



ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (516)

БЕРЕЗЕНЬ, 1991

Річник XLIV

Зміст III-ої книжки

Питання національного визволення

Ярослав Дашкевич: УКРАЇНА І СОЮЗНІ ДОГОВОРИ 1920 ТА 1922 РОКІВ	259
Євген Сверстюк: ОСТАННЯ СЛІЗОЗА	268
Роман Разманний: РІК ВЕЛИКИХ ЗРУШЕНЬ І НЕВИПРАВДАНИХ НАДІЙ	276
Д-р О. Кушпет: ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО В. МАСЛОВСЬКОГО	279

Щира бесіда

Святослав Караванський: СУЧАСНІ КРУТЛІ СТОЛИ	288
ВИБІР ПОЗИЦІЙ	289
ДНІПРОПЕТРОВСЬК-ВАШІНГТОН	291
ХТО НАЙГІДНІШИЙ	292

Поезія

Тарас Шевченко: РОЗРИТА МОГИЛА	294
О ЛЮДИ, НЕБОРАКИ	296
ІСАЯ. ГЛАВА 35	297
Євген Сверстюк: ТО БУЛА ДИВОВИЖНА ЗОРЯ	299
Дмитро Павличко: МОЛИТВА	300

Перекладна література

о. Євген Небесняк: ЖИТТЯ І ПАЛОМНИЦТВО ДАНИЛА — ІГУМЕНА РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ (Продовження, 4)	302
---	-----

Спогади

о. Іван Музичка: НАРИС ПРО СЕЛО ПУКІВ	311
---	-----

Наука, дослід

Петро Балей: "ROMA CONNESSIONE"	327
Ігор Качуровський: НА МОВНІ ТЕМИ	341
Михайло Жук: КИЇВСЬКА ХУДОЖНЯ ШКОЛА МИКОЛИ ІВАНОВИЧА МУРАШКА	350
Дмитро Степовик: БРОНЗОВИЙ ВЕРШНИК НА СОФІЙСЬКОМУ МАЙДАНІ	361
Богдан Ф. Корчмарик: ВІДКРИТИЙ ЛИСТ	367

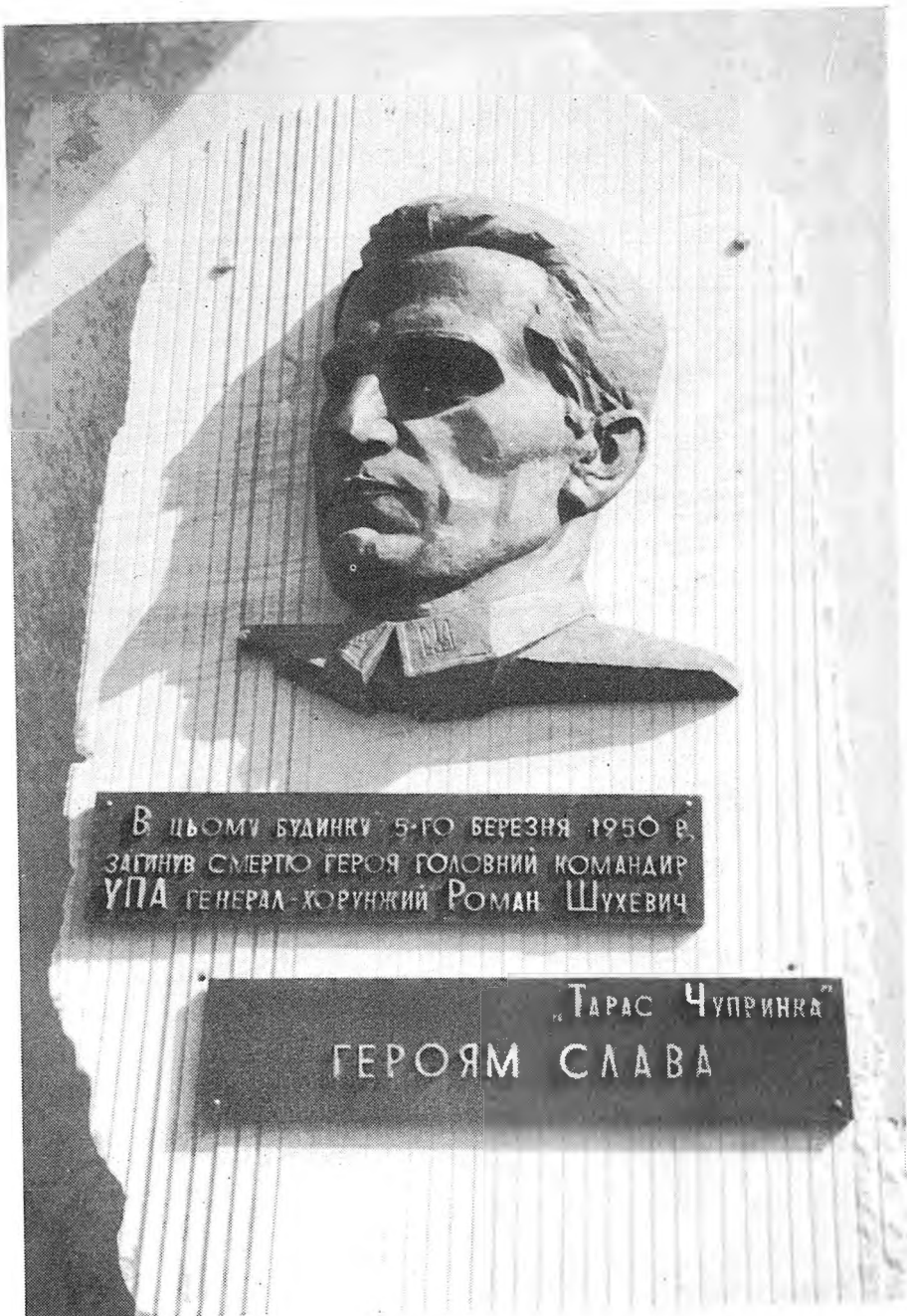
Мовна консультація

Святослав Караванський: БЕЗ ЗОЛОТА, БЕЗ КАМЕНЮ	372
--	-----

Огляди, рецензії

В. Гоцький: «ГЛАСНІСТЬ» ІЗ ЗНАКОМ ЗАПИТАННЯ	374
О. Беркут: ДО МАТЕРИКА РІДНОЇ МОВИ	377
Ст. Радіон: ДОСЛІДИ ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ В АВСТРАЛІЇ	382

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН



Білогорща, 1990

Питання національного визволення

Ярослав ДАШКЕВИЧ

УКРАЇНА І СОЮЗНІ ДОГОВОРИ 1920 ТА 1922 РОКІВ

(Доповідь, прочитана 6 жовтня 1990 року на Другій Сесії УМА в Києві)

Не підлягає сумніву, що серед тактичних вимог, які на даному етапі нової Української революції (термін «революція» для нашої доби застосував, як відомо, Михайло Горбачов) висуваються на перший план, чільне місце займає завдання не допустити до приєднання України — як держави і як нації — до укладення і до підписання Союзного договору, опрацювання якого шаленими темпами форсується Москвою з розрахунком на беззастережну підтримку консервативного промосковського апарату на Україні.

У зв'язку з підготовкою Союзного договору, якому апаратна пропагандистська машина неправомірно присвоїла прикметник «нового» (далі поясню, чому епітет «новий» тут безпідставний), відновлюються давні стереотипи про те, що Україна, мовляв, свого часу була ледве чи не ініціатором Союзного договору 1922 р. і цілком добровільно увійшла до складу Союзу Советських Соціалістичних Республік.

Не збираюся дискутувати з чисто агітаційною тезою про «доброту», бо хоча б поверхове ознайомлення з історією України 1918-1922 рр. переконливо свідчить про завоювання українських земель з Півночі та про запроваджений на них жорстокий окупаційний режим, для прикриття якого — немов фіговий листок — було утворено такі маріонеткові структури, як Всеукраїнський центральний виконавчий комітет і Рада народних комісарів УССР. Маріонетковий характер цих органів управління довести дуже просто: основну масу функціонерів у них завжди становили члени Російської комуністичної партії (большевиків) з диспозиційним центром цієї партії у Москві. Те, що територіальне відгалуження РКП(б) на Україні мало назву Комуністичної партії (большевиків) України, не здатне було ні тоді, ні тепер будь-кого ошукати. Для прикладу можна навести ще початок переліку членів ВУЦВК у Харкові, обраних на V Всеукраїнському з'їзді Рад 2 березня 1921 року — тут першими подаються прізвища Ленін, Троцький, Зінов'єв («Вісти», Харків, 5 березня 1921 р.). Чи можна

вважати самостійною державу, в керівництві якої цілком офіційно перші місця займають керівники іншої держави?

Не підлягає, однак, сумніву, що й тоді, навіть після утворення цілком залежної від російського центру Української Соціалістичної Советської Республіки — примара українського національно-визвольного руху зганяла сон з очей керівників Російської федерації — Леніна, Троцького, Сталіна. Не так давно я мав нагоду говорити і писати (на сторінках львівської «Ратуші» 2 жовтня 1990 р. і київської «Літературної України» 4 жовтня 1990 р.) про те, що причини упадку кожної імперії в минулому полягали, в першу чергу, в дезінтеграційних процесах, які починалися на окраїнах імперії: підкорені народи відмовляли послушенства і або самі утворювали власні незалежні держави, або перетворювалися в здобуток іншої сусідньої держави чи імперії. У вигляді політичного максими цей принцип по відношенню до Росії й України можна висловити сентенцією: «Доля імперії вирішується не в Москві, а в Києві». Цю сентенцію рано відкрили для себе керівники московського централізму, тому й перший та найнагальніший удар у 1918-1919 рр. було скеровано на Київ, що посмів відпасти від імперії. Україні, навіть у вигляді советської держави, не довіряли ніколи — ні тоді, коли вона палахкотіла вогнем повстань, ні тоді, коли вона мовчала, залита кров'ю, ні тоді, коли вона стогнала в конвульсіях штучного голоду.

Зупинюся на повчальній історії різкого обмеження того, зрештою, чисто паперового суверенітету, яким, нібито, володіла фіктивно незалежна УССР у 1920-1922 рр. На мою думку, існують цілком прозорі паралелі між подіями 70-річної давности й нашою сучасністю — може саме тому й варто враховувати той історичний досвід, який, до речі, фальсифікаторська українська советська історична наука ніяк не бажає доводити до відома широкої громадськості. Основний удар по декларованому суверенітетові УССР завдав 8 грудня 1920 р. Союзний робітничо-селянський договір між РСФСР та УССР. Цитую офіційний український текст преамбули, яку цілком добре можна перенести з 1920 р. до якогось гаданого російсько-українського договору, наприклад 1990 року: «... виходячи з проголошеного Великою пролетарською революцією права народів на самовизначення, визнаючи незалежність і суверенність кожної з сторін, які договорюються, і визнаючи необхідним сполучити свої сили з метою оборони, а також в інтересах їх господарчого будівництва, ухвалили заключити цей Союзний робітничо-селянський договір». (Як бачите, на першому пляні питання *оборони і економіки* — тобто аргументи, якими й тепер так часто жонґлюють прихильники російсько-українського союзу). Цитую далі: «1. РСФРР і УСРР входять між собою у військовий і господарський союз», тому «3. Для кращого

здійснення зазначеної в пункті 1 мети, обидва уряди оголошують об'єднаними такі комісаріати: перше — військових і морських сил, друге — Вищу раду народного господарства, третє — зовнішнього торгу, четверте — фінансів, п'яте — праці шосте — шляхів, сьоме — пошти-телеграфу» («Вісти», Харків, 4 січня 1921 р.).

Іншими словами, ще за два роки до широко реклямованого т. зв. Союзного договору 1922 р. соціалістичну Україну позбавили всіх проявів реального суверенітету (забрали армію і флоту, керівництво внутрішньою економікою і зовнішньою торгівлею, власні фінанси, можливість розпоряджатися трудовими ресурсами, шляхами і навіть засобами зв'язку).

Цей нерівноправний, підневільний і колоніальний договір підписали з боку Росії Володимир Ленін та Георгій Чичерін, з боку України Християн Раковський, тодішній голова українського Раднаркому і нарком закордонних справ (як відомо, болгарин за національністю; за словами Володимира Винниченка — «авантюрист — чужа Росії й Україні людина». В. Винниченко. Щоденник Т.2. Едмонтон-Нью-Йорк, 1983, с. 330); за виступами і діяльністю самого Раковського — зоологічний україножер, що заперечував саме існування окремого українського народу. Може варто тут пригадати: в момент свого призначення на пост голови Раднаркому України Раковський цинічно і правдиво заявив, що боротьбу за Україну веде виключно російський пролетаріят в Україні і Російська Советська влада («Известия», Москва, 3 січня 1919 р.). Можна собі уявити, з яким внутрішнім задоволенням Раковський підписував договір 8 грудня 1920 р. Чи варто після цього говорити (як тепер популяризують), що Україна приступила через два роки до Договору 1922 р. як суверенна і незалежна соціалістична держава? Очевидно, ні.

Необхідно підкреслити, що навіть у тогочасній стероризованій Україні Союзний договір 1920 р. не пройшов цілком без скрипу. На V Всеукраїнському з'їзді Рад (друге засідання 26 лютого 1921 року) проти договору виступили укапісти та українські ліві есери. Член ЦК Української комуністичної партії Михайло Авдієнко, зрештою — відомий український революціонер, у 1919 році член Всеукраїнського революційного комітету — однієї з тих організацій, які тоді очолили антибольшевицьке повстання в окупованій Україні (цитую звіт з'їзду): «проголошує промову, яку весь час переривали вигуки протесту делегатів з місць, яка зводилася до вимоги повного відділення й відмежування УСРСР від РСФСР». Авдієнко ще зачитав проект резолюції про недовір'я урядові, яку, очевидно, не прийняли («Вісти», Харків, 1 березня 1921 р.). Думаю, всі ми вловлюємо дуже актуальні паралелі. Після колоніального договору 1920 р. не можна говорити про те, що Україна

через два роки, у 1922 р., приступила до чергового Союзного договору як суверенна і незалежна соціалістична держава. Виходячи з звичайного людського глузду, ясно, що вона не могла передавати чи не передавати Союзові функції, якими не розпоряджалася, бо їх вже раніше передала Росії.

Однак і уламки української державности — тепер чисто формальні — страшенно турбували московських можновладців. Настирливе марево українського «сепаратизму» (ми розуміємо, що термін безглуздий, бо сепаратизм — це відділення частини від справді єдиної цілості, а українська нація ніколи не була частиною російської) та «сепаратизму» народів решти окраїн далі переслідувало унітаристів. Так наступив другий акт української вже соціалістичної трагедії.

Ось дальші етапи цієї драми.

На VII Всеукраїнському з'їзді Рад 13 грудня 1922 р. виступив Михайло Фрунзе (нагадаю, знову не українець, а русифікований румун і представник військового п'ястуга — він був тоді уповноваженим Реввійськради Росії на Україні та одночасно заступником Раковського), пропонуючи — за вказівкою Москви — другий Союзний договір для об'єднання всіх советських республік. Та навіть Фрунзе не витерпів московського диктату — Україна, його устами, відкинула дуже спрощену процедуру (яку проштовхував Сталін), що зводилася до прийняття назви Російська федерація для держави всіх об'єднаних республік («Известия», Москва, 26 грудня 1922 р.). (Ми бачимо, як у даному пункті ідеї терориста Сталіна цілком перегукуються з ідеями демократа Солженіцина). Еммануїл Квірінг, делегат від Донбасу (в недалекому майбутньому генеральний секретар КП(б)У, зрештою, знову не українець, а русифікований німець), на цьому ж VII Всеукраїнському з'їзді Рад відверто виступив проти самовизначення української нації. Цитую: «Українська контрреволюція агітує, нібито утворення Союзу це знищення української самостійности (...). Якщо нас обвинувачують, що в нас республіки фіктивні, що ми в дійсності представники Москви, то ми кажемо: «Де ми бачимо дійсне самовизначення народів?» («Вісти», Харків, 14 грудня 1922 р.).

З'їзд фактично призначених делегатів (бо добре розуміємо, що в цей час не могло бути й мови про демократичні вибори) схвалив ідею приступлення до Союзу. Долю вже раніше поневоленої республіки вирішували фактично не українці: на загальну кількість 782 депутатів українців було лише 362 (тобто 46%). Це відбувалося в країні, в якій понад 80% мешканців становили українці.

Долю України ще раз вирішував не її народ. Такі обставини ставлять знову під великий сумнів — з чисто формальних міркувань — легальність рішення VII Всеукраїнського з'їзду Рад про бажання України приступити до Союзу.

Через кілька днів делегати УССР опинилися в Москві, на I з'їзді Рад ССРСР, де 30 грудня 1922 року Сталін зачитав Деклярацію про утворення ССРСР і Договір про утворення ССРСР (причому, несподівано виявилось, що обидва документи були напередодні, за спиною делегатів з'їзду, прийняті Конференцією повноважних делегацій). Документи розглядав з'їзд, на якому 63% становили росіяни, 8% українці. З виступу Сталіна на з'їзді: «Предлагаю принять их (документи — Я. Д.) со свойственным коммунистам единодушием и вписать тем новую главу в историю человечества» (1 Съезд Советов Союза Советских Социалистических Республик. Стенографический отчет с приложениями. . . Москва, 1923, стор. 11)¹.

Таким тріумфальним акордом закінчувалася і, фактично, закінчується досі офіційна історія утворення ССРСР. У кожному підручнику, довіднику, історичному дослідженні ви прочитаєте, що 30 грудня 1922 р. було затверджено Союзний договір як правову підставу новоствореного ССРСР. Далі історію не пишуть.

Але все це неправда. Я цілком відповідаю за свої слова. Договір про утворення ССРСР ніколи не було затверджено і той проект (бо це був лише проект), що був поданий на I з'їзд Рад ССРСР, ніколи не набрав юридичної сили та в жодному випадку *не став правовою підставою існування ССРСР*. Коли я кілька місяців тому зробив це відкриття (зрештою, не на підставі якихось там закритих за семи печатками документів, а шляхом використання цілком офіційних і загальнодоступних надрукованих джерел — так що кожний, хто хоче перевірити подані тут відомості й висновки, може це легко зробити), отже, коли я зробив це відкриття — я повинен відверто сказати — мені стало моторошно. Як це майже сімдесят років не лише ми, але й цілий світ жив і живе в тіні великого ошуканства про обставини утворення Советського Союзу?

Ось коротко про дальший хід подій, про який історики не пишуть. Противником Сталіна на з'їзді виступив згаданий вже Фрунзе (диктатор відплатив командармові за це по-сталінському: рівно через три роки — 31 грудня 1925 року Фрунзе зарізали на операційному столі). На пропозицію Фрунзе той текст, який ми тепер величаємо Союзним договором 1922 р., було лише прийнято *за основу*, цей проект мав *доопрацьовуватись* Центральним виконавчим комітетом разом з урядами республік. Лише після цього, тобто після внесення змін і доповнень, договір мали ввести в дію спершу *тимчасово* на наступній сесії ЦВК ССРСР, а остаточно *ратифікація* договору мала відбутися на II З'їзді Рад ССРСР (1 Съезд Советов. . . 1923, стор. 12). Лише після проведення всіх цих заходів проект договору міг і мав перетворитися у справжній Договір про утворення ССРСР.

Щоб не бути голослівним, я зачитаю відповідну постанову I З'їзду Рад ССРСР в оригіналі:

«1. Декларацию и Союзный договор в основном утвердить.

2. Ввиду чрезвычайной важности принятой декларации и заключенного Договора и желательности выслушать окончательные мнения всех входящих в Союз республик о тексте настоящего договора, передать Декларацию и Договор на дополнительное рассмотрение ЦИКов союзных республик с тем, чтобы отзывы союзных республик были представлены ЦИКу Союза ССР к ближайшей очередной его сессии.

3. Поручить ближайшей очередной сессии ЦИКа Союза ССР рассмотреть полученные отзывы, утвердить текст Декларации и Союзного договора и немедленно ввести его в действие.

4. Поручить ЦИКу Союза ССР подготовить ко Второму Съезду Советов Союза окончательный текст Декларации и Союзного договора и представить его на окончательное утверждение Второго Съезда»².

Таку постанову було прийнято одноголосно на пропозицію Фрунзе. Жодна дискусія над проектами Деклярації і Договору на I З'їзді Рад ССРСР не велася.

Згідно з постановою I З'їзду Рад, президія ЦВК в Москві утворила 10 січня 1923 р. комісію з 13 осіб, до якої входили представники союзних республік. Завдання комісії полягало в тому, щоб збирати пропозиції союзних республік відносно тексту і змісту Деклярації і Договору. Комісія дуже швидко припинила свою роботу (просто Сталін її розігнав при допомозі секретаря ЦВК ССРСР, свого родича Авеля Єнуکیدзе) і найближча — II Сесія ЦВК ССРСР у липні 1923 р. — не розглядала жодних зауважень до Деклярації і Договору, не затверджувала доповнену Деклярацію і новий текст Договору і не запроваджувала їх тимчасово в дію. Постанова I З'їзду Рад ССРСР виконана не була. На II З'їзді Рад ССРСР у січні 1924 р. про Деклярацію і Договір не було сказано ні слова і ніхто їх ні тоді, ні пізніше не затверджував і не вводив у дію. Можна знайти лише одне-єдине пояснення цих фактів: союзні республіки, не зважаючи на грубий натиск центру, закидали комісію 13-ти такою кількістю поправок і доповнень, що ставити Деклярацію і Договір на обговорення й остаточне затвердження значило провалити їх централізаторський характер.

З правом, тим більше із міжнародним правом (а Союзний договір мав, без сумніву, стати міжнародним актом) у Москві в 1922-1924 рр., як, зрештою, і раніше та й пізніше — ніхто із властей імущих серйозно не рахувався. Але вже за кілька років прислужники номенклатури і бюрократії розпустили по світу чергову ве-

лику неправду про те, що Советський Союз було нібито утворено 30 грудня 1922 р. де-юре на підставі міжнародного Союзного договору.

На закінчення хочу сказати кілька слів, чому на просто неймовірну історію про те, що т.зв. Союзний договір 1922 р. ніколи не було затверджено як міжнародний акт, вдалося натрапити лише майже 70 років після подій і чому досі ніхто, підкреслюю, ніхто, не звернув увагу на те, що колишню Російську імперію під назвою ССРСР було відтворено без будь-якої юридичної підстави.

Апаратів й послушній йому історичній науці ніколи не залежало на розкритті правди — дату 30 грудня 1922 р. перетворили в чергові святощі, а святощі, як відомо, просто приймають до вірування, в них сумніватися не дозволяється, вони — табу.

Закордонна історична наука, навіть т. зв. советологія, яка дуже різко викривала режим нововідтвореної імперії, ніколи не збиралася серйозно брати під сумнів — і не бере досі — саму необхідність існування імперії, незалежно від того, в який колір вона підфарбована. З іншого боку, велетенська провина західних інтелектуалів, які десятиріччями ідеалізували та оспівували найкривавішу імперію світу, провина, що дорівнює співучасті в злочинах, на сьогодні не підлягає сумніву.

Остаточні висновки:

1. Советський Союз як тоталітарна держава був утворений при допомозі brutальної сили, яка на самому початку свого виникнення цілком не дбала про те, щоб своє терористичне існування і правовий нігілізм маскувати юридичними формулами, до яких централісти — і колишні, і теперішні — завжди відносилися з гордою і презирством. Лише сучасні легалісти — чи швидше псевдолегалісти — починають відчувати, що згідно з англійською приказкою, «старі гріхи кидають довгу тінь».

2. Україна, нібито приступаючи до Союзного договору 1922 р. як окрема соціалістична держава, вже в цей час була на становищі колонії, що було закріплено де-юре два роки раніше російсько-українським Союзним договором 1920 р.

3. Т.зв. Союзний договір 1922 р. ніколи не вийшов поза стадію проекту, який ще треба було доповнювати, обговорювати, затверджувати і вводити в дію. Як міжнародний акт він не був ратифікований і ніколи не діяв ні формально, ні фактично. Проект незреалізованого договору не може вважатися юридичною підставою утворення ССРСР і входження до нього України та інших т.зв. союзних республік.

4. Той Союзний договір, нібито оновлений (ми вже знаємо, що про ніяке оновлення неіснуючого де-юре договору не може бути

мови), який тепер з максимальною наполегливістю і з мінімальним тактом готують у Москві, не є жодним *новим* Союзним договором, бо *старого* договору ніколи не було. Союзний договір 1990 чи 1991 р. мав би, згідно з задумом його творців, узаконити те, що мало бути зроблене ще в 1923-1924 рр., але зроблене не було. При цьому сучасні централісти однак забувають, що жоден закон зворотньої дії не має і мати не може. А чи він зможе мати реальну дію сьогодні і в майбутньому (якщо б дійшло до формального його укладення) — покаже недалекий час.

Переклад з російського:

«1. Пропоную прийняти їх із властивим комуністам одноголоссям і вписати цим нову главу в історію людства».

2. 1. Деклярацію і Союзний договір в основному затвердити.

2. Зважаючи на незвичайну важливість прийнятої Деклярації та Договору і бажаність вислухати остаточні думки усіх республік, які входять до складу Союзу, про текст цього договору, передати деклярацію і Договір на додатковий розгляд ЦВКів союзних республік, з тим, щоб відгуки союзних республік були подані ЦВКові Союзу ССРСР до найближчої чергової сесії.

3. Доручити найближчій черговій сесії ЦВКу Союзу ССР розглянути отримані відгуки, затвердити текст Деклярації Союзного Договору і негайно ввести його в дію.

4. Доручити ЦВКові Союзу ССР підготувати до Другого З'їзду Рад Союзу остаточний текст Деклярації і Союзного Договору і поставити його для остаточного затвердження Другим З'їздом». ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет.

Від Редакції «В.Ш.»:

Ця важлива з історичних і політичних мотивів доповідь була надрукована вперше на сторінках 8 числа «Ратуші», видаваної Львівською міською Радою народних депутатів, а відтак передрукована в тижневику «Шлях Перемоги». Наш передрук тієї праці взятий за «Шляхом Перемоги» з уваги на правопис (за Г. Голоскевичем). Ці місця, які в тексті доповіді надруковані російською мовою, ми подаємо під кінець праці мовою українською.

На цю працю історика Ярослава Дашкевича відозвався на сторінках «Радянської України» О. Божко довшою статтею під заголовком «Сенсація? — Ні, наклеп», в якій її автор намагається переконати, що утворення ССРСР «було оформлено згідно з нормами міжнародного права».

Заявивши на вступі, що він не висловлює свого особистого ставлення до Союзного договору 1922 р. та до держави, що називається ССРСР, до її минулого, сучасного та майбутнього, як також подавши, що до комуністичної партії він вступив у березні 1990 р., О. Божко твердить, що «Постанова І З'їзду Рад ССРСР про порядок вироблення остаточного тексту Союзного Договору за всіма формальними (процедурними) ознаками була виконана» та що цей Союзний договір «Як міжнародний акт був ратифікований 19 січня 1924 року 8 Всеукраїнським з'їздом Рад».

Все ж таки, прочитавши його статтю, читач не матиме ніякого сумніву в тому, що з усіма т. зв. Союзними Договорами 1920 та 1922 років було так, як про це пише Ярослав Дашкевич. В цих роках, як і в пізніших десятиліттях (головно тоді, коли Верховна Рада ССРСР приймала нові конституційні закони), це, що прийняла Верховна Рада ССРСР, автоматично вважалось як вистачальне для утвердження даного закону в життя. Перенесення таких ухвал з форуму ВР ССРСР на форум ВР союзних та автономних республік було тільки для позірної формальности, але ніколи як їх ратифікація по всесторонньому обговоренні суті справи. Тому нічого дивного, ані особливого в тому, що коли після своєї доповіді М. Скрипник запропонував від імени уряду відповідну резолюцію щодо заснування ССРСР та його конституції, Всеукраїнський з'їзд Рад це прийняв одноголосно.

Властиво, ССРСР не мав конституції до 1936 року. До 1936 року завдання конституції сповняли «Деклярація про утворення ССРСР» і «Договір про утворення ССРСР», яким було надано конституційний характер.

Зрештою, і в цьому періоді «гласности» та «перестройки» дуже виразно заповідається на те, що й теперішній т. зв. «Новий Союзний договір» може бути «ратифікованим» так само, як це було на початках ССРСР. Верховна Рада ССРСР вже ухвалила принципи цього «договору», який передано республікам для одобрення і «ратифікації». «Ратифікація» буде dokonana тоді, коли комуністичній партії ССРСР і таким її органам, як КГБ, МВД, СА тощо вдасться «зорганізувати» більшість голосів членів Верховних Рад союзних і автономних республік.

Євген СВЕРСТЮК

ОСТАННЯ СЛЬОЗА

(Передрук із «Собор у Риштованні» [Збірка Творів], Київ, 1988)

За три місяці до смерти Шевченко написав маленький ліричний вірш, не адресований нікому. . .

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначе князі. Діти грались,
Росли собі та виростали. . .
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.

Написав, очевидно, єдиним подихом, в один мент — 5 грудня 1860 року. Це майже самі дієслова, одні дієслівні рими — самий плин життя, в якому примарною весною зазеленіли островки —

садочок
хатина
діти
дівчата і хлопці

— і раптом все змило чорною хвилею:

Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали.

А далі як прірва небуття — самий привид знебулої екзистенції, в якій нема сенсу, як в засохлому дереві, що не дало плоду.

А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не єднались.

Оте «неначе», ота ілюзорність реальності, з якої одпливає суть і залишається тінь самої форми, — це кобзарева нота, споріднена з

гетевською тугою за миттю, якої не зупинити. . . Геній Шевченка схоплював явища на грані їхньої кристалізації і розпаду, на грані виповнення їх духовністю і втратою її — у цьому ключ до всієї його поезії. . . Поза цим ключем, як поза світловим променем, діамант його поезії гасне і тратить сенс.

У мряці духовного спустошення довгі десятиріччя ми його по суті не бачили. Замінювалися образи на факти і тяжко перевальювати їх, наче каміння.

Та самі по собі факти, ці цінні брили минулого, поета цікавили мало. З них можна снувати статистику, викладати контури реальності, але хіба в цьому головний сенс? Тим часом з його творів стали викльовувати набридлі ілюстрації «тяжкого життя за кріпацтва», приклади «боротьби трудящих», «оспівування боротьби» — кому це цікаве? Були спроби «підкріплювати» Шевченка статистикою — що вони довели? Не більше, ніж спроби спростувати Шевченка статистикою. . . Справді — «опухла дитина голодная мре». . . скільки тих дітей мерло з голоду? Порівняно з 1933 роком — крапля в морі. Скільки Катерин гинуло? Більшість несла свою ганьбу і пристосовувалася з нею жити. «Садки зелені повсихали». А Звенигородщина, Полтавщина — вся була в садках! Сам же Шевченко знав це краще за інших: *Садок вишневий коло хати*.

І цей садок, весна, ряст — мало не в кожному творі. Можна сказати: єдине, що тішило око поета на Україні, — це сади. . . Це знали й Шевченкові читачі — і все ж таки слово поетове лягало на душу, як Боже слово. У ньому була істина глибша за видимість факту. Оті полтавці, що, за словами Куліша, «за 'Кобзарем' швидко будуть і Богу молитись», може, й не знали грамоти, але слово було для них не лише натяком, символом, притчею. У них було мудре серце і вміння «дивитись на людей душею» — а це незрівнянно більше, ніж письменно аналізувати строфи, зводити їх на буквализм і скіти на сухому раціоналізмі. Вони не лічили прикладів, бо відчували правду в кожному слові поета. Вони не розкривали символу покритки, але плакали вони, читаючи «Катерину», над власною національною долею. . .

Бо те, що вчені люди беруть з філософії, простий народ споконвічно бере з релігії, і йому легко шукати русло образів філософської поезії Шевченка. Зрештою, свій погляд і свою філософію життя поет виробляв теж більше на Біблії, ніж на філософії. Очевидно, Псалтир і народна пісня відкрили йому в дитинстві таїну символіки, яка охоплює таємницю сутності.

Примітивний раціоналізм нашого шевченкознавства по суті завуальовував душу його поезії нагромадженням зовнішніх асоціацій соціологічного порядку і таким чином неутралізував її силу.

Колись наші добрі старі просвітяни не знайшли в Шевченка після заслання того молодого вогню, що запалав у першому «Кобзарі» і клетотів у «Трьох літах». Після заслання явився справді інший Шевченко, просвітлений стражданням і наче якось відчужений від барв життя. Він не зрікся не тільки вірувань — він не зрікся жодної своєї улюбленої ідеї, тільки потемніли, згусли барви і змінився його голос. Вогонь пригас і, як вулкан, пішов у глибину.

Я не знаю нічого драматичнішого і моторошнішого, ніж три останні роки життя Шевченка «на волі». Кульмінація цієї драми — остання його подорож на Україну. Вимріяне, злеліане в снах повернення «додому», на Україну, обмарену до кожної стежини, до кожної людини і кожного дерева. Та подорож — з табуном псів за спиною, під прихованим конвоєм донощиків і рознощиків нечисти. Повернення в обітовану землю, де можна було знайти чисту годину, відчутти щасливу мить лише тоді, коли міцно нап'єшся і, приспівуючи, вертаєшся до дитинства. . . Прокидаєшся, а перед тобою в повній формі нахабно підморгує «обізнаний унтер Табачников» — і ніде й натяку на збори тих зосереджено уважних земляків, яким на нинішніх картинах Шевченко читає революційні вірші. Зловісно посміхається над іменованим в інструкції академіком хазяїн землі Табачников, а кругом по полях отарою розсипались люди, похилі і німі. . .

. . . У Києві є кілька будиночків, до зупинявся Шевченко в це пекельне літо 1859 року. Тут він, обснований павутинням доносів, ходив під арештом — на слідство. . . Тут він позичав у когось з щиросердих земляків карбованця. . . А тут потім випадково надібав у своїй кишені забутих 10 карбованців й оддав їх за бублики для дітей, що завжди носилися за ним цілим роєм. Тут він зупинився з мольбертом на роздоріжжі, щоб змалювати київські церкви, вулиці, дерева — так, наче хотів похалцем забрати з собою краплю того раю, перетвореного на пекло. . .

З п'яти дозволених місяців тут можна було витримати неповних три. . .

Щодень пилати розпинають,
Морозять, шкварять на вогні.

«Вирвався я з того святого Києва і простую, не оглядаючись, до Петербургу».

«Там народ образованнее — вам будет легче,» — втішали його. І справді — було легше. Петербург йому завжди тхнув болотом, зате там можна було відпочити душею — принаймні відірватися від табуна недремних інструктованих псів, які над ним «бдили» у провінційній ретельності день і ніч. Там видали Шевченкові диво-

вижне свідоцтво про присвоєння академіка «для пред'явлення полицейському начальству во время проживания на квартирах С. Петербурга».(!)

Але напруження розв'язки цієї драми наростає в міру того, як поет з новою силою загорівся бажанням вернутися на Україну, бо більше ні про що він не міг думати. . . Вернувшись, поселитися на Україні, одружитися в Україні — «бодай на чортовій сестрі». Це була якась нав'язлива ідея, крик ества — проти всіх логік, всіх вітрів, всіх перешкод, що нагромаджувалися горами. Все життя він пролітав над тими горами в поетичному леті, а зараз запрагнув пролетіти реально, в житті і вже з усіх сил розгортає гарячкову діяльність, благає посередників, щоб шукали серед земляків дружину, хату, сам накреслив плян майбутньої хати. Все валиться з рук, розбиваються всі ілюзії, а він буде, буде, нагромаджує з новою силою, і йде за голосом свого ества — туди, тільки туди. Зрештою, пише і посилає туди той зворушливий «Буквар» для українських дітей, наповнений євангельськими текстами і народними піснями. Здається, тут для нього не стояло педагогічної проблеми: азбукою для дітей має бути голос народу і голос Божий. . .

Він шукав незайманого народного типу землячки — і зустрів у ній невольницю з усіма комплексами людини невиробленої, спотвореної рабством. А поміж обожнюваних забитих працею земляків проглядали «просвіщенні» храпалі, залучені до поліційних служб. . . Все в цьому благословенному краї пішло вперед, та все в одному напрямі —

Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали.

Це був єдиний накреслений зверху прогрес українського життя! Дівчаток украли, украли з душею, обікрали і спустошили. . . А хлопців, їхніх захисників, просто забрали — з усім їхнім еством, з їх минулим і майбутнім — у ті ж самі москалі, що мають розтлівати дівчаток. От і доля народу в його краплині — сім'ї, що самознищується в нелюдськи організований спосіб. . .

Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників.

Можна було зацікавитися від розпачу й болю. Можна було на розпутьях велелюдних день і ніч ридати.

Шевченко проїхав по нашій не своїй землі, мовчазний, як хмара, і кинув, наче важкий камінь, слова спопелілого болю:

Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! Здорово упивсь!

Добре знав він величину цієї щасливої зірки на українському видноколі — зірки, що впала в калюжу. Тепер нічого не залишилось, як настирливо купати її там. . . у тій самій калюжі.

Мені уявляється він сам енергійним, заклопотаним і водночас наче відчуженим свідком своєї драми. Бо що таке його високопорочі, просвітлено мудрі, якісь надземні поезії того часу?

І день іде, і ніч іде,
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

Його страшні пророцтва — «Осії» гл. XIV —

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі,
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші!

Далеко над реальним плином життя, над клопітним чеканням реформи, над підготовкою «визволення», сказати б, «над убогістю наявного буття» підносяться передсмертні поезії Шевченка — так що й не в'яжуться з датами. . . Бо було ж — це можуть підтвердити історики, мемуаристи, біографи — було ж тоді велике полегшення в світі. І зовні все було гаразд у поета Шевченка: у пресі з'являлися щороку 2-3 його вірші. Навіть книжку дозволили видати:

Сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи. Та так проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки.

Зовні все було гаразд і в навколишньому житті. Люди жали і молотили хліб, а вечорами ходили в шинок. Пани пом'якшували чи безсило закручували кріпацький режим і розмовляли про волю. Чиновники готували бомаги про звільнення народу з кріпацтва. У повітрі носився дух реформ і полегшень.

Буденне життя розвивалося в одному напрямку, а духовне життя поета — в своєму. Тут всі омани життя десь бліднуть і гаснуть — і понад ними невпинна думка літає у тій самій вічності, під небом високим, де почав співати його Перебендя. . .

Все йде, все минає — і краю немає.
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе. . . умирає. . . одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло. . .
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пилили,
Попливуть і потім.

Істина тут, у цій високій сфері єдності буття і небуття, у сфері кристалізації й розпаду, переходу простору в час, який теж зникає, бо є тільки плин змінних форм і результат, який ми мали й маємо.

Мали радість ілюзій — того єдиного справжнього людського щастя, обмареного надією —

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли,
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначи князі. Діти гралась,
Росли собі та виростали. . .

Скільки разів його болісна думка блукала тими шляхами, а тепер усі ідилічні марення стихнені і захоронені у двох рядках:

Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали.

Яка епічно спокійна, застигла розпука — наче крига на згарищі! Здається, він записав ці слова з уст збожеволілої матері, що вибухнули в її свідомості і зруйнували її. Тоді вона, стара і згор-

блена, стала тихо повторювати: «дівчаток — украли. . . хлопців — забрали... дівчаток — украли. . .» А потім навіть весело стала наспівувати ці слова — як свою єдину пісню. Згодом вона таки стала її національною піснею.

І то все, що дало життя. . . Далі підсумок, як примара цієї знебулої засохлої весни. Далі рука — при добрій зовнішній погоді — виводила моторошні рядки про химеру людського життя, що не відбулося, про молоді надії, що не справдились, оманні видіння людського затишку, яким «пишались, неначе князі», а то був тільки сон. . .

Насправді не було нічого. Все було недійсне, несправжнє, як той батько з матір'ю, що ніби залишилися разом, дивляться і не впізнають одне одного — неначе розійшлися, неначе брались — не єднались. У цій останній холодній сльозині повторилися всі великі Шевченкові трагедії — від «Катерини» до «Неофітів» і «Марії» — в ній зрозумовано всю історію України, як посів без жнив і замкнене коло сирітства.

Скотилася по щоді, упала і розбилась об чужий камінь на маленькі краплинки. Як наше життя — вічно розбите й порізане, відчужене від нас самих — «і ми не ми, і я не я». Де кожен один з одним наче поряд, але не разом. Де всі вічно блукають і розходяться, наче вражені чумою приречености. Де холод невиповненого життя обростає байдужістю до матері, до всіх і, зрештою, до самого себе. Бо власне, з самим собою вічно розминаєшся — один з одним і з самим собою.

Але десь діваються зотлілі, змарновані, не виповнені духовні сили. Ніщо, ніколи не проходить і не пропадає марно!

Сила цієї невимовної драми поета і драми його народу була така велика, що вона мусила якось висіяти закладену розв'язку. І ось вона вилилась у неймовірну казку його другого життя.

Бо що, власне, змінилось у цей важкий імлістий світанок 10 березня? Просто стихли болі і зупинилися хвилі, які навалювали каміння на груди. Був похоронний траур, а потім на два місяці спочинок Тарасові Шевченкові. Тоді він, вільний від ударів і скорбот, що лягають на тіло, вільний від ваги тіла, знову ожив у дивовижному тріюмфальному травневому поході. З участю самого народу поет повернувся на Україну. Щоб під приводом поховання труни Шевченкової заснувати біля Канева першу національну святиню. Його труну повезли, понесли на Україну, як труну короля. У ту Україну, де по-старому бігали недремні табуни псів, а на місці закону на витяжку стояв унтер Табачников. Він сторожував його могилу на Чернечій горі, але народна процесія пливла вже понад ним.

Далі життя Шевченкове пішло за тими законами, які проклала його поезія, — її містична сила стала реальністю! Це було повернення, як у посмертному сні, і щось у цьому казковому тріумфі добра і правди відповідало іраціональній течії його поезії, що завжди йшла проти логіки навколишньої реальності. Його поезія, що завжди на глибині і на висоті обходила хисткі вали часу, закреслювала їх або не брала до уваги і жодного разу до них не достосовувалася.

І ось труну найбільшого ворога Російської імперії з дозволу російського імператора везуть на Україну — понад головами усіх розгублених табачникових, які, коли надходить момент, «мовчать собі, витріщивши очі, як ягнята: може, так і треба».

Так і треба! Імператорська державна мудрість завжди знала одну геніяльну лінію — умертвляти. Вона боялася всього живого, з полегкістю закривала «особову справу» мертвих і вже не боялася їх. Наївна, вона розрізняла живих і мертвих за ознаками видимости.

А тим часом Шевченкова могила на Чернечій горі — це лише початок нової біографії Кобзарєвої, і цій біографії не видно кінця-краю. Народна легенда про те, що «наш Тарас не вмер, а тільки но прикинувся мертвим», — це правда на рівні всієї поезії Шевченка, яка іраціональними спалахами просвітлювала хистку мряку екзистенції і вихоплювала з вічності відблиски сутностей. У таких нібито наївних легендах народ серцем зрозумів Шевченкову глибинну суть. Він відчув, що справжнє життя, його й поетове разом, ще не починалося. Бо в морі вічності з кожною весною все прокидається з новими силами, береться молодими паростками і зацвітає надіями.

1969 р.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Роман РАХМАННИЙ

РІК ВЕЛИКИХ ЗРУШЕНЬ І НЕВИПРАВДАНИХ НАДІЙ

З настанням нового календарного року торішні події відходять у минуле, затираються в пам'яті людей, які зустрічають нову дійсність. Але наслідки тих подій — конструктивних досягів і нездійснених плянів — не пропадають безслідно. Вони далі оформлюють цю дійсність, тому за її зміст відповідаємо ми всі, не тільки як сучасники, але й спричинники. А позначився той бурхливий 1990-ий рік великими зрушеннями народу в Україні та українських поселеннях на Заході, при чому не бракувало в ньому невинуватених сподівань і марних ілюзій.

Зрушення в населенні України виникли стихійно за сприятливих умов політичної й економічної відлиги у всьому СРСР. Його керівники були змушені явно й неславно відмовитися від звички надмірного контролювання своїх громадян і від володіння над своїми сусідами — сателітними країнами. Тож навіть дуже обмежена свобода себевислову в Українській ССР дала можливість для вияву державницьких прагнень нашого народу, як господаря своєї території та як реального чинника в спільноті європейських держав. Злагоднення правил щодо руху людей через советські кордони вможливило українцям з усіх держав світу встановити принаймні частинно безпосередні зв'язки зі своїми земляками в Україні. Ця обставина теж зміцнила словесні і чинні намагання нашого народу заново самовизначитися як суверенна нація не тільки в мовно-культурному і церковному, а й також в економічному і політичному аспектах.

Ось чому, несподівано для сторонніх спостерігачів, з-під поверхні советоросійського океану виринула Україна — з власною національно-політичною особистістю. Та Україна, яку, у співпраці з Москвою, вже були поховали словесно чужоземні державні діячі, політики, публіцисти, а навіть світські й духовні вчені. Тим часом протягом 1990 року ця Україна чинно записалася в головних центрах світу як живий реальний чинник великої потенціальної потужности. Це відродження завдячуємо активності патріотичного прошарку нашого народу, що ідею української державности і сам зберіг у надрах своєї збірної душі та й приєднав до цієї ідеї значну кількість молоді. Хоч і вихована в советоросійській системі правління й ідеології, ця молодь прилюдно в Києві та інших міських центрах України показала, по якому боці барика-

ди вона стоїть. В цій морально-ідейній перемозі є теж чималий вклад української еміграції — політичної та заробітчанської.

Але є, звичайно, і тіньовий бік того світлого року національних зрушень. Передусім, цінний час витрачено на вияви захоплення т.зв. перебудовою СРСР і фальшивою політикою «гласности». На нічим не доказану щирість ніби реформістського центру в Москві багато українців поклало більше надій, ніж на власні сили та власну активність. Тож замість усю свою увагу негайно зосередити на областях найбільш уражених советизацією, надто багато зусиль витрачено на поїздки до т.зв. діаспори, мовляв, щоб її повернути обличчям до України — «фінансово й ідеологічно». Тим часом українська еміграція не потребувала такої додаткової спонуки, бо вона весь час тільки й жила Україною та діяла тільки з думкою про Україну. А зате південно-східні області України далі скликали під тиском режимного апарату.

Нововитворене становище в світі використали режимники та їхні «професійні діаспорники» за кордоном для того, щоб організувати фінансову допомогу «офіційній державі» з її незмінним репресивним «офіційним правлінням» і з нескасованою «офіційною ідеологією». Намір був запрятати українську поселенчу громадськість у капіталістичних державах, разом з їхніми державними колами, в акцію підтримки для «перебудовуваного СРСР», хоча його структура далі перебуває в руках тієї самої бюрократії.

Кмітливіші діячі в Україні врешті спостерегли, що вони, як реформісти, грубо прорахувалися в надії на скоропостижне падіння правлячої кляси. Незважаючи на свою безчинність, апарат советських можновладців поставив більший опір вимогам народів, ніж це передбачали реформатори в центрі та в республіках. Нічого дивного: над 18 мільйонів компартійців з їхніми родинами в СРСР становлять велику силу — біля 80 мільйонів споживачів, які заможно живуть і всевладно правлять імперіяльними уділами — республіками.

Щоправда, різні еміграційні автори вже давно заповіли близьке падіння советської імперії та її панівної кляси, але (як це остерігав я років два чи три тому) ледве чи від цього трубіння розвалиться мури советського Єрихону. Без зовнішнього тиску і, зокрема, без внутрішнього струсу його структура може ще довго стояти, навіть якщо його економіка далі клигала б так, як тепер. Тільки підвищення національно-політичної свідомості і державницьких прагнень усіх народів СРСР може запобігти повторному відродженню советомосковського імперіялізму. Історія хворого російського царства та повільне завмирання імперіяльної Туреччини до вибуху Першої світової війни — переконливі докази на це твердження.

Сьогоднішня советська імперія стоїть на хребтах трьох «китів». Ні, не тих казкових китів, що в давніх повір'ях тримали світ, але

трьох дуже конкретних формацій: компартійної бюрократії, збройної поліційної сили і Советської Армії. Не хочеться повторювати сказане давно, але конечно нам знову усвідомити, що відлига 1990 року в СРСР — це тільки переходове явище. Всі три могутні «кити» там — за наказом центральної влади — притаїлися, щоб, бува, своїми надто різкими заходами чи репресіями передчасно не підбурити проти центральної влади громадян і всю світову громадськість. Бо всесоюзний центр у Москві потребує покірних громадян для збільшення продуктивності, а жителів Заходу — для фінансової й технологічної допомоги в дуже скрутний для імперії час.

Забезпечивши за собою підтримку більшості советизованих жителів і закордонну допомогу для «оновленої советської федерації», советомосковські централісти ось-ось уже готові звільнити з прив'язі своїх нічим непослаблених «китів імперії» для вільного діяння по лінії ленінського «демократичного централізму». На цю можливість мусять бути готові українські (та й інші) крайові й еміграційні оборонці справжньої суверенності свого народу. Ставка на власні сили не втратила вартості навіть у 1991 році.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Д-р О. КУШПЕТА

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО В. МАСЛОВСЬКОГО,
провідного наукового співробітника Інституту суспільних наук
АН УССР, доктора історичних наук

Шановний Докторе,

В довгій статті у «Радянській Україні» (чч. 234, 235 і 237 від 14, 16, 18 жовтня ц.р.). Ви пробуєте як історик начеркнути політичний портрет Степана Бандери, щоб у цей спосіб уможливити читачеві дати відповідь на поставлене Вами питання: «Бандера: прапор чи банда?».

На жаль, Ви поступаєте нечесно, бо вдаєтеся до негідних історика прийомів. Ви фальсифікуєте документи ОУН, викривлюєте статті Бандери, приписуєте йому зфабриковані советськими дезінформаційними чинниками вислови, маніпулюєте цитатами з «Енциклопедії Українознавства» і покликаєтеся на ненаукові твори чужинецьких авторів типу поляка Едварда Пруса. І врешті Ви вдаєтеся до неправди.

В доказ слушності моїх поважних закидів зупинюся на Ваших важніших твердженнях і їх аргументації.

I

Щоб оспорити автентичність ідей українського націоналізму, Ви наголошуєте запозичення чужоземних первнів, зокрема німецького націонал-соціалізму, хоч в дотичній статті «Енциклопедії Українознавства» (том 5, стор. 1725) підчеркується, що «Український націоналізм був явищем *генетично* (підчеркнення мое, — О.К.) самостійним» і для ясності додається: «У генезі й еволюції українського націоналізму головну роль відіграло трагічне становище українського народу кінця 1920-30-их рр. В УССР політика Сталіна загрожувала фізичному існуванню нації, а на українських землях під Польщею панував режим адміністративної сваволі».

Тут слід додати, що Ви як історик повинні були при характеристиці українського націоналізму взяти під увагу теж постанови ОУН та погляди самого Бандери. Ви були б натрапили на засадничі для Ваших міркувань два цитати. Перший з постанов Другого Великого Збору ОУН (1941 р.): «ОУН іде в боротьбі за здійснення

заповіту Великого Пророка України — Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу й велич Золотого Тризуба»¹. І другий — з інтерв'ю С. Бандери радіостанції в Кельні в 1954 р.: «Поняття «українського націоналіста», «націоналістичного руху», має зовсім інше значення, ніж подібні терміни на Заході. Український націоналістичний рух не має нічого спільного з нацизмом, фашизмом або націонал-соціалізмом. Український націоналізм бореться проти імперіялізму, проти тоталітаризму, расизму і всякої диктатури чи застосування насильства.

Ім'я «український націоналіст» є співзвучним з «український патріот», який є готовий боротися за свободу свого народу, жертвувати для свого народу все, що він посідає, навіть життя.

Український націоналізм протиставить т.зв. большевицькому інтернаціоналізмові ідею самостійності і вільного розвитку кожної нації»².

II

Подібно як В. Чередниченко в книжці «Націоналізм проти нації»³ й В. А. Онищенко у виданні Інституту Історії АН УРСР «Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму»⁴, Ви представляєте Степана Бандеру і його соратників як гітлерівських коляборантів і як таких, що «створювали в тіні гітлерівських багнетів міраж визволення України», а їх боротьбу і проти гітлерівців, і проти сталіністів збуваєте як «позбавлення пам'яті і розуму» і «політичну параною». Ба, що більше, Ви навіть побут С. Бандери і тисячів (а не 300, як Ви подаєте) членів ОУН і інших українських патріотів у німецьких концентраційних таборах (Саксенгаузен, Ашвіц, Бухенвальд і інших) і створення УПА представляєте як коляборантське загравання з окупантами.

Нормальним було б, коли б всі ці обвинувачення були підтверджені документами з німецьких архівів, а то Федерального Архіву в Кобленці і Військового Архіву в Фрайбурзі. Зрештою, велика кількість таких документів є вже видана і доступна. Назву три видання: *Deutschland und die Ukraine 1934-1945, Tatsachen europäischer Ostpolitik*, Erster und Zweiter Band, Osteuropa Institut München, 1958; УПА в світлі німецьких документів (Книга перша: 1942 —

1) ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр., Збірка документів, Видання ЗЧ ОУН, 1955, стор. 30.

2) Степан Бандера, Перспективи Української Революції, Видання ОУН, Мюнхен, 1978, стор. 616.

3) В. Чередниченко, Націоналізм проти нації, Видавництво Політичної літератури України, Київ, 1970.

4) Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму, «Наукова Думка», Київ, 1974, стор. 212-236.

червень 1944 і Книга друга: червень 1944 — квітень 1945), Літопис Української Повстанської Армії, том 6 і том 7, Торонто 1983; *Das Dritte Reich und die Ukrainisch Frage, Dokumente 1934-1944*, Herausgegeben eingeleitet und dargestellt von Wolodymyr Kosyk, München 1985.

Все ж таки Ви цього не зробили. Чому? Бо всі ці документи цілковито заперечують Ваші всі інсинуації і доказують, що Степан Бандера і керована ним ОУН, як теж УПА, вели самостійницьку політику, воювали проти гітлерівських окупаційних сил (наприклад, в бою з УПА загинув у травні 1943 року керівник СА — В. Лютце⁵) за Українську Самостійну Соборну Державу.

Ви зате вдалися до фальсифікації документів ОУН і видумок, мовляв, на 2-му Великому Зборі ОУН в 1941 р. рішено про «поглиблення зв'язків з державами — противниками комунізму (Німеччиною, Італією та Японією)» і про «координування дій з німецькою армією в тилах Червоної Армії». Дотичні постанови мають загальний характер і в них немає жодної згадки про названі держави і німецьку армію⁶.

Крім цього, Ви покликаєтеся на видані в Москві, за часів Брежнєва, книжки німця Норберта Мюллера і француза Аллена Герена, цитати яких вказують, що їх історична вартість така сама, як названих вище праць Чередниченка й Онищенка.

III

Еверестом нахабного надужиття недоступности читачам «Радянської України» оригінальних творів Степана Бандери, постанов та інших документів ОУН є цілковита фальсифікація «Маніфесту ОУН» з грудня 1940 р. і політичних вказівок з травня 1941 р. п.з. «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» і перекручення статей С. Бандери «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном» і «Питання атомової війни і визвольна революція». Ось як Ви резюмуєте два названі вище документи ОУН:

«В «Маніфесті ОУН», зокрема, бандерівці заявляли, що «єдиними представниками» українського народу і «стратегії революції» на Україні є вони».

«Боротьба та діяльність ОУН у період війни» — документ націоналістичного геноциду. Він пройнятий зоологічною ненавистю до всіх, хто не з Бандерою. Тут детально визначалось: як найбільше нашкодити радянському народові, щоб полегшити фашистам загартувати Радянську Україну, кого і як убивати, кого кидати в концентраційні табори, тощо. Негайно, вказувалось тут, потрібно лік-

5) Енциклопедія Українознавства, том 9, стор. 3378.

6) ОУН в світлі постанов, *op. cit.*, стор. 24-38 і 48-57.

відувати «небажаних польських, московських та єврейських елементів». Кодексом же кожного бандерівця «є власна націоналістична совість». А далі зацитовані поширені серед оунівців слова Бандери: «Наша влада повинна бути страшною». В документі стверджувалася політично-воєнна диктатура ОУН на гітлерівський кшталт»⁷.

В першій мірі треба ствердити, що поданих Вами цитатів в названих документах знайти не можна. А це дуже важне, бо це дає доказ, що, наприклад, приписана Бандері й роками повторювана фраза «Наша влада повинна бути страшною» є злобною видумкою агітпропу КПСС.

Подруге, в жодному з тих документів немає геноцидних і диктаторських настанов. Навпаки, ці документи свідчать про політичну мудрість і високу мораль їх авторів і під ними міг би підписатися кожний поборник демократії і міжнародних конвенцій.

Для ілюстрації кілька цитатів із «Маніфесту ОУН»:

«Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини.

... Боремося:

за гідність і свободу людини,
за право визнавати одверто свої переконання,
за свободу всіх віроісповідань,
за повну свободу совісти.

... Боремося:

за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати вільно прилюдні збори та творити свої політичні, громадські та професійні організації.

... Встане Україна і розвіє тьму неволі!»⁸

Потрете, Ви не є першим, що намагаються «науково» зробити націоналістів з-під стягу Бандери «коляборантами» Гітлера і «нелюдьми». Перед Вами виступав у «Радянській Україні» (ч. 184 від 11.8.1985 р.) академік Б. Бабій. У зв'язку з цим виступом появилася була в «Шляху Перемоги» (1985 р.) моя обширна стаття за підписом Н. Несторенко п.з. «Всупереч нормам історичних дослідів (До «анатомії антикомунізму»). Відсилаю Вас до неї, бо я там документально доказав подібну до Вашої фальсифікацію політичних вказівок «Боротьба й діяльність ОУН під час війни».

Коли йде про статті Степана Бандери, то хоч вони мали за ціль унапрямувати політику в актуальних повоєнних ситуаціях, Ви викривляєте їх так, щоб знов «доказати», що бандерівці співпрацювали з німцями і не боролися на два фронти, а Бандера «сумував», що Захід «не вжив атомової війни проти советів».

7) Радянська Україна, ч. 235 (1990 р.), стор. 31.

8) ОУН в світлі постанов, оп. cit., стор. 21-23, 48-57.

Отже, не відповідає правді, що з «Слова до українських націоналістів-революціонерів за кордоном» виходить, що «будувати українську державність бандерівці зібрались за допомогою багнетів гітлерівців». Ось що писав Бандера:

«Було ясно, що у відношенні до гітлерівської Німеччини не можна було сподіватися на успішність переговорів, ставлення вимог, переконувальних тощо. Такі заходи були заздалегідь засуджені на неуспішність і могли мати значення тільки тактичних заходів, щоб мати й такі козирі і щоб приховати підготовку до дії по іншій лінії. Справжня ж самостійницька політика мусіла йти шляхом dokonаних фактів, власної ініціативи, не оглядаючись на політику Німеччини, а коли треба, то виразно проти неї. Український народ мусів на початку нової ситуації, створеної військовими подіями на його землях, виразно і рішуче сказати своє слово, творити своє життя за власною волею, власними рішеннями. І так сталося. Проголошення Народними Зборами у Львові відновлення Української Держави, створення Тимчасового Державного Правління, проведення всенароднього плебісциту у формі висловлення волі народу на масових відкритих маніфестаційних зборах-здвигах на всій українській території, вільній від большевицької окупації, розгортання державного будівництва у всіх галузях — все це довершилось власною волею і власними силами українського народу, не зважаючи на бажання і ставлення німців, проти їхньої волі»⁹.

Теж є зухвалою брехнею Ваше твердження, мовляв, «Бандера та Стецько погодились» з гітлерівським домаганням зректися від Акту 30 червня 1941 р.¹⁰ Тому, власне, вкинено їх, Ленкавського, Ребета і тисячі поборників цього Акту в концтабори, в яких багато з них та деякі члени уряду Стецька погинули.

В статті «Питання атомової війни і визвольна революція» Степан Бандера не «вимагає війни горячої». Протиповно, він недвозначно стверджує, що «атомова війна не може дати нікому жодної користі, лиш мусить принести обидвом таборах — агресорові і нападеному, переможеному і переможцеві — катастрофічні жертви і спустошення» і принести «планетну катастрофу цілого людства»¹¹. Тому-то він внесе: «Протибольшевицька, національно-визвольна революція розраховує на інший, протилежний спосіб дії, ніж модерна змеханізована війна. Вирішальною діючою силою революції є людина, яка в ім'я найвищих національних і вселюдських ідеалів веде боротьбу з московсько-советським імперіалізмом і людиноненависним комунізмом. Процес революції має

9) Степан Бандера, *op. cit.*, стор. 87.

10) Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage, Dokumente 1934-1944, Herausgegeben eingeleitet und dargestellt von Wolodymyr Kosyk, München 1985, стор. 92-96, документ ч. 40.

11) Степан Бандера, *op. cit.*, стор. 456-457.

вирвати народ і людську одиницю з-під володіння советського режиму та зробити з них свідомих, активних борців за волю і правду»¹². Кінцевий абзац статті був заповітним і став пророчим: «Не зрікаючись заходів творити спільний протибольшевицький фронт із вільними державними народами, поневолені народи мусять провадити свою визвольну боротьбу власними силами в таких формах і розмірах, як це можливе й доцільне в кожній ситуації. Зовнішні умови й зовнішні сили можуть бути важливим фактором, сприяючим революційно-визвольній боротьбі, але вони не вирішують про саму можливість і доцільність боротьби. Під цим оглядом головне значення має внутрішнє становище і внутрішні процеси в підсоветських країнах. Хоч большевицька система створює дуже важкі умови для визвольної революційної діяльності, проте вона викликає серед всіх поневолених народів та в усіх ділянках життя стільки протибольшевицьких настроїв, прагнень і ферментів, що вибух загальної визвольної революції мусить неухильно прийти»¹³.

IV

В кількох місцях Ви п'ятуєте національно-оборонну боротьбу УПА-ОУН проти безправ'я і терору сталінських сатрапів і їх відданих вислужників як «антинародну справу» і пишете, що борці цих формацій «попелили села, мордували мирних жителів». Тут Ви безкритично повторяєте *сталінську* пропаганду.

Монополію на виключне право заступати інтереси народу узурпувала собі большевицька партія, озброєна «науковим вченням» марксизму-ленінізму. В Україні заіснувала така ситуація від програної, накиненої В. І. Леніном в грудні 1917 р. Українській Народній Республіці, війни¹⁴.

Згідно з міжнародним правом, програна війна не відбирає поневоленому народові права на боротьбу за самовизначення, значить за державну самостійність. Тому боротьба ОУН-УПА від 30 червня 1941 р. до 1956 спершу проти німецько-гітлерівського, а відтак московсько-сталінського імперіялізмів була легітимною.

Слід погодитися з провідним націоналістичним діячем — П. Полтавою, що ця боротьба, подібно як протинімецькі резистанси в Західній Європі, мусіла мати збройно-підпільний характер. «У терористичних умовах Советського Союзу», — писав він, — «ми не маємо змоги вести нашу визвольну боротьбу в жодний інший спосіб, як тільки в формі збройного підпілля. Саме тому ми сьогодні примушені сидіти в лісах, у підземних криївках. Для боротьби з

12) Idem, стор. 463.

13) Idem, стор. 477.

14) Манифест к Украинскому Народу с ультимативными требованиями к Украинской раде, Ленин, Сочинения, Издание четвертое, Москва, 1953, стор. 323-325.

МВД і МГБ ми носимо зброю. Такі форми боротьби накинув нам ворог. Зрозуміло, що такі форми політичної боротьби — незвичайно важкі. Оскільки, однак, в умовах Советського Союзу такі форми боротьби — єдино можливі форми протирежимної політичної боротьби взагалі, ми й надалі будемо боротися так, як ми боролися дотепер. Така тактика єдино правильна і для всіх інших поневолених більшовиками народів»¹⁵.

Отже, Ви не маєте рації, що боротьба ОУН-УПА — це була «антинародна справа».

Щодо приписуваних Вами методів боротьби УПА, то маю теж обґрунтовані застереження.

В цитованій Вами статті з «Енциклопедії Українознавства» (том 9, стор. 3379) читаю: «Для боротьби з УПА більшовики вербували з місцевого населення т. зв. «стрибків». НКВД-МВД застосовували також різні методи провокації: творення фальшивих загонів УПА, поширення затруєних ліків й інфекційних недуг та інше».

Знову в одній заяві народного депутата І. Калинець стоїть: «Маю задосить вигадок з боку шовіністичного режиму, який в роки війни одягав уніформи УПА і нищив людей, щоб спалювати честь героїв УПА»¹⁶.

Не без значення є слідуєчий цитат П. Полтави: «Ми, українські революціонери і повстанці, боремося проти більшовицьких гнобителів, врешті, тому, що вони переслідують нас за наш патріотизм, за нашу любов до України, за те, що вони палять українські хати, руйнують господарства, вивозять на Сибір український народ, мордують, спалюють живцем українських патріотів, відрізують жінкам груди, пробивають штиками дітей, розпинають на парках, волочать по дорогах, прив'язавши колючим дротом коням до хвостів, наших впавших друзів-революціонерів, розривають їхні могили, викидають на смітники, у придорожні рови їхні тіла, де їх розшарпують собаки. . . Усю Західну Україну більшовицькі бандити перемінили в одну жакхливу м'ясорубку. Немає тут сьогодні хати, де б ці душоуби когось не вбили, не заарештували, не вивезли на Сибір, немає родини, де мати не оплакувала б замордованого сина, дочка — замордованої матері, маленька дитина — вивезених на Сибір батьків»¹⁷.

Що в поборюванні українських націоналістів агітпроп КПСС і відповідні чинники УССР вдаються до провокацій та фальсифікацій, переконався я в 1976-1980 рр. під час пресової нагінки і процесу проти голландського зрадника, есесівця П. Ментена (Р. Мен-

15) Петро Полтава, Хто такі бандерівці та за що вони борються, Видання ОУН, Київ-Львів 1950, Передрук підпільних матеріалів б 50; 15 — 1953, стор. 21.

16) Тижневик «Новий Шлях», Торонто, ч. 37, 15 вересня 1990 р.

17) Петро Полтава, *op. cit.*, стор. 14.

ten), який був обвинувачений у вбивствах в Підгородцях Львівської області в перших днях липня 1941 р.

Використовуючи непоінформованість і легковірність голландських журналістів, зокрема співпрацівників телепрограми Трос-Актуа (Tros-Actua), редакторів Г.Кноопа (Hans Knoop), Н. Поляка (Nico Polak), і Х. Поттовена (G. Pothoven), вдалося советським аранжерам — кореспондентові АПН Володимиру Молчанові й прокуророві Львівської області Б.Т. Антоненкові, при співучасті польських комуністичних «журналістів» А. Грасса (Andrzej Grass), Е. Менцлевського (Edmund Meclewski) і Я. Заборовського (Jan Zaborowski), розвинути шалену дезінформаційну кампанію проти українців, а спеціально проти націоналістів — «катів-наймитів» Ментена, «гітлерівських вислужників»¹⁸.

Пов'язання українських націоналістів з аферою Ментена — це широко закроена провокація і чисте злочинство львівського прокурора Антоненка та його спільника Молчанова, що засвідчує слідувача оцінка дотичних вбивств редакції «Історії міст і сіл УРСР»: «У липні 1941 року *німецькі окупанти* (підчеркнення мое — О.К.) розстріляли 120 мирних жителів і активістів. Серед загиблих у боротьбі з ворогом керівник комсомольської організації В. М. Пістоляк»¹⁹. Про цей німецький злочин було закарбовано на пам'ятнику комсомольцеві В. Пістоляку. Але, щоб затерти доказ, цей пам'ятник знищено і зведено новий пам'ятник, на якому вже видіне наклеп про «злочин українських буржуазних націоналістів»...

Не менш брутальною провокацією і злосливим наклепом була ілюстрація до жахливої, очорнюючої, написаної на основі підсунутих дезінформаційних матеріалів советськими аранжерами, статті в голландській комуністичній газеті «Де Вааргайт» (De Waarheid = правда) п.з. «Українські фашисти ще далеко до війни були на службі наці; Кати-наймити Ментена при різні в Підгородцях»²⁰. Ця ілюстрація мала підпис: «А це є робота українських фашистських банд в липні 1941 р. у Львові: вішання жидівських громадян». Але це була *ретушована* частина знимки з повішеними людьми, поміщеної в німецькому дезінформаційному «творі»

18) Для прикладу кілька публікацій, які засвідчують інспірацію наклепницької кампанії через советських аранжерів: Friso Endt, Sowjet-Unie: tegen Menten 30 getuigen (Советський Союз: 30 свідків проти Ментена); Knoop; Tijdstip bezoek kan wel zijn geregiseerd» («Кнооп: Момент відвідин може бути зарежисерований»), NRC Handelsblad, 15.12.1976; В. Мартинов, Ката где розплата, Радянська Україна, ч. 17, 21.1.1977; В. Мартинов, Спільне слідство завершено, Радянська Україна ч. 39, 16.11.1977; Hans Knoop, De Zaak Menten, Amsterdam 1977 (Книжка: Ганс Кнооп, Справа Ментена, Амстердам 1977; Брошура: Борис Антоненко, Мільйони на крові, Львів, 1978).

19) Підгородці, стаття в Історії міст і сіл УРСР, Львівська Область, Київ 1968, стор. 718-719.

20) Oekraïnse fascistien al ver voor oorlog in nazidienst; Mentens beulsknechten in Podhorodce, De Waarheid n.28, 3 Januari 1978 (3 січня 1978 р.), стор. 5.

редактора україномовної «прогресивної» газетки в Нью-Йорку, М. Ганусяка, п.з. «Український націоналізм» з оригінальним російським підписом: «Немецкие изверги вешали на виселицах и балконах домов, а также расстреливали мирных жителей (Трупы повешенных на Жовковской улице гор. Львов)»²¹.

До поданих двох фактів, як то кажуть, коментарі зайві.

V

Ви заповіли об'єктивний політичний портрет Степана Бандери, але, користуючись невірними даними й надуживаючи статус історика, Ви виклали видумані НКВД легенди. А щоб у читача не зродились сумніви щодо скомпільованого Вами «наукового» трактату, Ви на закінчення додали «одну незаперечну істину: світовий історичний досвід свідчить про те, що всякий націоналістичний рух, приречений на поразку, вироджується в бандитизм. Бандитизм політично-кримінальний».

Ну що ж, Ви показали, що ані «гласність», ані обіцянки покінчити з «білими плямами» в історії не змінили ролі істориків. Вони далі залишилися апологетами політики КПСС, в тому й сталінсько-беріївського періоду.

Але не вдалося скрити перед світом і поневоленими народами московсько-советської імперії Катинського злочину, штучного голодомору 1933 р. в Україні, безправ'я і геноциду в Гулагу, мільйонних мордів ЧеКа, ГПУ і НКВД, репресій КГБ, не вдасться на далеку мету заховати перед нашим народом правди про національно-визвольну боротьбу ОУН-УПА під проводом Степана Бандери і Романа Шухевича-Чупринки. Чим скорше Ви це збагнете, тим скорше повернете на шлях чесного українського історика, який не кривить сумлінням, а служить історичній правді і тільки правді.

Бажаю Вам цивільної відваги і мужности,

Д-р. О. Кушпета
професор Українського Вільного
Університету, член Голландського
Історичного Товариства

21) Michael Hanusiak, *Ukrainischer Nationalismus*, Globus Verlag Wien, 1979, стор. 59.

Щира бесіда

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

СУЧАСНІ «КРУГЛІ СТОЛИ»

ПИТАННЯ: Що, на Вашу думку, криється за створенням мішаних міжнародних асоціацій та інших подібних організацій, де мають співпрацювати фахівці України й діаспори?

ВІДПОВІДЬ: Передусім, треба не забувати, що усі офіційні контакти України, як і колись, підпорядковано керівній на сьогодні в Союзі комуністичній партії. Ця партія аж ніяк не відмовилась від «спадщини Леніна», тобто від його метод у політиці та спілкуванні із зовнішнім світом. Для цих метод, при всій їх різноманітності, характерні брехня, наклепи, облуда, розбіжність між словом та ділом.

Існування еміграційних середовищ завжди непокоїло Москву, і стосовно до еміграції большевики виробляли різноманітні способи, аби привернути її на свій бік. Серед еміграції з СРСР ніколи не бракувало випадкових людей: людей аполітичних, а також людей з досить виразним большевицьким минулим, які через ряд причин (напр. дикунство сталінщини) опинялися серед еміграції. Перебуваючи серед емігрантів, ці люди мало-помалу підпадали під вплив непримиренної, войовничої еміграції і в решті решт ставали опонентами большевизму.

Сталінсько-хрущовсько-брежневські «круглі столи» були націлені саме на цю частину еміграції. Через свою відверту кагебівську природу ці столи не могли привабити навіть малі контингенти емігрантів. Занадто вже «білими нитками» було шито тодішній діалог КГБ з еміграцією. Навіть російська проімперська еміграція не дуже захоплювалась «круглими столами».

Зміна політичної лінії Кремлю змінила і форму його стосунків з еміграцією. Горбачов виявився сміливішим від своїх попередників. Дозволено створення мішаних еміграційно-советських товариств, асоціацій, спілок, але так, щоб в усіх цих асоціаціях керівна ролля лишалася за громадянами СРСР, і річ ясна, переважно партійними. Учасникам цих асоціацій з вільного світу дозволено фінансувати асоціації, надавати їм усякого роду поміч, але жодною мірою не претендувати на керівництво.

Ті чинники СРСР, які здійснюють контакти з еміграцією, підходять до еміграції вибірково: наладнують контакти не з усією еміграцією, а лише з тою її частиною, яка схильна до компромісів, яка перебуває під впливом советофільських ілюзій, яка не має

чітких ідеологічних переконань. Особливою увагою советських емісарів користуються особи егоїстично-кар'єристських тенденцій, невизнані літературні та всякі інші генії. Ці особи й становлять актив мішаних міжнародних асоціацій. Того з емігрантів, хто щиро дбає за розвиток національної культури, національного мистецтва, чомусь, до цих асоціацій не залучають.

За цими контактами, за цією «співпрацею» проглядають давно-колишні цілі:

1. Втягнути частину еміграції (наперед конкретно визначену) у співпрацю з большевиками, якою останні й керуватимуть;
2. Створити навколо стійких еміграційних середовищ, які не схильні на жодні компроміси з окупантом, певний вакуум;
3. Розколоти стійкі еміграційні середовища зсередини, заснувавши в цих середовищах крило советофілів-прогорбачовців;
4. Розкладати здорові сили середовищ поглядами й діями советофілів;
5. Шляхом ряду заходів — наукові семінари (в ССРСР), зустрічі, обмін студентами, публікація творів тощо — поширювати свій вплив, передусім на молоде покоління, здобувати симпатії молодого покоління;
6. Диктувати смаки й уподобання еміграційним середовищам;
7. Використовувати їхні матеріальні, наукові й технічні ресурси на користь перебудові.

У Канаді, наприклад, ідуть розмови про видання підручників для України коштом канадських українців. Справа нібито й добра, патріотична, але хіба українські діти не заслуговують на те, щоб мати такі підручники, хай і друковані в Канаді, але з бюджету УССР? Чому діти інших національностей мають досить підручників за податки сплачені батьками? А де ж гроші, які десятиліттями висмоктують з України? Ідуть на озброєння уряду ката Наджиба в Афганістані? Може й так. Тоді, що ж виходить? Друкуючи підручники для України, канадці на ділі помагають Москві вести загарбницьку політику у світі.

Як на мене, саме це і криється за «новою» політикою Москви стосовно еміграції.

Щождо незалежних від уряду асоціацій і товариств, які створює громадськість України й громадськість діаспори, то, річ ясна, що до них усе сказане не стосується. Такі товариства треба тільки вітати.

ВИБІР ПОЗИЦІЙ

ПИТАННЯ: У нашій пресі промайнула заява члена Руху Сергія Набоки, який з'ясовує, чому він та ще дехто не бальотувалися на

виборах до Верховної Ради УССР. Чи можна погодитися з його позицією під сучасну пору?

ВІДПОВІДЬ: Та чи та позиція — це наслідок певного світогляду, певного розуміння світу, в якому живеться. Цілковито правильної позиції у жодній ситуації, як на мене, ніколи не існує. Кожна позиція у чомусь має рацію, у чомусь відбиває мету й наміри свого визнавця, а в чомусь помиляється, чогось недобачає, щось ігнорує.

Позиція С. Набоки в цілому дуже принципова: вибори до верховних рад ССРСР та УССР і до всяких інших рад у сучасній — «перебудовчій» — дійсності ССРСР це захід наперед продуманий і санкціонований керівною мафією ССРСР, який має служити такій меті:

1. Забезпечити більшість у всіх радах за КПСС;
2. Віджити громадську активність у країні;
3. Допустити певну кількість опозиціонерів до рад, аби вислухувати погляди інодумців з метою враховувати ці погляди у наступних законодавчих актах, частково — для незначних компромісів з цими поглядами, а здебільшого — для поборювання опозиційної діяльності.

4. Створити на Заході уявлення про демократизацію ССРСР.

Отже, вибори у тій формі, в якій їх пляновано та здійснювано, це кінець-кінцем прорежимний, проімперський захід. А звідси висновок, що брати участь опозиціонерам у виборах не личить і не годиться.

Міркування ці, безперечно, правильні, тільки й тут не обходиться без всюдисущого АЛЕ.

Аналізуючи виборчу ситуацію в ССРСР, не треба забувати, що таку функцію поклали на вибори Горбачов з компанією, але не завжди їхні пляни й передбачення стовідсотково здійснюються. Наприклад, у Прибалтиці їхні пляни зовсім не здійснилися. Там у радах вибрано 80% опозиціонерів. Через це Кремль тепер поправляє ситуацію танками, погрозами й ігноруванням демократично обраних рад, яким за законом має належати уся повнота влади. Ради без проімперської більшості для Москви — не ради. Вона має на меті скомпромітувати й «перевиховати» їх.

Як бачимо, запровадження навіть сповідної демократизації для Кремлю дуже небезпечне.

Зате на Україні передбачення Москви здійснилися. Але й тут існують певні плюси для опозиції.

С. Набока пише, що участь опозиції надає певної ваги окупаційним, чужим структурам влади. Цей факт він цілком правильно визначає, як чинник негативний, шкідливий чинник. Але опозиція здобула навзаєм і собі певний авторитет в очах обивателя, який визнає лише реальну силу. Цю реальну силу опозиція здобула завдяки успіху на виборах. Обиватель не мислить категоріями С.

Набоки. І про це не можна забувати. Ставши реальністю в очах обивателя, а саме — посівши певне місце в органах влади (обиватель не вдається до роздумів, яка ця влада: для нього це влада), опозиція узаконює рівноправність опозиційного думання. Цей факт — разом з трибуною для голошення своїх переконань — чинник позитивний, корисний чинник.

Зараз важко сказати, чи ці чинники неутралізують один одного, чи один з них переважить інший в остаточному підсумку.

Вибираючи ту чи ту позицію, треба аналізувати усю суму чинників. Отож, найкращий вибір позиції — це зіставлення ряду позицій та всебічне їх обговорення. Лише в такій, сказати, їх конфронтації можна наблизитись до «єдино правильної позиції».

ДНІПРОПЕТРОВСЬК-ВАШІНГТОН

ПИТАННЯ: Президент Буш підписав режим найбільшого сприяння для Горбачова і терористичної мафії Кремлю. Чи є надії, що конгрес США не схвалить цю прототалитарну акцію американського президента?

ВІДПОВІДЬ: Гра у демократію, яку розпочали й ведуть кремлівські боси, дала свої плоди. Зробивши цілу низку продемократичних жестів, Горбачов і далі користується популярністю у діячів Заходу, і це тоді, коли Москва здійснює безпрецедентну блокаду загарбаної у спілці з Гітлером Литви, анексію якої американські політики нібито не визнавали й не визнають і досі. Паралельно з Литвою йде наступ на інші антиімперіялістичні сили. Тут треба згадати репетицію захоплення влади в усіх трьох прибалтійських республіках, яку провели проімперські сили цих республік, з прямої санкції демократа Горбачова. Відомо, наприклад, що з керівником естонського антиурядового путчу президент СССР мав неофіційну зустріч. У якій правовій державі — а такий титул Москва уперто хоче собі присвоїти — можливо, щоб президент зустрічався з антидемократичними путчистами?

Усі ці факти відомі на Заході, але західні політики у своїй горбоманії не хочуть про такі речі знати. Їм ходить за всяку ціну врятувати імперію зла.

Після Прибалтики приїжді кремлівської мафії спрямовано на Україну. Не випадково там відбулося кілька погромів активістів українського національного відродження. Якщо у Полтаві акцію проти українських патріотів очолили державні органи, то у Дніпропетровську було розроблено інший варіант — антиукраїнський погром здійснили «цивільні»: переодягнені кагебісти й курсанти військових училищ. Саму ж брудну роботу — побиття беззбройних українських активістів — виконали десантники-афганці. Цих фашиствуючих молодчиків, яким втерли маку аф-

ганські муджагеддіни, режим хоче використати у боротьбі проти власного народу.

Усі ці акції не могли відбутися без санкції Горбачова. Розігруючи перед Заходом творення «правової держави», Горбачов на ділі консолідує усі антинародні сили. Своїми останніми законами, передусім «Законом про мови» та «Законом про образу президента», він засвідчує поворот у своїй демагогії: загравання з національною інтелігенцією скінчилося; почався наступ на національно свідомі елементи. Той поворот, який Сталін зробив за 15 років після революції, Горбачов зробив за 5 років після проголошення перебудови. Можна не сумніватися, що поворот цей — орієнтація на проімперські сили — виявиться у низці інших «сюрпризів» для демократичних сил.

Згаданий вище крок президента Буша — це на ділі схвалення антинародної політики советських лідерів. Західні політики не хочуть розвалу СРСР, який заборгував Заходові великі капітали.

Але й на Заході є сили, які не схвалюють такої політики. Ці сили є і в Америці. І ці сили мають досить сильний голос в американському конгресі. Поневолені народи й собі мають у вільному світі певний голос, може, не такий сильний, як хотілося б, а все таки голос. І цей голос зазвучить набагато дужче, коли всі поневолені народи діятимуть спільно.

Зараз треба докласти максимум зусиль, щоб американський конгрес не затвердив договору, яким Буш рятує режим СРСР від економічного краху, а отже й від політичної катастрофи. Цей документ схвалює антинародні й антидемократичні путчі у Прибалтиці, репресії проти українських патріотів у Полтаві, Дніпропетровську та інших місцевостях, розправу з азербайджанським Народним фронтом та цілу низку інших злочинів, які мали місце у «правовій державі».

Від того, як вільні литовці, естонці, лотиші, українці та представники інших поневолених народів діятимуть на американську демократично обрану еліту, залежатиме доля підписаного Бушем документу, а отже й доля всієї політики Горбачова, спрямованої на врятування імперії зла.

ХТО НАЙГІДНІШИЙ?

ПИТАННЯ: На сесії Верховної Ради УРСР було висунуто 10 претендентів на посаду Голови Верховної Ради (Президента) — М. Горинь, Гриньов, Драч, Івашко, Лук'яненко, Павличко, Салій, Чорновіл, Юхновський, Яворівський. Хто, на Вашу думку, був би найкращий Президент України?

ВІДПОВІДЬ: Я не думаю, що з далекої відстані можна правиль-

но визначити найкращого претендента, але мати свій погляд може кожен.

Насамперед, треба сказати, що обраний Головою Івашко аж ніяк не був найкращий вибір, бо за профілем своєї духовости він не належав і не належить до відданих Україні індивідуальностей. Івашко відданий не Україні, а своїй власній партійній кар'єрі; це тип відданого служачи, що служить реальній силі. Івашко зв'язав свою долю не з Україною, а з партією. Коли ж постало питання: Україна чи партія?, він без вагань обрав партію.

Другий партійний претендент, хоч і не від партійної верхівки — Салій — як на мене, не справив враження серйозного претендента. На сесії Салій співав дитирамби і партії, і опозицію нібито підтримував. Одним словом, людина без твердих переконань. Колись це називалось «і нашим, і вашим.»

Ще один партійний претендент — Гриньов (тепер нібито вже не в партії) — росіянин за національністю, виступав на сесії російською мовою. Важко собі уявити, щоб президент Франції був німець, або президент Ізраїлю — араб. Чи ж Україна гірша від них?

Останній партійний претендент, Юхновський, підтриманий опозицією і Рухом, член Руху, економіст за фахом, — прихильник федеративного об'єднання республік. З усіх партійних претендентів, на мій погляд, найкраща кандидатура.

Далі йдуть три письменники — Драч, Павличко, Яворівський. Усі три були членами партії і вийшли. Усі три до політики перебували твердо стояли на партійній платформі, лаяли націоналізм і націоналістів, і до кінця не переглянули своїх старих забобів ще й досі. Усі високо інтелектуальні, культурні, освічені. Представники партійного апарату в основному закидали їм на сесії різку зміну поглядів — перехід від визнаючів до поборників комунізму. На посаді Голови Верховної Ради вони будуть постійно атаковані бюрократичним апаратом у цьому ж пляні, що перешкоджатиме їм виконувати президентські функції. Як депутати Верховної Ради, безперечно, цінні люди.

Лишаються три кандидати, колишні політв'язні: М. Горинь, Лук'яненко, Чорновіл. У Чехо-Словаччині, як відомо, на посаду президента обрано колишнього політв'язня, у Польщі — прем'єр колишній в'язень. Мені здається, що Україна нічого не втратила б, якби узяла з цих країн приклад. Цим людям не можна закинути кон'юнктурности, плазування перед владою окупанта. Саме з таких людей Україні слід обирати керівників. На жаль, виборча система і поліційно-бюрократичний лад в Україні існують для того, щоб людям такого типу перетяти дорогу до керівництва.

Лише тоді, коли такі люди будуть очолювати адміністрацію України, можна буде говорити про встановлення демократичного ладу у тоталітарній імперії.

Поезія

Тарас ШЕВЧЕНКО

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилась, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала.
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкому світі, —
Панувала. . . Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колись б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,



Погруддя Т. Г. Шевченка роботи скульптора Григорія Крука

І могили мої милі
Москаль розриває. . .
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась.

9.X.1943, Березань

О ЛЮДИ! ЛЮДИ НЕБОРАКИ!

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!
Вночі і ожеледь, і мряка,
І сніг, і холод. І Нева
Тихесенько кудись несла
Тоненьку кригу попід мостом.
А я, ото ж таки вночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)
За ними гнеться, шкандибає,

Мов у кошару загання
 Чужу худобу. Де ж той світ?!
 І де та правда?! Горе! Горе!
 Ненагодованих і голих
 Женуть (последний долг отдать),
 Женуть до матері байстрят
 Дівчаточок, як ту отару.
 Чи буде суд! Чи буде кара!
 Царям, царятam на землі?
 Чи буде правда меж людьми?
 Повинна бути, бо сонце стане
 І осквернену землю спалить.

3.XI (1860, С.-Петербург)

ІСАІЯ. ГЛАВА 35 (Подражаніє)

Радуйся, ниво неполитая!
 Радуйся, земле, не повитая
 Квітчастим злаком! Розпустиись,
 Рожевим крином процвіти!
 І процвітеш, позеленієш,
 Мов Йорданові святиє
 Луги зелені, береги!
 І честь Кармілова, і слава
 Ліванова, а не лукава
 Тебе укриє дорогим,
 Золототканим, хитрошитим,
 Добром та волею підбитим,
 Святим омофором своїм.
 І люде темнії, незрячі,
 Дива Господнії побачать.

І спочинуть невольничі
 Утомлені руки,
 І коліна одпочинуть,
 Кайданами куті!

Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива, —
Се Бог судить, визволяє
Долготерпеливих
Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!

Тойді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривие,
Мов сарна в гаю, помайнують.
Нічим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами
Без гвалту і крику
Позіходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села.

25.3. 1859 (С.-Петербург)

Євген СВЕРСТЮК

ТО БУЛА ДИВОВИЖНА ЗОРЯ

То була дивовижна зоря
На убогу і світом забуту
Щоб її до життя повернути
Бог послав Кобзаря.
 То казково щаслива зоря
 Над забутою світом

Тільки пісня туги і жаги
Як душа у безмірному горі
Тільки тайна розлита в просторі
Над країною нив і могил
 І вислухують птахів без крил
 Тільки зорі

Злидні чорні — лиш річка й сади
Тьма неволі — лиш простір і небо
І звабливо трагічні сліди
По яких повертають до себе
 Коли пісня Завіт і Псалтир
 Може — більш і не треба

То було незвичайне дитя —
В ньому кожна клітина співала
То була незвичайна душа
Вона вічно сміялась-ридала
 І любов'ю крізь темінь життя
 Осявала всі далі

Хто б то знав — стільки чару й вогню
У простому звичайному слові
Стільки правди і болю і крові
У дрімоті обличчя хлюпнув!
 Проти течії, сили і сну
 Геній віри й любові!

Йому доля судилась як міт
Зв пророцтво життям заплатити
Потім знов для нащадків ожити
Щоб вергати, як давній Сізіф
 Вгору ладних скотитись-спочити
 І каратись як вічний Сізіф.

Йому доля судилась як міт
Дон Кіхотів живити.

І понині, коли у наш край
Гість далекий часом завітає,
«Хто живий тут?» — в юрбу запитає —
Все припишло, хоч тут умирай.
«Ми живі» — наче гідність сама, —
Його постать вітає.

Ми живі! Цілий вік, сотню літ
Проти хвили несем його ім'я,
Проти вітру кидаєм насіння
І під косу кидаємо цвіт. . .
І співаєм його «Заповіт»
В поколіннях.

І.1977

Дмитро ПАВЛИЧКО

МОЛИТВА

Отче наш, Тарасе Всемогущий,
Що створив нас генієм своїм,
На моїй землі, як правда, сущий,
Б'ющий у неправду, наче грім.

Ти, як небо, став широкоплечо
Над літами, що упали в грузь;
Віку двадцять першого предтечо,
Я до тебе одного молюсь.

Язики отруйні і брехливі
Вогняним мечем пообтинай.
Проколи серця товсті й лінівні
І гноївки випусти Дунай.

Всіх вельмож — рабів німих і подлих —
Скинь в геєнну, а слова хули —
Потурнацький, безголовий мотлох —
На вогнях оновлення спали.

Дай нам сили ідолів знімати
З п'єдесталів чорної олжі,
Бурити казарми й каземати,
Де виймають душу із душі.

Не введи в спокусу мсти і слави,
Вкинь в палющу хижу ненасить
Мудрости і знамено криваве
Дай нам, не соромлячись, носить.

Поклади нам зорі на зіниці —
Променем туди, де непроглядь.
Хай підносять очі люди ниці,
Хай в незрячих більма погорять.

Мислям нашим дай ясне поліття,
А поетам — спину, що не гнесь.
Дай нам пам'ять на тисячоліття,
Непокору і любов на днесь.

І не одпусти нам ні на йоту
Борг, забутий в клекотах забав,
Сплатимо його із крові й поту,
Тільки од лукавства нас позбав.

Да святиться слова блискавиця,
Що несе в космічну далечінь
Нашу думу й пісню. Да святиться
Між народами твое ім'я. Амінь!

*Перекладна література***ЖИТТЯ І ПАЛОМНИЦТВО ДАНИЛА —
ІГУМЕНА РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ**

Переклав: о. Євген Небесняк, Рим, 1989
(Продовження, 4)

ДЕ ПЕТРО ГІРКО ЗАПЛАКАВ, КОЛИ ТРИЧІ ВІДРІКСЯ

Недалеко, на східньому схилі гори, знаходиться дуже глибока печера, куди треба сходити тридцять двома східцями; в ній же св. Петро гірко заплакав через своє відречення; над нею також збудована церква в честь св. Петра.

ПРО СИЛОАМСЬКУ КУПІЛЬ

А звідти, на південь, надоліні, у стіп гори, є купіль Силоамська, де Христос відкрив сліпцеві очі.

ПРО ГАНЧАРЕВЕ ПОЛЕ

Тут також, під горою Сіон, лежить Ганчареве Поле, що його куплено за гроші-ціну за Христа, щоб хоронити тут чужинців. За полем, у підніжжі Сіонської Гори, на південь, простягаються дебри. Багато печер висічені в камені по схилах гори, в яких лежать вже виготовлені прекрасно й чудово висічені в стіні гроби. Тут же хоронять даром прибулих чужинців; нічого не дозволяють брати з того місця, бо воно було куплене Христовою кров'ю.

ПРО ВИФЛЕЄМ

Святий Вифлеєм лежить на південь від Святого Єрусалиму, оподалік на 6 верст, а там, де Авраам зсів з осла, полем, буде 2 версти.

Залишивши тут свого слугу з ослятком, Авраам взяв свого сина Ісаака на жертву і звелів йому нести дрова та вогонь; той спитав його: «Тату, ось вогонь та дрова, а де ягня?».

Відповів йому Авраам: «Бог придбає для нас, сину, ягня!» (Буття 22, 7-8)

Ісаак потім з радістю пішов тим шляхом в сторону Єрусалиму. Приведено Ісаака на те саме місце, де Христос був розп'ятий.

Звідти недалеко, на одну версту, є місце, де Свята Богородиця бачила двоє людей, з яких один сміявся, а другий плакав. Колишня збудована церква та монастир в честь Святої Богородиці нині лежать в руїнах, знищені поганами.

ПРО ВЕРТЕП, ДЕ СВЯТА БОГОРОДИЦЯ РОДИЛА ХРИСТА

Звідти до місця, де Свята Богородиця, почувши болі пологів, зісла з осляти, треба числити одну версту. Тут лежить великий камінь, на якому Свята Богородиця відпочивала, зсівши з осляти; а вставши з того каменя, попрямувала до святого вертепу, де й породила Христа.

Від того каменя до Місця, де Христос народився, буде так, як далеко зможе стрілою сягнути вправний лучник.

ПРО ЦЕРКВУ ХРИСТОВОГО РОЖДЕСТВА

Висока, збудована у формі хреста церква з своєрідним дахом, як у кліті, що покритий весь оловом, піднімається над вертепом, де Христос народився, та й оздоблена вона вся мозаїкою. Піддержують її 8 монолітніх колон з мармуру, і обкладена вона мармуровими білими плитами. Портал — тривхідний. Довжина до головного вітаря дорівнює 50 сажням, а ширина — 20. Вертеп та ясла, де відбулося Рождество Христове, знаходиться під головним вітарем і являється великою і гарною печерою з сімома східцями, якими треба сходити до святого вертепу, що складається з двох дверей, до кожного з яких також треба сходити сімома східцями. Ввійшовши східними дверима до вертепу, видно зліва місце на землі, де Христос, Бог наш, народився. Над тим місцем стоїть вітар, на якому відправляють св. Літургію.

ПРО ЯСЛА ХРИСТОВІ

Це місце звернене на схід, а напроти нього, з правої сторони, лежать Христові ясла, що розміщені на захід під камінною скалою, і в них же положено Христа Бога, повитого в пелени, що перетерпів все задля нашого спасіння. Місце Рождества та ясла знаходяться одне коло одного, на відстані трьох сажнів, і то в цій самій печері, що гарно оздоблена мозаїкою та по-художньому вимощена. Нижня церква складається з малих печер, в яких лежать мощі. Виходячи з церкви, направо, знаходиться під церквою глибока печера, в якій зберігались мощі святих немовлят (убитих Іродом), що звідти були перенесені до Царгороду. Вся та церква обведена високим муром. Місцевина Рождества була на відлюдній та незаселеній горі, що тепер обведена мурами і вказує на місце народження Христа, що називається Вифлеєм. Старинний

Вифлеєм знаходиться дещо перед самою Місцевиною народження Христа; тут проживає нині столпник і знаходиться Камінь, при якому Свята Богородиця відпочивала. На тій же горі розміщений старинний Вифлеєм. Вся та сторона в околицях Вифлеєму називається Єфрата, Юдина земля, про яку заговорив був пророк: «І ти, Вифлеєме, земле Юдино, нічим не менший в тисяч Юдеїв, із тебе вийде вождь для моїх людей в Ізраїлі.» (Мих. 5,1).

Околиці Вифлеєму знаходяться в горах, і по гарних пригірках стоять многоовочеві дерева.

Недалеко церкви Різдва Христового, за міськими мурами на південь, на відстані одного вистрілу з лука, стоїть велика печера, в якій жила Свята Богородиця з Христом та Йосифом.

ПРО ХАТУ ЄССЕЯ, БАТЬКА ДАВИДА

На схід від Вифлеєму, на один постріл з лука від села, є одне місце, що називається Вифель. Тут стояв дім Єссея, батька Давида, і це до тієї хати прибув пророк Самуїл і тут же помазав Давида на царя Ізраїля, на місце Саула.

ПРО КРИНИЦЮ ДАВИДА

Тут, де колись ангели звістили пастирям про народження Христа, є криниця Давида, з якої він колись хотів напиться.

На відстані однієї версти від Місцевини Народження, в сторону сходу, знаходиться місце, де ангели благовістили пастирям Різдво Христове. Колись тут стояла печера, над якою була збудована гарна церква в честь св. Йосифа, при якій був і гарний монастир; зараз все лежить в руїнах, спустошене поганами. Коло цього місця простягаються дуже гарні поля та многоплідні ниви, ростуть по-достатку оливкові дерева. Назва того місця агіямимин, що означає Святе Пасовисько: тут і під горою, в сторону Вифлеєму, знаходиться село св. Сави.

ПРО ПЕЧЕРУ ТА ДУБ В МАМРЕ

Від Вифлеєму, на південь від Хеврону, розміщені Сугубная Печера та Дуб в Мамре. Від Єрусалиму до Хеврону є 28 верст, а шлях видовжується коло Вифлеєму, до якого треба числити 6 верст, а з Вифлеєму до ріки Єшем є 3 версти. Це саме про ту ріку говорив Давид у псалмі: «Ти висушив ріки Єшаму. Твій — день і твоя — ніч!» (Пс. 74, 15-16). Сьогодні та ріка висохла, хоч ще пливе під землею та вливається в Мертве Море. Тут, за берегами тієї ріки, стоїть одна дуже висока камінна гора з великим та густим лісом; через ту страшну гору простягається небезпечний шлях, бо тут стоїть велика твердиня і Сарацини на тій горі напа-

дають; хто хоче малою групою туди пройти, не зможе; мені ж Бог зволив долучитися до чисельної і добре озброєної дружини, і я, таким чином, зміг без клопотів пройти через те страшне місце, що лежить близько до міста Аскалону; звідти виходять із засідки на цьому небезпечному шляху численні погани. В тім лісі, на тій горі, убитий був Авесалом, син Давида. Коли він утікав від військ свого батька, його муля забігло в густу частину лісу, і він заплутався своїм волоссям в гілляки, повис так на одному високому дереві й тут прощитий був у серце трьома стрілами. Отак-то умер він на тому дереві.

А звідти до Криниці Завіту Авраама треба зробити 10 верст, а звідти до Дерева в Мамре — 6 верст.

ПРО ТЕ САМЕ

Цей святий дуб видніє прекрасно при шляху на високій горі, коли йти справа туди. Навколо його коріння Бог вимостив підлогу білими мармуровими плитами, і вона виглядає як справжня підлога в якійсь церкві; та прегарним виглядає на середині той дуб священний, наче б виростав із каменя. На вершку Гори, навколо дерева, знаходиться рівний простір без жодного каміння і тут же, близько дуба, стояв на схід намет Авраама. Згаданий дуб не є дуже високий, але крислатий, та й багато жолудів на ньому. Його гілля звисає низько, так, що чоловік із землі може сягнути його. Змірив я, що дуб об'ємом дорівнює двом сажням, а стовбур виш, де починається гілля, — півтора сажня. Дивним і чудовим є те, що це дерево стоїть на такій високій горі від Бог-зна скільки років, й не спорохнявіло, ані не знищилося, лише стоїть, збережене Богом, так як було посаджене на початку.

Під цей дуб прийшла Свята Трійця до святого патріярха Авраама, та й під ним обідала в нього. Тут і Свята Трійця поблагословила Авраама та його жінку Саару і зволила їй на старість родити Ісаака. Свята Трійця ще показала Авраамові джерело, і по сьогодні у стіп тієї гори, при шляху, стоїть криниця. І вся та сторона навколо дуба називається Мамре; звідси й назва тому дубові Мамрійський. А від нього до Хеврону є 2 версти.

ПРО ГОРУ ХЕВРОН

Хеврон — це велика гора, на якійсь колись стояло велике і дуже укріплене місто, будівлі в якому були дуже старовинні; в минулому багато людей мешкало на цій горі, а нині вона безлюдна. На тій же Хевронській горі першим поселився внук Ноя, Ха-наон, син Хама, що, прийшовши сюди по потопі та по будіванні Вавилонської Вежі, заселив всю ту землю при Хевроні, звідси й

назва — Ханаан. Обіцяв Бог Авраамові дати тую землю, коли той ще жив у Месопотамії і в Хараоні, де стояв дім його батька. І прорік Бог Авраамові: «Вийди із землі твоєї і з дому вітця твого і прийди в землю Ханаанську; дам я цю землю вам та всім потомкам твоїм назавжди і я буду з вами!» (Буття 12, 1-7).

Нині, воістину, ота земля є та, яку обіцяв Бог, і благословить він її всяким добром: пшеницею, виноградом, оливками; всякі овочі тут ростуть, і сила-силенна худоби водиться; двічі родиться худоба й вівці літом. Ну й багато бджіл роється серед каміння в тих чудових горах. Схили гір покриті винотоками і незліченними овочевими деревами: оливкові, смоковниці, яблуні, черешні та дерева іншого роду; там росте різного роду городина, що кращої якості та більша від всіх інших овочів на землі, та таких під небом ніде нема. Вода тут знаменита та для всіх здорова, і всі околиці Хеврону відзначаються красою і всяким добром, що годі описати.

Тут недалеко, на тій Хевронській Горі, стояв дім Давида, де він потім, як вигнав його син його Авесалом, жив 8 літ.

А від Хеврону до Сугубної Печери Авраама віддаль становить половину версти. Вона висічена в скалі і містить в собі гріб Авраама, Ісаака і Якова. Ту Сугубну Печеру закупив Авраам в Єфрона Хетиянина, щоб поховати в ній весь свій рід, коли прибув із Месопотамії в Ханаанську Землю. Авраам нічого іншого не придбав на початку, як тільки оту Сугубну Печеру, що мала служити йому і всій його рідні за гріб. Сьогодні довкола тієї печери вибудовано малий, але дуже солідний мур, що по-майстерному споруджений з великих каменів, які творять високі стіни. Посередині того муру, що обкладений білими мармуровими плитами, є печера. Під тим же місцем, долі, висічена теж печера, де лежать Авраам, Ісаак та Яків із своїми синами та невістками Сарою та Ревекою, крім Рахилі, що похована при шляху, що веде до Вифлеєму.

Ці гроби відділені між собою на підлозі печери, і над ними споруджені округлі каплиці; гроби Авраама та Сари лежать один коло другого, як і гроби Ісаака та його жінки Ревеки, Якова та його жінки Лії.

ПРО ГРІБ ЙОСИФА

Гріб прегарного Йосифа лежить поза тим муром-огорожею, оподалік від Сугубної Печери на мет каменя; це місце сьогодні зветься св. Авраамом. Недалеко на південь на відстані однієї версти від печери стоїть висока гора, на яку вийшла Свята Трійця з Авраамом, і тут її привів Авраам від Мамрійського Дуба. На

вершку є місце, гарне й дуже високе, де Авраам упав лицем до землі та поклонився Святій Трійці, кажучи й мовлячи:

ПРО МОЛИТВУ АВРААМА

«Господи! Хотів би Ти погубити праведного з грішним? Якщо в Содомі знайдеться п'ятдесят праведних, не простиш ти місту ради тих п'ятдесятох праведних?»

І відповів Господь Авраамові: «Коли знайду в Содомлян п'ятдесят праведних, помилую місто задля них!»

І вдруге поклонився Авраам Богові, кажучи: «Якщо знайдеться тридцять праведних в Содомі, не помилуєш усе місто?»

І сказав Господь Бог у відповідь Авраамові: «Якщо знайдуться тридцять праведних в Содомі, не зруйную все місто!»

Віддав Авраам поклін Господеві і сказав: «Многомилостивий Господи, що терпиш нам наші беззаконня! Не гнівайся на мене, коли ще спитаю: «Коли знайдеться в Содомі п'ятнадцять праведних, не простиш, Господи, всьому місту задля них?»

І відповів Господь Бог Авраамові: «Якщо знайдуться в Содомі п'ятнадцять праведників, не зруйную все місто задля них! Навіть і за п'ять праведних не зруйную все місто!» (Буття 18, 23-33).

Від місця Жертви Авраама до Грізної Долини — 1 верста, а звідти до господарства Анататова — також одна верста.

ПРО ГРІБ ЛОТА В ЦОАРИ

Звідти до Цоари є дві версти. Тут знаходяться два гроби: в одному похований Лот, а в другому — обидві його доньки. На тій горі знаходиться велика печера, до якої втікли Лот зі своїми обидвома дочками. Тут і руїни міста тих людей, що раніше жили на тій високій горі: воно зветься Цоара.

Звідти, на відстані однієї версти, на схилі, на південь від Цоари, є місце, де стоїть жінка Лота, що перемінилась у камінний стовп. А звідти до Цоари треба числити дві версти. І ми це все бачили нашими очима та не могли дійти пішки до міста із боязні перед поганами, і не дали нам піти туди віруючі, кажучи: «Ви не побачите там нічого доброго, лише терпіння, і сморід звідтам виділяється, і захворієте через той поганий сморід».

Тоді ми вернулися знов до місця, що зветься св. Авраам, і, збережені Божою Благодаттю, здорові прибули до Сугубної Печери, де віддали поклін тим всім Святим Місцям та й чекали два дні. За Божою ласкою зустріли ми численну дружину, що простувала до Єрусалиму. Ми до них пристали та йшли з ними з радістю, без

боязні, та, дійшовши здорові до Святого Міста Єрусалиму, віддали хвалу Богові, що зволив нам, недостойним, відвідати Святі Місця, святість яких годі описати достатньо чи на письмі, чи словом.

На південь від Вифлеєму лежить серед камінних гір монастир св. Харитона, на згаданій вже річці Єфрат, недалеко Мертвого Моря. Небезпечним та безводним і пустинним є це місце, а під ним — камінні дебри дуже страшні. Монастир весь був обведений муром, а за ним на середині стояли дві церкви, з яких в більший міститься гріб св. Харитона. Ззовні мурів є цвинтар, по-різному споруджений, і тут збережені мощі більше чим семисот Святих Отців. Тут поховані св. Киріак Ісповідник, тіло якого цілком збережене; потім є сини Ксенофонта, Йоан та Аркадій, і запавні аромати виділяються з їх мощів. Ми тут, на тому Святому Місці, поклонилися та вийшли на гору, на південь від того монастиря, на відстані однієї версти. Тут знаходиться рівне місце, де Ангел, схопивши на ниві пророка Авакума, коли той виходив до женців з водою та харчами, поніс його у Вавилон, у рів до Даниїла, щоб накормити та напоїти його. Відтак знову переніс його Ангел, того самого дня і тієї самої години до женців, яким він дав обід.

Сьогодні, на тім місці, на знак того, що сталося, відбудовано щось на зразок каплиці. Треба подорожувати 40 днів, щоб звідти дійти до Вавилону.

ПРО ГРІБ ЛОТА

Недалеко звідти збудовано велику церкву з дахом, як у кліті (дах із перехресних балок), в честь Святих Пророків. Тут долі, під церквою тією, міститься велика печера, в якій поховані в трьох домовинах Авакум, Наум, Михей, Єзекій, Авдій, Захарій, Єзекиїл, Ізмаїль, Савель, Варух, Амос і Осія.

І тут знаходиться на близькій горі дуже велике село, в якому мешкають численні сарацини разом із великим числом християн. В тім селі народилися і жили Святі Пророки, це ж їх сторона. Ми відпочили одну ніч в тім селі, збережені Божою Благодаттю, та християни, що тут мешкають, гарно нас прийняли. Відпочивши добре ту ніч та прокинувшись наступного ранку, подались ми до Вифлеєму. Сам сарацинський воевода в збройному виряді супроводив нас до Вифлеєму та провів всюди по Святих Місцях. Без того ми ніяк не могли б дійти до тих Святих Місць через поган: багато бо сарацин тут засідки роблять та грабують у тих горах. І ми дійшли цілі до святого городу Вифлеєму, де поклонилися місцю, де Христос народився, і, відпочивши, подалися з радістю до святого міста Єрусалиму.

ДЕ ДАВИД УБИВ ГОЛІЯТА

Близько Єрусалиму, на схід від Вавилонської Вежі, на відстані пострілу стрілою лежить місце, де Давид убив Голіята; знаходиться воно коло водозбору, і гарна нива видніє на цьому місці нині.

ДЕ СВЯТЕ ДЕРЕВО ВИРОСЛО

Звідти до місця, на якому виросло дерево, з якого потім витесаний був Хрест Святий, треба рахувати одну версту. Воно знаходиться за горою, на захід від Єрусалиму, і тут близько висічено підніжок для Хреста, до якого прибили цвяхами пречисті стопи Господа нашого Христа. Обведене це місце муром, за яким всередині вибудовано в честь чесного Христа церкву з великим куполом і гарно розмальовану. Під великим вівтарем, глибоко, є пеня того чесного дерева, і дуже охоронений він і покритий білими мармуровими плитами, в яких пороблено маленькі отвори, щоб могли дивитися на дерево. Це тут знаходиться і еспанський манастир.

ПРО ДІМ ЗАХАРІЇ

Від того монастиря до дому Захарії є 4 версти, і це місце лежить у підніжжі гори на захід від Єрусалиму. До нього в ті гори прийшла св. Богородиця привітати Єлисавету, в якій, почувши привіт Марії, заіграло дитятко в утробі з радости, і сказала вона: «Звідкіля мені це, що прийшла до мене мати Господа мого? Благословенна ти в женах і благословен плід утроби твоєї» (Лука 1,42).

В тім самім домі й народився Йоан Предтеча. Нині над цим місцем стоїть церква. У ній видно з лівої сторони під малим вівтарем малу печеру, в якій народився Йоан Предтеча. Все це місце обведене камінною огорожею.

ПРО ГОРУ, НА ЯКУ ЄЛИСАВЕТА ВТІКЛА З ПРЕДТЕЧЕЮ

На відстані половини версти звідти, через долину, височіє гора, на яку Єлисавета втікла і до якої сказала: «Горо, прийми матір із сином!».

Гора відразу розступилася та прийняла її; Іродові ж воїни, що гналися вслід за нею, прийшовши на це місце і не зустрівши нікого, повернулися стомлені. Ще й по сьогодні можна пізнати це місце в тім камені. Тут вибудована мала церковця, під якою знаходиться мала печера, перед входом до якої стоїть ще інша прибудована церковця. З тієї печери витікає дуже добра вода, яку Єлисавета з Йоаном пили, коли тут скривались. Тут і Ангел їх

доглядав, поки Ірод не помер. Ця гора, що стоїть на заході від Єрусалиму, дуже велика і густо заліснена, а навкруг неї є багато долин: вона називається — Орин. На ту гору втік пророк Давид з Єрусалиму від царя Саула.

ПРО РАМУ

На захід від тієї гори, оподалік на дві версти, знаходиться Рама, де пророк Єремія сказав: «У Рамі чути голосіння, лемент, гірке ридання; Рахиль плаче за своїми дітьми, розважитись не хоче, бо їх уже немає» (Єр. 31, 15).

Рама — це велика долина, в якій розташовані багато сіл; все навкруг нині зветься Рама і становить Вифлеємську околицю. Тут цар Ірод післав своїх воїнів у Раму повбивати святих дітей.

ПРО ЕММАУС

Від Рами, на захід до Еммаусу, де Христос на третій день по воскресінні явився Луці і Клеопі, що йшли з Єрусалиму на село, треба числити чотири версти. Тут дався їм пізнати Христос при ламанні хліба. Село було велике. Тут і вибудувана була церква, що нині лежить в руїнах, спустошена поганами, а село Еммаус стріє пустою. Воно розташоване за однією горою, направо, недалеко шляху з Єрусалиму до Яффи.

(Продовження буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Спогади

о. Іван МУЗИЧКА

НАРИС ПРО СЕЛО ПУКІВ

Вступ

Не думав я ніколи писати історії чи спогадів про моє село Пуків, Рогатинського повіту. Не маю до цього відповідних матеріалів чи документів, крім власної пам'яті, деяких записок і доволі докладних відомостей, які зібрав від старших людей села Мирон Луців і передав їх мені до використання. Спонукою для мене було видання твору в двадцяти шести томах з назвою «Історія міст і сіл Української РСР», яке вийшло в 1971 році під редакцією «Української Радянської Енциклопедії» — Академії Наук у Києві. В одному з тих томів «Івано-Франківська область» на шести і пів сторінках (від 460 до 466) є «історія» мого села, яку написали двох, з певністю, не-мешканців села: О. Р. Карп'юк і О. П. Сьома. (Таких прізвищ в селі не було.) Я зжахнувся, коли прочитав цей нарис. Це типова советська писанина історії, в якій все починається від жовтневої революції, а до того часу все в світі, включно з народами, було темне, тупе і не знало, що зі собою робити, а тому й не варте згадки.

Моє село належало до найсвідоміших у Рогатинському районі і серед важких обставин під різними окупантами провадило поступове своє громадське і національне життя, на господарському відтинку здобувало серед нелегких економічних криз і обставин засоби для життя без біди і нужди, і вміло без нічийої помочі здобути багато для своїх майбутніх поколінь. Коли в 1939 році прийшли большевики, ми не очікували чогось надзвичайного, бо село знало, хто є тії визволителі, але наші очікування перейшли всякі межі сподівань і несподіванок. Не було це ані визволення, ані добро, але болючі дні і навіть трагедії. Уявляю собі, як виглядав їхній другий прихід 22-го липня 1944 року. Очевидно, почалась їхня рабовласницька господарка і сьогодні, при праці добрих людей і при знаціоналізованні всього, є здобутки народу по гірких його переживаннях, є речі, про які село мріяло в тридцятих роках при бідних засобах і було б їх здобуло з куди кращими успіхами без советської влади. Чуда советська власть ніде не вчинила. Прикро, що нові «історики» не бачили світлих сторінок з минулого села і не записали того, без чого не було б що визволяти, ані на чім будувати. Цю прогалину хочу виповнити, хоч моя історія буде радше моїм обмеженим спомином про життя села по Першій світовій війні чи радше тридцятих років, бо в тому житті я брав скромну участь. Про дальше минуле напишу тільки те, що можна було назбирати і пригадати з оповідань наших дідів і батьків. Моє село гідне нарисувати і

рії, яку колись хтось напише, а ці спомини зможуть бути малою цеголкою для цього.

Рядки ці писані для Збірника «Рогатинщина» далеко ще до «перестройки» М. Горбачова. Тому читач натрапить на такий «полемічний» тон у багатьох місцях. Не одне речення писане з болем про часи, події та людей, які створила сталінська система. Нехай ця історія вчить. . .

І. Минуле й історія села

Село Пуків положене сім кілометрів на схід від міста Рогатина при шляху, який веде з Рогатина до Бережан. Через село пливе мала річка, що зветься Зимний Потік, до якої впадає кілька бічних малих потоків. Це горбкуватий терен колись був увесь заліснений, а сьогодні тільки з північної сторони осталися ліси, що доставляють і далі велику кількість твердого дерева на опал. Це головню букові, дубові дерева і грабина. Серед тих лісів положені на північ від Пукова село Дібринів, як звали його кругом за польської окупації, а правильно повинно б зватись Добринів, мале сільце Корчунок і місто Стратин. Зимний Потік впливає з тих великих лісів і проходить через Пуків, минає село Путянці і впадає до більшої ріки міста Рогатина — Гнилої Липи. Поблизу Пукова зі сходу на більших горбах є мале село Чесники, а з полудневої сторони на більш рівниннім терені є села Данильче і Жовчів (сьогодні Калинівка).

Всі ці селища кругом Рогатина і ген на полудне до Галича, до якого з Пукова є 35 кілометрів, — то старі княжі села, про що свідчать назви тих сіл (Конюшки, Скоморохи, Княгиничі, Куничі, Чагрів, Настащин — ці останні пов'язані з іменем Настасі Чагрівної та ін.) Треба б припускати, що Пуків походженням є з княжих часів, може XI-XII сторіч. Коли я був ще малим гімназистом у тридцятих роках, наш професор рогатинської гімназії «Рідної Школи» д-р Григорій Дрогомирецький заохочував нас шукати по полях за кусками кременю, черепками зі старих горшків. На одній з гімназійних прогулянок до села Підгороддя, на захід від Рогатина, ми оглядали сліди якогось старовинного княжого замчища і познайомилися з масою вартісних черепків із княжих часів. Такі черепки й ошліфовані куски кременю (кінці стріл, крем'яні ножі, навіть щось типу малої сокири з кременю) я найшов на полях Пукова, що звалися Магівки (під лісом над рікою) і Верстінках — по дорозі до Добринова з лівого боку недалеко лісу. Я пильно шукав за такими кусками кременю і черепками, ідучи не раз по ріллі, за плугом або боронами. Находив їх доволі багато. Вони всі опинились в музею в Рогатині. Жалко, що тоді ми не прикладали до цих знахідок більшої ваги і нікому було дати про них основнішу наукову археологічну оцінку. Чимало тих кусків кременю

пропали під кінець тридцятих років, коли в часі прикрої польської економічної кризи, при великим оподаткуванні так званих «запальнічок» і дорогих польських сірників, люди вертались до часів Аскольда і Дира і почали вживати кресала. . .

Околиці Пукова надавалися на поселення в давнину, бо були заліснені. Ліс давав охорону, звірину, ягоди, горіхи і при тому був над рікою, яка була багата на дрібну рибу, а головню на раки, які гніздилися в твердих берегах ріки Зимного Поток. Ліси і горби тієї опільської височини, тут і там скали з печерами давали оборонні можливості на випадок небезпеки, і навіть в модерних часах вони придалися для відділів УПА, що в тих лісах мали свої оборонні пункти, бункри чи гнізда. Може, село було в княжі часи садибою якого княжого урядовця біля Рогатина. Рогатин з певністю був княжим містом, з якого походила славна Роксолана.

Думаю, що село може бути місцем для всяких розкопів, не тільки археологічних, але й геологічних. Виглядає, що колись, у сиву давнину, річка Зимний Потік не була річкою, але творила велике озеро, згодом мочари, рештки яких творили ще й в наших часах болотнисту долину, яку звали «Заботюх», — велике торфовисько з пасовиськом, на якому часто грузли корови і треба було їх витягати шнурями, бо могли загинути.

Була це (тепер здренували цю землю) розлога болотниста долина, через яку протікав малий потік. В селі знали, що є там торф, але ніхто його не добував. Вважали б за знак крайнього убожества, коли б хто був палив тим торфом, і дехто з бідних це рідко практикував. Село мало ліс, і найбільшні користали з ріща громадського лісу. Громада не боронила бідним це ріща вживати для опалу, не вимагаючи оплати. Був спеціальний «побережник», що пильнував, щоб не рубати більших дерев, але він лише робив багато крику, коли кого приловив на рубанні більшого дерева, і на тому кінчалось. Село шанувало своїх бідніших громадян.

В 1940 році, в часі першої большевицької окупації, почали цей торф копати і сушити. Зробили, очевидно, з цього більшу пропаганду, ніж цей торф був вартий, мовляв, ось як використовуємо скарби землі, про які не дбала панська Польща. Розуміється, торф копали, сушили, але з його транспортом не було світло, і його, мабуть, більше марнувалося на поверхні, чим з нього користали. Малими кількостями кудись його вивозили, мабуть до міст. Співчуваю тим, що його вживали на опал. Наші селяни дивились на цей засіб опалювання з нехиттю і кпинами. Велику, однак, частину цієї долини перемінила громада на більшні грядки, на яких садили капусту, яка дуже добре на тому вогкому ґрунті росла. Село доставляло для Рогатина й околиці велику кількість доброї капусти. На весні на цій долині роїлось від жінок і дівчат, що

садили готову розсаду, а восени була там майже метушня при зборі великих і гарних голівок пуківської капуста.

І ще одна «індустрія» процвітала на цьому Заботюхові. Потік, що плив через те торфовисько, виглядає, не збирав з долини води, але радше напоював її водою своїми розгалуженнями, і з цього творилось майже багно. Його використовували жінки, щоб мочити в ньому коноплі. В те багно вкладались «горстки» конопель, перекладались болотом і так лежали в тому багні пару днів у процесі зогнивання біла, а волокно оставалось, щоб з нього, обтіпаючи потім такі горстки на терлицях, робити добре повіско і клоччя для виробу полотна, шнурів, вужиськ (канатів), упряжі. Село славилось добрим льняним і конопельним полотном. Мали його багато, і тому чоловіки носили поверх щоденного одягу при праці хвартушки, щоб не нищити штанів. В інших селах такої практики не було і з наших чоловіків сміялися... Сьогодні торф викопали і долину осушили, якщо не створився там ще який став для... жаб, маси яких плодилися в тому трясовинні.

Але в старину дуже глибоку, в древні геологічні доби, вся ця долина могла бути озером і те озеро могло досягати своїми берегами і так званих Версадків, на яких сьогодні викопують вапнякові верстви з поступового осідання і між тим подибують скам'янілі водні тварини, риби тощо. Але це далека доба льодовика.

Виглядає також, що в довгій і широкій долині Зимного Потоку були колись давно стави. Згадка про них залишилася тільки в назвах «над ставом», «з греблі». Одна така гребля була в Перелісках (північна частина села). Друга — недалеко центра села, де був млин поляка Чаплінського. Ця гребля була зроблена у формі довгого моста, що ділив у цьому місці цілу долину ріки, і ця дорога за наших часів звалася «гостинцем», тобто битою дорогою, обабіч якої були доми господарств. Третя гребля була там, де кінчилась частина села (східня), що звалась Слобода, де долина ріки звужувалася. З неї осталися незаметні сліди. Четверта гребля була на південній частині села, званій Пограниччя (біля залізничної станції), де долина враз з рікою немов залишали село і були там великі сіножаті, звані дивною назвою Засерноччя. Там рештки тієї греблі осталися у формі високого насипу. Хто і коли будував ці греблі, які користі приносили стави — сьогодні годі встановити. Їхніми свідками до війни (1939-1945) є тільки річка Зимний Потік, що на цій долині химерно вилася різними викрутасами серед трав і верболізів. Ці викрутаси спинювали біг річки, і, коли її круте корито не могло вмістити вод весною чи восени, розлога долина перемінювалася дійсно в один став, чи радше в озеро. Коли води захоплювали сінокоси, часами треба було рятувати копиці сіна, щоб їх не змила вода. Це теж пригадувало, що ця долина могла бути великим озером, потім тільки ставами для плекання риби, а

сьогодні сіножатами. Сьогодні ця річка пливе рівно і ліниво, викрутаси зникли — це вислід регуляції ріки. Напевно, зникли і славні українські верби і раки, і прийшла на місце давньої романтики практична проза, на яку не спромоглося село в передвоєнні часи.

По дорозі з Пукова до Рогатина, на лівім боці серед піль і пагорбів, виступає зі землі довга гора, немов дітьми зліплений рівний хребет якоїсь неповоротної тварини, на своїм шпилі плоска, з чималим простором (можна б вздовж зробити два футбольні майданчики), здалеку щось майже як гора Тавор у Палестині. Гора зветься Чортова Гора. Тільки третина гори належала до господарів Пукова, а решта до підміських сіл Бабинці і Кутці, а теж велика частина (верх) належала до парохії Рогатина. Згідно з бажанням митрополита Андрея Шептицького, ця частина була ботанічним заповідником, там не косили трави і рідкісні трави росли собі свobodно, хоч не знаю, чи відбувалися якісь наукові ботанічні чи геологічні досліді. Тепер, за большевицьких часів, вся гора є під охороною і стала заповідником.

Гора з певністю є химерним залишком ледівця, що її тут звідкись він присунув і залишив. Вона домінує над околицею і в Першій та Другій світових війнах служила знаменитим місцем для звідунів і спостережників артилерії, які могли кермувати гарматним вогнем з величезною точністю, обстрілюючи східні горби, що вели до села, чи західню частину, де розложене місто Рогатин. Такий цільний артилерійний вогонь, кермований саме з тієї гори, могли ми спостерігати в 1941 році, коли останки червоної армії втікали на схід і товпилися за селом у дорозі на Бережани.

Гора має великі алябастрові поклади, які не надаються до використання. Особливістю гори є її трави з чудовим запахом. Можна було дістати малу в'язаночку того гірського сіна на стіл під Свят-Вечерю, і тоді вся хата була повна гарного запаху дивних рідкісних трав і квітів, назв яких ніхто не знав. Про деякі ми знали, як вони називаються. Були це сон (фіолетного кольору), любисток, цікавого роду жовті квіти, квіти, подібні до фіялок, і дивна рослина, яку звали «Боже Тіло», — щось на зразок делікатної шовкової чи нейлонової нитки. Не легко було її найти, треба було прилягати до землі, щоб її спостерегти. Цікавою є сама назва. Росла також буйно чемериця — трійлива рослина, і ми боялись вже самої її назви. . .

Ми, малі хлопці, часто і залюбки дряпалися на цю гору і з запертим віддихом дивились на велику долину нашого села і весь край кругом нього. В ясну нехмарну погоду можна було бачити і верхи Карпатських гір. Літом у спеку гора давала чудову прохолоду. У підніжжі гори і на самій горі ми знаходили чимало зали-



Вид на село з цивинтаря





Чортова гора — шлях на Рогатин

шеної з Першої світової війни муніципалітету та уламків стрілен. Біля гори велися бої, по яких осталась маса гільз з російських і австрійських набоїв. На жаль, ніхто нам не розказував про подробиці тих подій.

Була і легенда про цю гору та її назву «Чортова». Біля Бережан є велика яруга-балка, точно такої величини, що вмістила б цю гору. Кажуть, чорти чомусь не злюбили Рогатина і хотіли його засипати (може, якась давня ривалізація між тими містами або панами, до яких тієї міста належали, віддаль між ними біля 35 кілометрів). Вирвали чорти із землі біля Бережан цю гору, залишивши на цьому місці велику балку, і понесли її, щоб засипати Рогатин. Коли були десь біля чотирьох кілометрів від міста, заспівали півні — знак, що нічне володіння чортів і всякої нечистої сили скінчилося. Чорти кинули гору там, де вона по сьогодні лежить, і втекли. Наївна ця легенда, але може критись у ній якась історична правда, як і в кожній легенді, або й сам нарід створив таке напівжартівливе оповідання, не вміючи пояснити дивного геологічного явища. Нагадується схоже пояснення самотньої в степах тополі у поемі Шевченка «Тополя».

Сьогодні з північної сторони гори веде дорога (теж зветься «гостинець») з Бережан до Рогатина. Колись така дорога провадила з полудневої сторони гори і там осталися до війни придорожні хрести. Це була важна дорога на схід — путь, і дехто твердить, що від того постала назва села — Путів, яка в розговірній мові перемінилась на Пуків (так як «тісто» на «кісто», «тісний» — «кісний», «втікати» — «вкікати», «тім'я» — «кім'я» та ін. Так у Пукові дійсно «ті» вимовляли). Годі це ствердити. Є ще інша теорія про назву Пуків: великі ліси, що покривали всю цю околицю, були у великій частині букові, тому і прозвали околицю Буків, що теж у вимові змінилось з часом у Пуків. Може, це менше правдоподібна теорія, але таке пояснення давав нам, малим, директор пуківської школи і так говорили деякі старі люди.

Село могло бути біля Рогатина вузловим пунктом до двох великих шляхів, які в старину вели зі Заходу на Схід, один — через Тернопіль до Криму і другий — на полудне через Галич, Сучаву (Молдавія) до Чорного моря.

Перший документ, що його маємо, в якому подибується назва села, є з 1448 року¹. За польських часів село звали Пукуф, а тепер, як це бачиться зі знімки, придорожній знак на тлі Чортової Гори каже: Пуков. В архіві римської Конгрегації для Поширення Віри є список парохій і парохів, які в 1701 році враз із єпископом

1. Історія міст і сіл УРСР, Івано-Франківська область, Київ, 1971, ст. 460. Думку про походження назви «Пуків» від «Буків» чув я ще малим у народній школі від директора тієї школи Михайла Вереса, який був, мабуть, першим, що збирав від старих людей давні відомості про село. Мабуть, всі його записки пропали в часі війни. Був довголітнім директором тієї школи.

Шумлянським приступили до унії за папи Климента XI під рогатинським деканатом, до якого Пуків усе належав. У списку 53-ох парохій є назва Пуков². Навіть назва переживає історично різні окупації.

Думаю і повторюю, що розкопи на терені села можуть дати ще цінні докази про існування села за княжих часів, зокрема, коли син Володаря Володимирко переніс свою столицю до Галича (1141 р.) і Галичина практично стала окремим великим князівством-державою, головню за часів його сина Ярослава Осмомисла (1153-1187). Тоді життя всіх підгалицьких сіл і містечок стало оживлене, будувались кріпості, дороги, нові поселення, нові купецькі станиці, чи й своєрідні господарсько-ремісничі села як Конюхи (коні для княжих дружинників), Куничі (полювання на кун і збірний пункт для коштовних тоді шкір), Скоморохи (село княжих співаків, музикантів чи різних «артистів») і ін.

Пуків був підміським селом біля Рогатина, на шляху на Схід, мав добре стратегічне положення, тому міг мешкати в ньому хтось із княжих урядовців, чи й належало воно до якогось боярина з Галича. (Сусіднє село Добринів зачисляє себе навіть до сіл родини Добрині!) З перенесенням столиці з Галича до Львова в 1272 році в якійсь мірі всі ці села стратили своє значення, часті війни нищили господарські здобутки й добробут мешканців. Були це часи феодалної системи, бояри були власниками дібр і цілих сіл враз із мешканцями. Хто були такими власниками Пукова чи й Рогатина — навряд чи коли довідаємося. Ті власники мінялися по війнах та при різних окупаціях. По 1340 році Галицько-Волинська держава була здана на поталу хижих сусідів, коли вимерла династія Романовичів. В 1349 році всю Галицьку область, або, як звуть її історики, «Червенські Города», забрав польський король Казимир Великий і прилучив її до Польщі. Це для Галичини майже така сама дата, як дата Переяславської угоди 1654 року, з тією різницею, що Галичину забрали поляки силою, а Україна над Дніпром сама віддала себе руками Хмельницького в руки північним сусідам. . .

Мабуть, помалу з тих часів починають у Пукові і в сусідніх районах панувати польські пани, з яких деякі були поміщиками і землевласниками аж до наших часів, як, наприклад, граб'я Красіцький в сусідньому Стратині і Добринові. Напевно, з тих часів датуються корчування лісів і перехід населення вповні на рільництво, а з тим і в кріпацтво-панщину. В записках тих часів бачимо назви для земельних власників, тобто тодішніх селян: лано-

2. Monumenta Ucrainae Historica, vol. IV (1671-1701), Roma, p. 306: 'Theodorus ad ecclesiam Praesentationis BMV in pago Pukow.' («О. Теодор при церкві Входа в храм ПДМ в селі Пуков.»). Звернути увагу, що літера «w» писана в польській транскрипції, а не в латинській, як цього вимагав би документ в латинській мові («v»).

ві — тобто ті, що мали лан, чи півланові, що мали тільки пів такого багатства. Це головню в XV-XVI сторіччях. За часів Хмельниччини ті посілости далі поділяються і є вже «четвертинники», а навіть «півчетвертинники» чи й «восьминники»³. За часів Першої і перед Другою світовою війною вже були тільки «загони», тобто такі вузькі, хоч довгі, куски землі, які вже годі було ділити, і для надміру населення заглядала біда в очі, що давати своїм дітям, коли вони закладали свої родини. Шляхтичі-поміщики продавали чи віддавали свої посілости іншим шляхтичам, а селянство убожало. Знаємо прізвища таких шляхтичів, що були власниками села в минулому: Сільницький і Одровський. В часі походів Хмельницького на Львів по селах вибухали бунти і заворушення⁴. На жаль, не маємо ніяких хронік Пукова чи й Рогатина, де б можна найти подробиці тих подій.

З прилученням Червенських Городів до Польщі приходять в Галичину численніше жида. Їх прийняв і поселявав на цих теренах Казимир Великий. Рогатинський терен був багатий на урожайну землю, ліси, важні шляхи на Схід, і це могло притягати людей, що любили торгівлю чи ремесло. Кількість польського і жидівського населення по містах і містечках Галича і Рогатина була замітна.

В Рогатині від XVII сторіччя був польський костюл, немов пам'ятка польонізації і колонізації тих земель, і цей костюл остався як історична пам'ятка по наші часи. В ньому проповідував славний польський ксьондз, потім єзуїт, Пйотр Скарга (†1612). Був у Рогатині також колись монастир оо. Василіян, але з нього не осталось сліду. Найстаршими церквами в Рогатині, які вціліли до наших часів, є церква Святого Духа ще з-перед козацьких часів і церква св. Миколая. З північної сторони Пукова було місто Стратин, славне з того, що була там перша друкарня і вийшов звідти наш перший друкований Требник у 1610 році. Все те свідчить, що Рогатин і околиця враз зі Стратином були вогнищами активності, торгівлі, культури і релігійного життя вже при кінці XVI сторіччя. Не міг Пуків, навіть як мале селище, бути осторонь того. Очевидно, з приходом польських панів і їхніх поселенців почався процес польонізації, але з пізніших століть бачиться, що не з великом успіхом⁵.

Ще у зв'язку з цим пару слів про жидів. Від непам'ятних часів були в селі корчми. Зі записок Мирона Луціва, з яких користаю, виходить, що було їх аж три: одна в центрі села на роздоріжжі

3. Історія міст і сіл УРСР, ст. 460.

4. Історія міст і сіл УРСР, ст. 460. В 1490-91 роках у Галичині вибухло було повстання селян, яке очолив Митро Муха. Назбирав він дев'ять тисяч повстанців. Польський король зібрав проти повстанців військо і розгромив слабо зорганізоване військо Мухи коло Рогатина. Чи існував вже тоді Пуків і чи брали участь тодішні мешканці села в цім повстанні, невідомо. Д-р. Федор Лабош, Історія Русинок Бачкей, Сриму і Славонії 1745-1918, Віковар 1979, ст. 28.

5. В «Історії міст і сіл УРСР» про так славне місто Стратин є тільки 29 рядків від половини сторінки!

(жид Волько на початку ХХ-го сторіччя), одна трохи далі при шляху на Бережани, при в'їзді до села зі сторони Валів, і одна при дорозі на Стратин, зовсім на краю села з півночі, її власником був жид Ельмсе⁶. Бачиться з того, що їхні власники зайняли професійно добрі «стратегічні» пункти, щоб були це рівночасно гостинниці для подорожніх. У селі ніколи не згадувалося добрим словом тих сумних чиряків на організмі села, що розпичували селянство в часи панщини і прямо грабували в нього тяжко запрацьований гріш чи майно, головню в ХІХ сторіччі. Про професійних пияків того сторіччя ще ходили різні оповідання за моїх часів. Двох таких часто п'яних, котрих, при поверненні додому, по дорозі водила «нечиста сила», поставили недалеко центру хрест і потім часто свої нічні мандрівки закінчували тим, що щасливо спали під цим хрестом аж до ранку... Дві корчми на окраїнах села зникли на початку ХХ ст. Третя, в центрі села, згоріла на початку двадцятих років, і жид, що був її власником, вибрався зі села. Кажали, що пожар вибух вночі від сильно опалених печей (була зима), інші казали, що таки хтось підпалив, щоб у цей спосіб позбутися жида-корчмаря з села. Ніякі слідства тоді ніхто не робив, і справа так і залишилася. Площу купила громада, і на ній постав величавий Народний Дім, але про це пізніше.

До 1700-го року Галичина була православна, і православ'є ставило сильний опір ополячуванню і латинізації. Натомість у ХІХ сторіччі помітним був і сильнішим видавався процес русифікації з піддержкою московських царів у формі так званої популярно «кацапщини». Її сліди в Рогатинщині і в Галичі були сильні. Були цілі кацапські села, були кацапи (русофіли) і в Пукові, і ми, малі, читали і бавились книжками видавництва Качковського, писаними чудернацькою мовою, хоч часто з дуже практичним і корисним змістом. Останні два священики в Пукові перед 1913 роком були кацапи. За моєї пам'яті по тридцятім році з кацапства в Пукові не було сліду.

Була в селі зараз біля цвинтаря якась стара кріпость-замчище, з якої не видно було назовні будівельних слідів, і місце звалось «вали», бо тільки щось типу оборонних валів осталося. Був це природний високий і стрімкий горб, на який не легко було б прямо дряпатися, і в давнину це була охорона для самої кріпости, яка стояла на верху. На цьому ж верху було старе цвинтарище, яке звалось «турецьким цвинтарем». Мабуть, це пам'ятка з козацьких часів і тільки археологічні розкопи зможуть про них щось більше сказати.

Не минали села в минулому всякі лиха у формі пошестей. Про

6. Мирон Луців, Наше село Пуків (рукопис), ст. 4 і 6. Фотокопія рукопису зберігається в архіві Українського Католицького Університету в Римі, оригінал в Автора у Торонто. Жид був спочатку власником млина. Він відпродав його польському панові Чаплінському.

одне таке є свідчення. Мабуть, у XVII сторіччі вибухла була холера і померлих на цю страшну недугу, яка, зрештою, грасувала по цілій Європі, хоронили далеко за селом, де поставлено було на пам'ятку серед піль, на гарному горбі при дорозі, маленьку муровану капличку зі старезною іконою Богоматері, до якої літом у неділю щороку відбувалась процесія і служили там Акафіст до Божої Матері. Мабуть, щоб не згадувати про страшну пощесть, появилася була легенда про якогось лицаря, боярина чи козака, що туди в давнину, коли були ще ліси, мандрував (шлях-путь по лівій стороні Чортової Гори!) і в лісах заблукав. Найшовши свою дорогу, на пам'ятку свого рятунку він збудував цю капличку. Так розказували нам, дітям, щоб навіть не згадувати страшного і поганого слова «холера»... Цю капличку зруйнували в 1981 році. Комусь вона заваджала. Напевно, старезну ікону спалено. А була ця капличка прикрасою краєвиду, бо стояла на верху найбільшого з горбків, серед піль і збіж.

Зближаючись до наших часів, — гарною історичною подією на початку нашого сторіччя була будова школи. Я бачив тільки кілька шкіл у сусідніх селах: вони нагадували тії старі школи XIX сторіччя, опис яких подибуємо в нашій літературі. В 1912 році село рішило збудувати гарну модерну школу з цегли, поперехову, європейську! Якимсь чином цю подію передав хтось до Києва до газети «Рада» (Чикаленкова газета!) Опис цієї події в тій київській газеті, що говоритиме сам про мое село, подаю в цілості:

«Громада — собі. Саме тоді, як у Львові митрополит гр. Шептицький передавав національний музей в руки народу, саме тоді громадяне Пукова, одного з найсвідоміших сел у Рогатинському повіті, передали свою школу до вжитку публічного. Історія цієї школи така. Громадська рада з своїми провідниками на чолі признала, що села тому бідні, що в їх брак між іншим організованої повної народної школи. Знаючи, що проханням нічого не доб'ються, рішили поставити своїм коштом будинок, в яким можна б умістити 4 класи й управителя. І хоч як тяжкий цей рік, справи громада не затягнула й не одклала, вистроїла гарний та величавий будинок в самій середині села на виднім місці. Ніякої помочі з краєвих (читай: державних!) фондів громада не одержала, весь будинок з усіми господарськими прибудовами виріс власними заходами. З повною гордістю могли громадяне поставити напис на будинку: 'Громада — собі'. Посвячення будинку відбулося в присутності рогатинського старости, інспектора та делегатів української громади й українського учительства. Церкву виповнила шкільна дітвора та громадяне. При посвяченні будинку виголошено кілька промов. Все це свято може бути доказом, що клич 'в школі наша будуччина' не минає безслідно серед найширших мас народу в Галичині.»

Приємно читати ці слова признання українців з Києва для мого села. Це були здобутки села при допомозі цілковито власних сил, з пляном. Так збудовано передше гарну муровану церкву у 1894 році, школу і читальню, і тільки війна перешкодила (Перша світова) збудувати гарний Народний Дім, що був би гордістю села. Але це сталося щойно в 1935 році в часі великої фінансової кризи в Польщі. Про це буде мова даліше при окремій описі тридцятих років.

На місці, де сьогодні стоїть самотою замкнена мурована церква, стояла колись дерев'яна. В двох роках (1893-1894) побудовано власними силами муровану⁷. Посвячена вона була Входу в Храм Пресвятої Богородиці (празник 4 грудня за новим календарем) і св. Онуфрієві (празник 25 червня), чим теж пояснюється, що в селі було велике число старих мужчин, які називались Онуфріями, або по-сільському — Онуфрейками. Ім'я сьогодні не вживане, а по інших місцевостях України вживане рідко (Онопрій). Вже за польської окупації церкву окружено гарним білим муром з каменя з власних каменоломів. Старезні липи біля церкви, може, й пам'ятали козацькі часи. У віддалі від церкви — яких сто метрів — був мурований дім-помешкання для священика, а напроти — його господарство. Церкву, на жаль, будували без погляду в майбутність. Вона була для громади замала, і в часі Служби в неділю ми стояли тісно один біля одного, а при виході з церкви був усе немилосердний стиск і писк, і не один виходив без гудзиків. . .

Село в цілості ходило до церкви в неділю, і в церкві ніколи не було вільного місця. В неділю чи свята вранці починалась утренья, в празники — Вечірня з Литією і утренья, потім св. Літургія. Починалося все о годині 9-тій, кінчалося біля 1-шої. Тоді не було кілька Літургій, як це практикується тепер, і тому в церкві не було місця для всього села. Від 1913-го до 1944-го року парохом села був о. Василь Соловій, якому село завдячує дуже багато — і свою побожність, і свою національну свідомість. Перед його приходом були такі священики: о. В. Колодзінський, о. М. Лежигубський, о. А. Барановський і о. І. Присташевський.

Як виглядала в тих часах єпископська опіка над парохіями, бачиться з того, що остання канонічна візитація єпископа в селі була в 1879 році! До війни 1939 року ми не бачили ніколи, як виглядає наш український єпископ! Дивуюсь по сьогоднішній день, що в рогатинській приватній гімназії «Рідної Школи» ми, молоді, також ніколи єпископа не бачили, хоч там було дві кляси (сьома і восьма) так зв. малої Семінарії, з якої по maturі йшли до Львівської Духовної Семінарії. Її заложив митрополит Андрей, силою своїх властей, коли рогатинську гімназію поляки замкнули в

7. В Шематизмі львівської архієпархії з 1935-36 року, мабуть, через друкарський недогляд поставлено, що церква була дерев'яна. Львівський Шематизм 1935-36, Львів 1935, ст. 268.

1930 році і відчинили аж в 1933 році. Там візитація єпископа була конечною. Для молоді в ті часи приїзд єпископа був би важною подією. Дивні то були часи на пасторальному церковному полі. Епархія була розлога, митрополит був хворий і не міг подорожувати, хоч було двох єпископів-помічників. (Коли в Італії недавно зредукували частинно кількість дієцезій, бо багато було дуже маленьких, нарід протестував, навіть комуністи! В Італії єпископів усе було забагато, в нас замало. . .) Цікаво теж, що ніхто не домагався, щоб єпископ приїздив, та навіть і не знали, що єпископ може приїздити до села!

В Шематизмах, які маю під руками, кажеться, що патроном церкви було «Товариство господарів купивших обшар двірський»⁸. Це також цікавий факт, зовсім в Галичині не рідкий, що належить до дивного, хоч і зрозумілого минулого. Не можна було оснувати парохії, коли вона не мала матеріального забезпечення (поле, грошові допомоги, опал, кошти направи та ін.) для священика, дяка і церковної обслуги. Те забезпечення хтось давав. Тим «хтось» в минулому були цісарі, єпископи (навіть латинські для наших церков!), графи, князі, пани-поміщики, монастирі (також і латинські), місцева громадська рада, провізори місцевої церкви, навіть є написано в одному місці — «мазурська колонія», а навіть жиди (!), які дуже часто були власниками церковного майна. В Шематизмах позначено: «Властитель Израеліт». (Дуже делікатно сказано в термінології св. Письма!) Такий стан передавався з роду в рід і, здається, що цю дивовижу зліквідувала аж большевицька окупація, яка забрала майно всім, в тому і Церкві, позбавила її всяких патронів і патронатів, і в майбутньому Церква житиме з датків і жертвенности своїх вірних. В Пукові патроном церкви був гурт селян, які зайнялися були купном панського двора і з панських дібр купили для церкви потрібний для забезпечення маєток до цього, що вже при церкві був перед тим.

Пуків пережив враз із іншими селами Галичини звільнення від панщини в 1848 році. На цю пам'ятку на кожному церковнім подвір'ю був поставлений хрест, і під ним кожного року в котрусь неділю на весні весь народ, вийшовши по Службі Божій, дякував Молебнем за волю. Ми, молоді, тоді не розуміли вповні ваги того великого звільнення з панської неволі наших предків, бо не уявляли собі тієї «панщини», але тії старі, що про цю неволю чули з уст своїх дідів, плакали в часі тих Богослужень. Ми з повагою дивились на тії сльози і відчували, що означало для наших предків те звільнення.

В Пукові був паном-поміщиком Сільницький — власник піль, лісу і двох економій. Не знаємо подробиць, чому цей пан при кін-

8. Шематизм всего клира греко-католикой митрополичей архиепархии львовской на рок 1909, ст. 289. В Шематизмі за 1935-36 вже написано: «Вільне надання».

ці XIX сторіччя мусів продати своє майно селянам⁹. Склалося добре, що польські власті у Львові, які вже тоді пильно дбали, щоб посілости своїх панів ділити і продавати тільки для польських колоністів з інших місцевостей австро-угорських земель з польським населенням, не дісталися зі своїми плянами до Пукова. А сталося це по інших селах, навіть в Рогатинщині чи Бережанщині. Пуків ніколи не мав більшого числа поляків від 15 душ, і то були радше особи не зі сталим місцем замешкання, які жили цілковито відокремлено. (Жидів перед вибухом війни в 1939 році було 5 душ). Сталося це спритом, далекозорістю і національною свідомістю кількох чільних осіб серед селян у селі.

Війтом села став при кінці XIX ст. заможний селянин Теодор Сверида. Довідавшись, що майном пана Сільницького заряджує і продає його Земельний Банк у Львові, війт Сверида і другий поважний селянин Теодор Соломка зайнялися тим, щоб це майно купили місцеві люди на сплати з корисними умовами. Так зник у селі панський двір, селянство збагатилося його полем в законний спосіб, не прийшли в село польські колоністи, а війт Сверида і Соломка стали добродіями села. Свою вдячність село виявляло тим двом особам постійно. Сверида причинився також до будови нової школи, змінив назву читальні Качковського на читальню «Просвіти», zorganizував товариство «Січ» і став його першим коштовим. В селі постала оркестра, драматичний гурток, хор, а біля читальні з маленької крамнички, якою завідував священик, постала згодом кооператива.

Село з вдячності також відступило Свериді панський двір. (Кажуть, в ньому тепер примістилась маленька сільська лікарня). Коли в 1928 році він помер, село справило йому величавий похорон. Хоч я тоді мав тільки сім років, але пригадую, що це була подія навіть у родині. Всі відчували, що когось великого втратили. Не зважаючи на дуже сильний мороз, майже все село було на похороні¹⁰. Село вміло шанувати своїх великих людей, село без зайвих поділів йшло за певним проводом. Це була прикмета людей у Пукові. Не було в нас тому партій чи якоїсь партійної ворожнечі, як у сусідніх селах.

Ці два піонери культурно-освітнього, національного і господарського життя в селі положили основи для дальшої праці, до чого також причинилась гімназія, збудована коштом селянства Рогатинщини, в якій учились селянські сини з Пукова. Меценатом гімназії був Теодор Соломка. (Гімназію побудовано в 1909 році).

Матеріальний стан села був середній. Село не належало до чи-

9. М. Луців каже, що цей пан Сільницький прогайнував своє майно: ... «довколишні пани приїздили, пили, гуляли, в карти грали і догулявся пан так, що програв все майно і пуківський двір забрав Земельний Банк у Львові». Цит. тв. ст. 14.

10. М. Луців, цит. тв., ст. 24-25.

слов великих сіл. В 1908 році львівський Шематизм подає стан населення села: українців — 1598, поляків — 14, жидів — 15. В 1935 році: українців — 1845, поляків — 15, жидів — 5. Природний приріст був малий. Переважали родини з двома-трьома дітьми.

Коли в серпні 1914 року вибухла війна, Пуків дав велике число добровольців до Українських Січових Стрільців (УСС). Мирон Луців начисляє 36 і подає їхні прізвища¹¹. Здається, що число перебільшене, бо він вчислив туди не тільки добровольців, що зголосились до УСС-ів, але й пізніших вояків Української Галицької Армії (УГА). Але, коли б і те число зголошених було правдиве, не всіх прийняли австрійські власті і перший відділ УСС-ів мав тільки тисячу вибраних добровольців. Так чи інакше, факт цей є доказом, що село знало, що треба йти серед полум'я війни здобувати Україну. Це повторилось потім у часі Другої світової війни, колиголосились добровольці до Дивізії «Галичина» і коли організовувалась УПА в тих теренах.

1-го листопада 1918 року село прийняло з великою радістю, в читальні відбулись великі збори, на яких Теодор Сверида проголосив слово і повчив про те, що сталося у Львові.

Окремою сторінкою історії села були повоєнні роки, і для цього треба окремого розділу, в якому велику частину складатимуть мої власні спомини. То були великі часи змагань за національно-культурне піднесення села, за його економічно-господарський розвиток серед важких повоєнних часів, фінансової кризи та поганої польської державної господарки з плянами на асиміляцію за програмою Грабського. . . Подам такий детальний опис тих років, як це зробили «історики» советського твору про історію міст і сіл УССР, коли йшлося їм про *їхні* часи та *їхні* «успіхи». З їхніх описів виглядає, що все в Пукові почалося щойно від них. Не можна забути куди світліших сторінок історії Пукова, коли село власними скромними силами кувало свою долю серед гірких обставин, переслідувань і недостач. То був майже гарний епос сміливої боротьби за свою національну гідність, коли советські часи принесли тільки «будову соціалізму», якої ніяк не можуть ні завершити, ні здобути з нею краще життя і справжнє національне обличчя.

Та поки перейду до цієї частини історії між двома війнами, корисним буде опис самого села з деякими його питоменими рисами.

(Продовження буде)

11. М. Луців, цит. тв., ст. 19-20. Мій батько був УСС-ом, був ранений в бою на Лисоні. (Див. **Альбом УСС**).

Наука, дослід

Петро БАЛЕЙ

“ROMA CONNESSIONE”

З історії роз'єднання і єднання двох Вселенських
Християнських Церков
(Продовження, 2)

Якщо б устоялася була перед навалою азійських орд імперія Київської Русі, ми сьогодні — цілком певно — не називали б себе українцями і, правдоподібно, не зберегли б цієї «поганської мови», якою гетьман Мазепа писав свої Думи, яку Котляревський зробив, а Шевченко утвердив літературною. З логічною послідовністю мовної еволюції, яку ми спостерігаємо в суспільствах з тисячолітньою суверенністю, мова автора «Пісні о полку Ігоревім» мала б усі шанси не тільки розвинутися в модерну літературну, але й, почерез вплив школи, стати загальнонародною мовою подібно тому, як в Московщині старослов'янська церковна мова в міру потреб державної бюрократії засвоювала чужомовні елементи, витискаючи крок-за-кроком народну мову суздальсько-яземських племен, щоб заблистіти в поезіях Пушкіна.

Нам доля судила інакше. В литовську державу ми ввійшли як Русь; в польську — як рутенці-русини, за Хмельницького ми стали козацькою нацією в Козацькій Державі, а в найбільш націотворчий період Гетьманської Держави гетьман Мазепа в документах міжнародної ваги йменував себе Князем Малоросії. Які ж шанси в такому калейдоскопі політично-суспільних перемін мав український нарід поставити незалежну від зовнішнього насилля Церкву, вилонити українське православ'я на взір польського католицтва? . .

В XVI столітті (перед і по Люблинській унії) Русь у Річпосполитій втратила в православній боярській верстві соціально рівнорядну силу перед агресивним наступом польської католицької шляхти. Православне громадянство, особливо в Галичині, яке від 1388 року було під адміністративно-судейською владою польських старостів і каштелянів, було в стані повної дезорганізації, виставлене на самоволлю льокальних властей.

Православна Церква, втративши свободу відновлювати свою ієрархічну надбудову на автономних правах і можливість продукувати освічених священиків, опинилася на дуже низькому рівні під

престижевим поглядом, що цілком відбирало її можливість успішно протиставитись у схолястично-ідеологічній боротьбі з польським освіченим клером. Перехід окремих дрібно-боярських родин, селянських і міщанських на римо-католицизм, особливо в районах мішаного населення, як Холмщина і західні повіти Галичини, був на порядку дня.

Сьогодні, з історичної перспективи, в нас виринає питання: чи не краще воно було б, якби ВСІ ТОДІШНІ ПРАВОСЛАВНІ ЕПІСКОПИ ПРИСТУПИЛИ ДО УНІЇ?

Незалежно від того, що це питання приходить до нас «заднім розумом» і будь-яка відповідь на це питання ані заверне заіснувавши події, ані в силі з'ясувати на сто процентів переконливо «як би то було, коли б так сталося», то все таки нам треба виробити собі якомога об'єктивнішу відповідь на це питання, хоч би з уваги на необхідність, в сучасному нашому положенні в діаспорі й на рідних землях, вироблення собі прагматичної внутрішньої політики супроти того безспірного факту, що в нашому народі існують дві Церкви — обидві грецького обряду, але різняться одна від одної під поглядом догматично-канонічним і під поглядом свого організаційного завершення. Без такого політично доцільного порішення нашої церковної політики в громадських і політичних проводах, нам буде постійно загрожувати сховання по похилій площі нашої політичної суверенності до рівня конфесійної полеміки XVI століття. І чим докладніше ми пізнаємо з непофальшованих історичних джерел процеси назрівання цього факту і чим об'єктивнішу оцінку дамо тим причинам, що породили ці процеси, тим справедливіші й політично доцільніші будуть наші сьогоднішні рішення.

Власне, якраз із цього погляду питання, поставлене Віталієм Бендером, не тільки історично доречне, але й невідкладно актуальне. Натомість поставлена добродієм Куленком теза: «Якби український народ був тоді господарем на власній землі», то для унії «не було б найменших потреб, ані підстав», цілком випадає з історичного контексту і непідперта жодним історичним прецедентом. Вона подобає на недоречне міркування людини, яка під загрозою смерті пережила кілька тяжких операцій і, сьак-так подумавши, каже: «Якби я був здоровий, на лихо були б мені ті операції?» То ж бо то й є! . .

Якраз навпаки: теоретичні міркування підказують цілком щось протилежне. Після знищення турками Візантії, Київська Русь (приймавши, що вона дожила б до 1453 року сильною державою) не мала б найменшої причини залишатися в орбіті татарської грабіжно-кочівничої неекономічної системи на сході і полудні та

такої ж грабіжницької системи примітивного господарювання, так супроти сусідів, як і супроти власного підопічного суспільства, північної Москви¹⁴, яка залишається при такій системі по сьогоднішній день. Осіла хліборобсько-промислова економія, що розвинулася на українських землях, тяготіла до Заходу, до економічного користування природними ресурсами і до розбудови засобів і родів продукції¹⁵. Ця економічна співзвучність могла — хоч не мусіла — наблизити нас до Заходу й ідеологічно. Проте певним є одне: в нас не розвинулася б ця безпідставна ненависть до Заходу, а особливо до Риму, яку зацпили нам месіаністичні амбіції Москви стати Третім Римом.

Якщо сьогодні ми хочемо діяти на власну користь, нам перше всього треба з найбільшою об'єктивністю зробити переоцінку нашого погляду на історію нашого народу в періоді його релігійного розщеплення в наступному порядку:

1. Унія не загрожувала нам колонізацією в більшій мірі, ніж перед унією. Хоч під час розборів Польщі (останній 1795), на цілому Правобережжі було всього кількесот православних парафій, то з греко-католицизму (термін прийнятий на синоді в Замості, 1720, з ініціативи митр. Лева Кишки) Катерина II наvertsала не «уніятів-поляків» на православних русинів, а русинів греко-католиків на русинів православних, а «упорствуючих» засилала адміністративним порядком у Сибір.

2. Берестейська унія — як ми це бачили вище — не була першою спробою підчинити православну Церкву в Україні римському патріархові, і не була останньою. Нарада православних ієрархів і уніятських над проектом Мелетія Смотрицького про Київський патріархат, об'єднаний з Римом, що входив у програму Київського собору 1628 року, не відбулася, бо козацька влада Києва не допустила уніятських ієрархів до Києва і погрожувала смертю митр. Борецькому і архимандритові Петрові Могили. Львівський собор наступного року, що також мав радити над погодженням православних з уніятами, був збойкотований православною шляхтою і сторпедований погрозами козаків. З усіх тих спроб залишилося тільки листування П. Могили з Ватиканом у справі унії з 1646 р. Ні одному з наших істориків не було дозволено студіювати московські архіви з тих часів, але ми можемо собі уявити, скільки грошей і зусилля витратила царська розвідка на торпедування всіх тих спроб, бож це очевидне, що внутрішнє замирення українських Церков ставало вперек не тільки польським інтересам, але й передусім агресивним намірам Москви супроти цілої «Малоросії».

Серед великої частини козацької старшини й козацької черні

велику роль в поборюванні унії відігравав принцип одновірного православного суверена в особі московського царя. Цей принцип у всіх народів найдовше зберігався серед військових формацій. Такою формацією тих часів на українських землях було козацтво з претенсіями на політичну монополію, яку мала польська шляхта¹⁶.

Прислів'я, що «віра не рукавичка», мовляв, вона так приростає до культури даного народу, що зняти можна її тільки із «шкірою», багато разів заперечена історією. Тільки в першій половині XVI століття наступили конфесійні переміни в чотирьох західних державах: 1) Англія за панування Генрика VIII з католицької стала англіканською автокефалією, головою якої й покровителем оголосив себе монарх. 2) Князівство Східньої Прусії, засноване католицьким орденом Хрестоносців, за панування великого майстра ордену, Альбрехта Гогенцолерна, перейшло на лютеранізм (1525 р.), а Альбрехт став першим світським князем Прусії й основником одної з найповажніших династій Європи. 3) Густав I Ваза (1523-1560) реформував Швецію протягом 1527 року, тобто з католицької перевів на лютеранську. 4) В половині XVI століття лютеранська конфесія стала державною релігією північно-східніх електоратів середньовічної німецької імперії в релігійному замиренні в Авгсбурзі 1555 р. («*cuius regio eius religio*»).

В Польщі, за часів Жигмонта Августа, реформістські конфесії були дуже поширені серед польської й литовської магнатерії і в містах. Тут протестантизм був в однаковій мірі вороже наставлений проти католицизму і православ'я. Остаточно в Польщі перемогла католицька Церква, бо розщеплений на окремі культи протестантизм не знайшов попертя головних центрів політичної влади.

3. Питання: яким шляхом пішов би історичний розвиток українського народу, якщо б ціла православна ієрархія, при підтримці князя К. Острозького, перейшла була на унію? . . Зваживши політичну неповноцінність українського народу під польським суверенітетом, відповідь на це питання, навіть у сфері чисто теоретично-спекулятивній, залишиться цілком неактуальною без розглянення похідних питань: а) Чи існувала серед здеклясованого несuverенного українського суспільства в Річпосполитій ексекутивна влада для вимушення участі чи неучасті всіх єпископів в унійному соборі? б) Чи, на випадок однозгідного позитивного рішення всіх єпископів у справі унії, могла існувати в такому суспільстві потрібна політична ексекютива проти ефективної диверсії нижчого духовенства (чернецтва)?

Відповідь на обидва питання безсумнівно негативна. Значить, навіть однозгідність ієрархів не давала гарантії перед роздором у

народі, бо поновленню ієрархії та диверсії за допомогою зовнішніх сил не було реальних засобів запобігти. В геополітичному укладі тодішніх ривалізуючих між собою сусідських сил українська карта була для кожного з них ключем до перемоги і лежала завжди відкритою.

Нема найменшого сумніву, що Рим благословив би насильне переведення в життя постанов Фльорентійської унії Королівством Польським, але проти такої унії всіми силами працювали обидві потуги — Польща і Московія¹⁷. Реалізація Фльорентійської унії зразу позбавляла Польщу місійної позиції в розрахунках римської курії, переносила цю місійність на Русь, яка завдяки своєму грецькому обрядові ставала набагато ціннішим інструментом східної політики Ватикану і робила іреденту релігійно об'єднаного українського населення в Річпосполитій вельми актуальною при безсумнівному попертю впливової ватиканської політики, а це був би кінець імперським амбіціям Польщі.

Перспективи такої тотальної унії в усій Київсько-Галицькій Русі кляли край московській експансії до Чорного моря і на захід до ріки Буг. А це також нівечило амбіції Москви стати Третім Римом. Частинна унія в Бересті, що заіснувала в добрій вірі православних владик, виявилася якраз такою, яка була потрібна на послаблення українського опору проти колонізації й полонізації українських земель, а для Москви експропріація уніятами православних церков стало знаменитим поводом для втручання у внутрішні справи Річпосполитої під приводом оборони православ'я.

В половині рокованого 17-го століття зродилася серед старшини гетьмана Виговського ідея, здійснення якої створювало передумови для протиставлення московській експансії. Ця ідея, оформлена в головних пунктах Гадяцької унії, давала реальні підстави не тільки для політичного самовизначення українського народу, але й для релігійного замирення та реальних перспектив релігійного поєднання¹⁸.

Не вспів ще гетьман Виговський дати нагоду всій козацькій старшині розміркувати ті сприятливі пункти Гадяцьких домовлень, як Москва вже знала про загрозу її загарбницьким плянам. Докладні дані про самі наради, як і про зміст унійного документу, цар мав із двох джерел: з польських, особливо єзуїтських кіл, ворожих пропонованій перебудові Річпосполитої, та з оточення самого гетьмана, в якому аж роїлося від платних та «ідейних» донощиків з-поміж фанатичних оборонців ідеї «під православного царя»¹⁹. Працю на розбиття Гадяцької угоди царський уряд повів зразу на двох фронтах: на польському проти зрівняння козацтва з польською шляхтою в правах і проти скріплення королівської

влади в «комонвелті» трьох націй, де суверен міг легко використувати внутрішню конкуренцію провідних верств автономних князівств; на українському фронті вистачало зняти тривогу, що гетьман продав козацькі вольності польській шляхті, а православну Церкву поставив під впливи зрадливих єзуїтів. Не місце тут детально розбиратись у добрих і поганих сторонах Гадяцької унії — треба тільки загальноково ствердити, що задокументовані умови давали об'єднаній козацькій старшині реальні можливості поширення своєї території та автономії в найближчому майбутньому при вмілій співпраці з Литвою. На жаль, обидві сторони не виявили належного розуміння історичного курсу розвитку Московського царства. Польщі, після шведської інвазії Адольфа Густава, залишки почуття минулої великодержавності затьмарювали здоровий політичний глузд, і підсунена Московю ідея поділу Гетьманщини видавалася польським можновладцям безпечнішою розв'язкою питання «східних кресів», а в Україні, позбавлений політичного суверенітету від 1654 року, не було політичної інституції, яка могла б рішати самостійно про свою долю. З тим днем, як гетьман погодився на московські військові залоги в Києві, а згодом і в інших містах України, гетьманові не залишилося можливості об'єднати навколо себе козацьку старшину для відискання суверенітету, без чого не існує справжньої політичної влади. Кожна ініціатива розумніших гетьманів розбивалася об протидію православного царя руками окремих полковників і січових кошових, яким лояльність своєму гетьманові в порівнянні з вірністю православному цареві здавалася принизливою. Москві потрібні були ще 9 років для плянового руйнування Гетьманщини політично й економічно, щоб її поділ припечатати Андрусівською умовою з Польщею (1667), а Гадяцька унія (1658), опльована неперебірливою пропагандою Москви, залишилася й по-сьогодні «притчею во язицях» серед української інтелігенції і, навіть, істориків — замість того, щоб стати первозвором досконалішого і справедливішого об'єднання трьох народів перед агресивною політикою і грабіжницькою економією північно-східного сусіда.

Тож, коли ми говоримо, що тотальна участь православних ієрархів у Берестейській унії була би нашим великим політичним успіхом, то це належить розуміти абстрактно, з урахуванням ідеальних передумов, а саме: повна ізоляція політично неграмотної козацької черні від ідеологічної демагогії ворожих сил і справжнє усвідомлення цілою козацькою старшиною власних інтересів у відновленні власної суверенності на українських землях. Але про такий ідеал не могло бути й мови.

4. А все таки, не зважаючи на ті глибокі потрясення в українському народі і братовбивчі жертви, Берестейська унія оправ-

далася в ході історичних подій в наступних віках і причинилася до закріплення серед народу почуття етнічної, а згодом національної самобутності й окремішності від своїх сусідів. Правда, вона залишилася неторкненою тільки в Галичині, і тільки завдяки тому, що як окрема провінція опинилася при політичній ліквідації історичної Польщі під владою католицької династії Габсбургів. На всіх інших українських землях Греко-Католицька Церква була знищувана дощентно в міру того, як всі інші землі були поглинані царською Росією і віддані в «материнські обійми» московської православної ієрархії. Методи, якими російські власті викорінювали всі сліди унії, свідчать якраз про те, якою небезпечною для російської імперії було поєднання православної Церкви в Україні з Римом, а з другого боку — наскільки важливою справою було в тих часах догматично-канонічне відхилення української православної Церкви від загальноросійського православ'я для збереження самобутності й почуття національної окремішності всього українського народу.

Берестейська унія стала в історії православної Церкви в Україні тим, чим був виступ Лютера і закріплення протестантизму на Заході для римо-католицької Церкви; в обидвох випадках це був психологічний шок, що викресав реакцію нових здорових сил як у лоні київського православ'я, так і на цілій ієрархічній драбині римської Церкви. Без того потрясіння, серед обставин, в яких знайшлася православна Церква під Польщею, не можна собі й уявити київського ренесансу Петра Могили і цілого періоду Могилянської Академії, вплив якої серед православного священства в Україні перетривав в часі далеко поза перетворення її царською владою на Духовну Академію в чисто імперському дусі (1819).

Завдяки тому «могилянському ренесансові», тобто освітньому піднесенню православного духовенства й відродженню грамотності в народних масах, і у висліді досвіду під «високим протекторатом православного царя», вороже ставлення до унії притихає вже серед свідомішої козацької старшини гетьмана Виговського, а за гетьмана Мазепи новообраний король Станислав Лещинський (1704) шукав в українському гетьмані союзника проти свого суперника, Августа II Саса, і його протектора, Петра I.

«Лещинський в листі до свого зятя, французького короля Людовика XV, з осені 1708 року писав, що він є у згоді з Мазепою вже п'ять літ. . .», а екзильний гетьман Пилип Орлик писав у своїм «Діяріюші»: «Мазепу запрошено кумом на хрестини дочки князя Вишневецького, воеводи краківського, до Білої Криниці (на Волині), і тут його дочки й мати, княгиня Дольська, мали з Мазепою денні й нічні конференції. . . З Анною Дольською, близькою родичкою Ле-

щинського, Мазепа стало листувався. . .» Отже — небезпечні таємні зносини велися щонайменше три з половиною роки, а може й п'ять. Велися вони через кількох осіб: поляка Вольського, княгиню Дольську, ректора єзуїтської колегії Зеленського й незнаного болгарського єпископа — емігранта. Цей останній зробив найбільше — мав прямий зв'язок з Карлом XII²⁰.

В рахунок активів Берестейської унії треба також записати і той акт, що вона пробила церковному життю України вікно на Захід, знайшла своє організаційне завершення у суверенному патріарсі римському, незалежному від світських царів і диктаторів, духовна влада якого над підлеглою йому паствою була, звичайно, гарантована конкордатом (двосторонньою умовою) з окремими політичними урядами. Мало це вирішальний вплив на розвиток церковного життя, культурного і національного, після переходу Галичини в склад габсбурзької монархії, як окремої адміністративної провінції. Галичина мала нагоду перейти західноєвропейську політичну школу конституційної монархії і, мало-помалу, перемагати оте тяготіння до православного суверена — отой атавізм середньовічного феодалізму — і то завдяки якраз тому, що відорвалася від поглинаючого тоді російського православ'я. Коли б Галичина увійшла в склад Австрії православною, серед католицького оточення, з її католицькою адміністрацією польських землевласників, що так і залишилася з польських часів, її не було б найменшої можливості вилікуватися від москвофільської епідемії, яка цілком певно огорнула б не тільки церковне, але й громадське й політичне життя. Про це свідчать оті постійні, льокального значення, рецидиви москвофільства у виді «обществ», підтримуваних найрізномірнішими засобами вигадливої Москви. І ми можемо собі тільки уявити ті катастрофічні наслідки для цілої України, якщо б релігійна атмосфера тодішньої Галичини була сприятлива для ідеологічної пропаганди та втручання царського уряду в справи Австрії під приводом опіки над «православними русинами».

Лише завдяки унійному зближенню української Церкви і збереженню унії в Галичині відбувалася частинна ревіндикація спольщених родів і великої моральної вартості одиниць, з яких, у першу чергу, треба назвати митрополита Андрія Шептицького. Якраз отой ревіндикований граф, завдяки своїй приналежності до Церкви, що забезпечувалася конкордатом з польською владою тридцятих років, мав совість, розум і відвагу — єдиний на весь християнський світ — запротестувати на повний голос проти варварського і безправного руйнування православних церков на Холмщині і Волині польськими «стшельцями». Не посмів, бо не

мав жодного морального ні реального попертя, митрополит Автокефальної Православної Церкви в Польщі, Діонісій. . .

А ось невідома нашому загалові постава голови Директорії (1919), Володимира Винниченка (не Петлюри, як про це говорить В. Бендер у своїй відповіді д. Грушецькому в УВ ч. 20, 1990 р.) до митрополита Шептицького:

(Винниченко): А що там поробляє Ваш Шептицький?

(Цегельський): Митрополита Шептицького інтернували поляки в св. Юрі.

(В.): Ми його визволимо. . . Біда, що ми не маємо такої людини, як Шептицький, щоб поставити на чоло Української Православної Церкви. . . А що ви сказали б на те, якби ми Вам забрали Шептицького до Києва на Митрополита всієї України?

(Ц.): Шептицький на православного митрополита не піде. . .

(В.): На якого там православного! . . Очевидно, що на уніятського. Православ'є скасуємо. Це ж воно нас завело під царя восточного, православного, та воно проводило обмосковлення України. Православ'я завжди буде гравітувати до Москви. Ваша унія добра для відрізання і від Польщі, і від Москви. Уніят від природи стає українцем. Скличемо синод єпископів, архимандритів та представників мирян з України і порадимо їм прийняти унію, а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємось із Римом, щоб його зробив Патріярхом України. Чи не добре це звучить? . . Ви думаєте — я жартую? . . Ні, говорили ми про це між собою. Це серйозний плян.

(Ц.): . . . побоююсь щодо труднощів із православним духовенством та з протииуніятським наставленням, створеним і культивованим Московою.

(В.): Срунда! . . Це революція і все старе ломиться. А хто незгідний, нехай посміє. . . Заарештуємо яких два-три десятки заїлих старозаконників, збавимо парафії і хліба цього чи того, то решта присяде. А український сантмент доконає решти. Відгородимо Україну муром Унії від Москви раз назавжди.

«Я слухав Винниченка, — пише Цегельський, — та думав: чи це справді в тій хвилині великий державний муж, будівничий держави та творець нації говорить із нього, чи може тільки імпульсивний та імпресивний письменник. . . Не розбереш! . . Хвилями мав я враження, що в цій людині є велика творча сила, сміливість, розмах та широта політичної думки. Ось, хоча б такий помисл: Чикаленко (старший), Єфремів, Ніковський, Дорошенко, вся старша українська інтелігенція — це «Його Величності влада»; а Винниченко, Петлюра (і прочі. . .), це льоальна державі опозиція «Його Гетьманської Величності», «лейбо парті» на англійський зразок. Це справді конструктивна ідея. . . Та, одначе, той же сам чоловік працював місяцями раніше, і то в порозумінні з Раковським, Мануїльським та Лені-

ном, щоб звалити гетьмана, цебто «Його Величність, за допомогою соціалістичної революції! . . . Одне з другим не римує. . .»²¹.

Чи не є це уніятська пропаганда галицького політика? — подумає дехто з читачів цих рядків. Абсолютно ні! Д-р Лонгин Цегельський, міністер Західньо-Української Республіки в 1918 році і товариш прем'єр-міністра об'єднаної Української Народної Республіки 1919 р., Володимира Чехівського, — це стовідсотковий державник і чистої крові політик без тіні ідеологічного самодурства.

5. Дивно і боляче вражає заїлість православних полемістів, які порівнюють ностальгічний сентименталізм Миколи Бараболяка до ісламського фундаменталізму — «ДЖІГАД» (В. Бондаренко, УВ, ч. 21), з приводу його щирого прив'язання до парафіяльної церкви його молодости і за те, що він щиро вірить в ідеологічно-канонічні положення Греко-Католицької Церкви. А невже ж добродії Грушецький, Куленко, Бондаренко, Боровик та інші православні полемісти не вірять так же само у вийняткове благочестя і спасаючу силу православ'я? Невже ж вони тільки, так собі, лукавлять перед світом? . . . Не йметься віри. . .

Нам легко буде «второпати» М. Бараболяка і прозріти його справжні інтенції, коли пригадаємо собі, як кілька років тому в самому розпалі серед греко-католицьких мирян кампанії за Київсько-Галицький патріархат для Української Католицької Церкви в особі кардинала отця Йосифа Сліпого — цей же Бараболяк виразно писав про невчасність такої ідеї, маючи, очевидно, на увазі політичні наслідки в такому складному положенні, як матеріальна присутність російської православної Церкви на території 300-літніх унійних традицій, як незагоєна ще рана брутально ліквідованого автокефального православ'я в Києві, як вразливість православної еміграції на пункті православної догми та історичного першенства. Бараболяк тоді мужньо відстояв напади з боку впливового в діяспорі товариства «Патріархат», доказуючи політичну зрілість незалежного публіциста у незвичайно складній політичній ситуації. Воно також більше правдоподібне, що тими ж мотивами, що й Бараболяк, керувалися українські католицькі владики, а не сліпою завистю «до особи кардинала Йосифа Сліпого та його ідеї скріплення і самозбереження Української Католицької Церкви» на нібито підшепти ворожих сил Риму. Добродій Куленко й далі не може второпати, що у східно-місійних інтересах Ватикану є якраз збереження здорової Греко-Католицької Церкви проти всіх ворожих сил зовнішніх і внутрішніх цієї Церкви. Очевидно, що це дуже корисно для суверенної політичної влади мати Церкву незалежну від зовнішніх екуменічних центрів, але доб. Куленко не каже нам, як це мала би зробити Україна в

сьогоднішньому положенні. А це якраз «не інша», а та ж таки тема!

Євген Сверстюк, гарячий апостол відродження християнської моралі в народі, твердить, що без оновлення християнських чеснот не може бути національного відродження. Ніхто йому в цьому не заперечує — ні в Україні, ні в діаспорі. Чи вийшовши з «катакомбів» і вже в «катакомбах» ієрархічно оформлена Греко-Католицька Церква здатна вив'язатися із такого завдання на галицькій території з трьохсотлітньою унійною традицією? . . В чиему інтересі є і буде ієрархічна розбудова Православної Автокефальної Церкви в Галичині, яка силою того факту, що третім фактором втискаючись у затяжну боротьбу Греко-Католицької Церкви з російською православною Церквою, стає конкуренційною картою в руках існуючого ще режиму? . .

Знову звернімося до історії.

Польські правлячі інституції, як світські, так і церковні, маючи в своїх руках багато більше засобів, ніж голе політичне насилля, прийняли унійні позиції Риму в тому переконанні, що греко-католицька форма — це переходовий етап.

« . . Римо-католицькі єпископи дивилися на унію як на переходовий етап (до римокатолицизму) і толерували унійних єпископів настільки, наскільки вони були помічні у відтягуванні вірних від православної Церкви». Коли ж Рим заборонив уніям переходити на латинський обряд, то римо-католицький єпископ Перемишля, Павел Пясецькі, писав до Риму у звіті про стан своєї дієцезії 20 березня 1647 р.: «Люди цієї розлогої єпархії поклоняються переважно грецькій схизмі, яку давніше з поводженням винищував латинський клір. Сьогодні навертання на латинський обряд перешкоджають унії, а самі в справі з'єднання собі схизматиків нічого не роблять. До непоступу причинюється також державне право вимоги, що в єпархії має бути владики уніятський і неуніятський і обидва мають користати з доходів». . . , а в Римі не бракує прихильників унії і йому, — скаржитися Пясецькі, — не вірять»²².

Після охрещення Литви в римо-католицизмі, проти себе стояли: католицька Польща і православна Русь. Політична перевага була по боці Польщі, що й проявилось в неспроможності охрестити цілу Литву в православ'ї, бо православна Русь утратила політичну суверенність, а її релігія втрачала притягаючу силу в міру того, як Візантія кришилася під ударами турецького ісламу.

На перешкоді повній ідеологічній консолідації Річпосполитої в римо-католицизмі стояла у впертій опозиції православна Русь.

Статутіві домовлення Берестейського синоду з Римом і папська

заборона перетягування уніятів на латинський обряд ускладнювали Польщі колонізаційну політику. Візантійська літургія, старослов'янська мова і обряди були найбільшим заборолом проти колонізації, що й було головною метою Польщі. Між римо-католицизмом і православ'ям унія виступила третім фактором, який настільки сприяв польській політиці, наскільки він розколював і послаблював Русь в боротьбі з колонізацією. Тож в інтересі Польщі було підсилювати внутрішню боротьбу русинів і тактично протиставитися натискові Риму, якому якнайшвидше довершення унії в Річпосполитій лежало дуже на серці. Одверто політиці Риму ні польський уряд, ні римо-католицька ієрархія не могли протиставитися із зрозумілих причин, але внутрішні олігархічні стосунки в Річпосполитій XVIII століття сприяли саботажній тактиці Варшави проти домагань і протестів папських нунціїв, які вбачали політичну гру в нерішучості польських королів супроти православних ієрархів.

Найяскравішим прикладом протиунійного ставлення православного населення, юродивої політики польського уряду, як проти православних, так і проти уніятів, та ролі римських нунціїв на остаточне вирішення в користь унії є Львівська, а ще більше Перемиська єпархія, єпископи яких, Гедеон Балабан і Михаїл Копистинський, не приступили до унії на Берестейському синоді.

Король не мав жодних засобів для усунення православного єпископа з Перемиської єпархії. Щойно по смерті Копистинського (1609) король Жигмонт III Ваза призначив уніятським єпископом свого дворянина, вихованого в римській релігії Атанасія Крупецького (родове прізвище Шишка Олександр). Проти нього як явно-го уніята повстало ціле населення православної єпархії. Супроти православних священиків Крупецький застосував фізичний терор. Вибраного єпархіяльним синодом Івана Хлопецького король Жигмонт III Ваза не взяв до уваги. Судові процеси проти рішення короля і його номінанта, які вказували на неканонічність і некомпетентність королівського кандидата, були безуспішні. До 1620 року Перемиська православна єпархія залишалася без свого єпископа. В тому році єпархіяльний синод вибрав своїм кандидатом Ісаю Копинського, одного із п'яти єпископів, висвячених александрійським патріархом Теофаном. За Копинським обстала православна шляхта і міщанство; вони прогнали Крупецького з його резиденції, монастиря св. Спаса, і він деякий час перебував на місії в Угорщині. Не отримавши єпископської інвеститури від Жигмонта III, Копинський мусів залишити Перемишль. В 1624-5 роках єпархією адміністрував Мелетій Копинський, правдоподібно брат єпископа.

ПРИМІТКИ

14. «... що більше зарадності виявляє російський мужик, то й більше держава використовує його, не тільки податковими налогами, але й вимогами постачання продуктів, коней і т.п. під час безустанних транспортів військових частин, урядових гінців і т.п. . .» (Маркс у листі до Енгельса, 7 листопада 1868 р.).
15. «Мазепа використовує випробувані методи засобу економічної політики і меркантилізму. . . його французького варіянту, який головну вагу кладе на розбудову мануфактур, знесення перепон для свобідного внутрішнього товарообміну, зате пильнішої регуляції зовнішньої торгівлі за допомогою одної зовнішньої митної лінії, організації державних монополій — «оренд» тощо. . .» (Проф. Ілля Витанович, «Суспільно-економічні тенденції в державному будівництві Івана Мазепи». НТШ — Доповіді ч.10, Шикаго, 1959, ст. 8).
- «Мазепа старався розбудувати в Україні промисловість-індустрію — в першу чергу военну, як от людвисарство (відливання гармат), рудництво (плавлення чавуну та міді), салітряні майдани. Сильно було розвинуте виробництво поташу й смольцугу (це тоді золота валюта України) — так зване будництво, шкляна промисловість (гутництво), керамічне виробництво, папірництво, гуральництво. Ткацтво переходило тоді до фабричного виробництва. . .» (Проф. Віктор Доманицький, «Націотворча роля Гетьмана Мазепи», ст. 25). Все це на маленькій території Гетьманщини під важкою рукою царя Петра І! Ми можемо уявити собі, до якого розвитку дійшло б на цілій території самостійної Української Держави вже у вісімнадцятому столітті.
16. Політично емансиповані суспільні верстви в Козацькій Державі: козацька старшина, духовенство і реєстрове козацтво.
17. Польський історик, Анатоль Левіцкі, у праці «Унія Фльоренцка» писав, що Польща хотіла релігійної унії, але не такої, яка була у Фльоренції, із зберіганням грецького обряду. Польща хотіла церковної унії шляхом поширення латинської церкви. (Енциклопедія Українознавства, т. І, ст. 608).
18. «Pact of Hadiacz — 1659: 1. Union between Polish and Ruthenian Nations. 2. Change in structure of Rzeczpospolita: Commonwealth of the Polish, Lithuanian and Ruthenian Nations. 3. The Duchy of Ruthenia covering the territory called the Ukraine (województws of Kiev, Braclaw and Czernihov) linked to other

provinces by the person of Sovereign. 4. Common parliamentary representation and common foreign policy. 5. Own ministers, offices and senators (woyewods and castellans), forming a senate of the State. Also Senators chosen by the King from members of Orthodox Church in Kiev woyewodship; in others Orthodox and Catholic were to hold the office in turn. 6. The chief Senator to be Ruthenian Hetman and at the same time wojevoda of Kiev. 7. Hetman to be chosen by King from 4 candidates presented to him. 8. Cossacs army to be of 30,000. 9. Equal rights for Orthodox Church and Catholic. Metropolitans and bishops to have dignity of Senators. 10. General amnesty and gentry return to their estates. 11. Cossac high officials to be ennobled and endowed with estates. (THE CAMBRIDGE HISTORY OF POLAND, CAMBRIDGE AT THE UNIVERSITY PRESS, 1950. T. I, pg. 526. Chapter xxiii (A), by prof. M. Korduba).

19. Москва застосовувала ту ж саму розвідчу тактику супроти сусідніх держав, що й до кримських татар в XVI столітті, про що пише Садіков: «Поміж татарською аристократією в Криму московський уряд утримував платних шпигунів у найближчому оточенні хана, які доносили Москві про всі наміри і пляни кримців. Вони служили, як самі висловлювалися, одним рам'ям ханові, а другим цареві в Москві» (Очерки по истории опричнины, ст. 35).
20. Віктор Доманицький, «Націотворча роля Гетьмана Мазепи», 1960, ст. 28-9.
21. Лонгин Цегельський, «Від Легенди до Правди», Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р., «Булава», Нью-Йорк-Філадельфія, 1960, ст. 193-4.
22. Marian Bendza, «PRAWOSŁAWNA DIECEZIA PRZEMYSKA w Latach 1596-1681. Studium Historyczno-Kanoniczne. Chrześcianska Akademia Teologiczna. Warszawa, Ul. Miodowa 21. Це праця докторанта, прихильна православній Церкві, на основі багатющого джерельного матеріялу. Ст. 156.

(Закінчення буде)

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

НА МОВНІ ТЕМИ

У Катюля Мендеса є невеличка новеля: в короля була жінка, яку він дуже любив, а що він знався на малярстві, то намалював її портрет: вона мала високе чоло, продовгасте обличчя, матову церу, темні очі й волосся. І вона вмерла. Король дав їй обіцянку більше не одружуватися — хібащо знайдеться дівчина, точно така з лиця, як покійна королева. Минав час. Одного дня повз королівський замок дівчина-пастушка гнала череду; вона мала кругле рум'яне личко, ясне волосся й блакитні очі. Король бачив її з вікна, де стояв у задумі, але не звернув уваги.

За кілька днів, підійшовши до портрета дружини, він зауважив: як дивно потемніло її волосся — і перемалював його. Ще за кілька днів він помітив, що й очі на портреті стали якісь не ті — і перефарбував їх на блакитні. І так риса за рисою за якийсь час оновив увесь портрет.

І невдовзі один з царедворців сказав королю: ваша величносте, ви можете одружитися, бо тут у нас неподалік живе пастушка, — точно така, як зображено на цьому портреті.

Можливо, я не в тій послідовності переповів зміни на портреті королеви, але не в тому суть справи.

Суть справи в тому, що ця новеля нагадує мені історію розвитку української мови в нас на батьківщині за останні шістдесят років. У слові Батьківщина я свідомо ставлю наголос на першому А, бо лише з таким наголосом існувало воно на Україні у всіх можливих значеннях і саме так подають його словники Грінченка, Уманця і спілки та Голоскевича.

Тепер з БАТЬКІВЩИНИ зробилася батьківщина... Бож у сотнях слів мовознавці, котрі ніколи не чули живої мови, поставили наголоси там, де сподобалося...

Природний і вільний розвиток української мови зупинено 1929 року — подвійною акцією: репресіями проти мовознавців з одного боку і проти письменників — з другого (маю на думці арешти у зв'язку з підготовкою процесу Спілки Визволення України).

А трохи пізніше почався той процес, що його можна порівняти з перемалюванням українського обличчя на російське, почалося — підганяння української мови під російські граматичні норми.

Щоб від портрета королеви незмінною залишилася сама тільки рама...

Процес цей слід пов'язати з поверненням на Україну Павла Поштишева — цього разу з особливими уповноваженнями від Сталіна і фактично з необмеженою владою. Відтоді ми маємо два правописи.

Я не буду зловживати граматичними термінами. Скажу лише, що правопис, опрацьований наприкінці двадцятих років — напередодні погрому української культури, можна назвати «скрипниківським» (дехто зневажливо називає його «харківським»), а другий, що його врочисто величають «київським», ліпше назвати «постишевським».

Скрипниківський був опрацьований наспіх, і в ньому не бракувало поважних вад, на яких я тут не можу зупинятися.

А щодо постишевського, то його побудовано на гекатомбі жертв. Ось далеко не повний список українських мовознавців, яких ліквідовано або так чи інакше репресовано задля можливості підганяти українську мову під старшобратній зразок.

Андрієвська Ольга. У двадцятих роках працювала над словником живої української мови. Репресована на початку тридцятих. Дальша доля невідома.

Бузук Петро. Українсько-білоруський лінгвіст, автор книжки «Нарис історії української мови». Був професором Одеського, пізніше — Мінського університетів. Заарештований у 1930-их роках. Коли й де загинув — невідомо.

Василевський Степан. Рік народження невідомий. Один з тих, котрі провадили партійну лінію в мовознавстві, що виявилось в поборюванні «українського націоналізму» та в русифікації словництва. Репресований 1937 р. Дальша доля невідома.

Ганцов Всеволод. Науковий співробітник Всеукраїнської Академії Наук, співредактор академічного словника української мови. Засуджений 1930 р. на процесі т. зв. Спілки Визволення України до 8 років ув'язнення, але вийшов на волю за хрущовської відлиги. Реабілітований не був, як буцімто «законно» засуджений.

Гладкий Микола. Біолог за фахом. Присвятився, однак, питанням мовознавства. Автор підручників «Наша газетна мова», «Мова українського письменства». Правдоподібно, загинув 1937 року.

Голоскевич Григорій. Укладач «Правописного словника української мови». Засуджений на процесі Спілки Визволення України. Після закінчення строку ув'язнення жив на засланні в Тобольську. Якоїсь ночі його знайшли повішеним у міському сквері. . .

Горецький Петро. Упорядник «Словника термінів педагогіки». Співавтор недопущеного до друку академічного словника української мови. Відбув ув'язнення, а після виходу на волю був позбавлений можливості працювати за фахом.

Грузинський Олександр. Філолог з Ніжена. Репресований у 30-их роках. Доля невідома.

Дроб'язко Антін. Упорядник «Російсько-українського словника правничої мови». Репресований 1934 р. Дальша доля невідома.

Дубровський Віктор. Лексиколог, автор-упорядник кількох словників. 1930 р. на процесі СВУ засуджений до шестирічного заслання, яке відбував у Центральній Азії. Там же заарештований удруге і вивезений до концтабору. Час і місце загибелі невідомі.

Іваниця Григорій. Секретар комісії Історико-філологічного відділу Академії Наук. Професор Київського Інституту Народної освіти. Автор шкільних підручників. Засуджений на тому ж процесі, що й Ганцов, Голоскевич, Дубровський. Де й коли загинув — невідомо.

Ізюмов Овсій. Лексиколог. Упорядник кількох словників, спів-автор словника чужомовних слів. Заарештований за «ежовщини». Час і місце загибелі — невідомі.

Кримський Агатангел. Один із найвизначніших українських лінгвістів. Усунений у 30-их роках від наукової діяльності, під час війни вивезений у невідомому напрямку (як припускають — застрілений енкаведистами, які його ескортували. . .).

Курило Олена. Авторка дослідження «Уваги до сучасної української літературної мови». Заарештована 1937 р. Загинула в концтаборі.

Любинський Микола. Колишній член Центральної Ради. У 20-их роках працював в Інституті Наукової мови при Академії Наук у Києві. Репресований у 30-их роках. Про час і місце загибелі відомостей не маємо.

Ніковський Андрій. Літературний критик. Редактор мовознавчих видань. Один із головних звинувачених на процесі СВУ. Відбув десятирічне ув'язнення. Напередодні війни вийшов на волю. Є відомості, що загинув 1942 р. в оточеному німцями Ленінграді.

Перегинець Микола. Автор підручників з української граматики. Заарештований 1938 р.; 1945 р. вийшов на волю. Відтоді два роки викладав у Львівському педінституті. Помер 1947 р.

Русанівський Макар. Київський лінгвіст. Заарештований у перші дні війни. Про місце й час загибелі не маю відомостей. Одним із найгірших нищителів нашої мови став його син Віталій. . .

Синявський Олекса. Автор праць із діалектології та історії української мови. Редактор остаточного тексту «Українського правопису» (1927 р.). Заарештований 1934 р.

Німчинов Кость. Професор Харківського університету, автор низки праць з історії мови та фонетики. Заарештований 1937 р., про дальшу долю не маю відомостей.

Осипов Микола. Харківський мовознавець, працював у галузях

лексикографії та стилістики. Про нього знаємо лише, що був репресований у 1930-их роках.

Смерчинський Сергій. Про нього відомо, що він походив з Поділля, працював у Вінниці, а в своїх лінгвістичних працях виявив себе прихильником орієнтації на мову широких мас. У 1930-их роках заарештований, про час і місце загибелі даних не маємо.

Сулима Микола. Професор Харківського Інституту Народної Освіти, автор багатьох праць з мовознавства, дослідник мови Шевченка та інших письменників. Як подає Енциклопедія Українознавства, репресований за «український буржуазний націоналізм у синтаксі».

Троян Іван. Харківський вчений-мовознавець. Автор і співавтор низки праць із лінгвістики, виданих наприкінці двадцятих років. У тридцятих роках — заарештований.

Страшкевич Володимир. Співавтор «Словника ділової мови». Засуджений на процесі СВУ до трирічного ув'язнення. Час і місце смерті невідомі.

Тимченко Євген. Перекладач (зокрема з фінської та естонської мов) і мовознавець. Автор «Русско-малорусского словаря», «Української граматики» та багатьох мовознавчих праць. Репресований 1937 р. Помер 1948 р., помертню реабілітований.

Туркало Кость. Редактор Інституту Української наукової мови. Підсудний на процесі СВУ, кількаразово ув'язнений. Напередодні війни вийшов на волю, під час війни виїхав на Захід. Помер у Сполучених Штатах 1979 р.

Холодний Григорій. Мовознавець, професор Київського Інституту Народної Освіти. На процесі СВУ засуджений до 8 років ув'язнення, був у Соловецькому концтаборі. Розстріляний 1938 р.

Шаля Іван. Професор української мови у Краснодарському педагогічному інституті. Перебував у Соловецькому концтаборі, звідки вивезений в невідомому напрямку (правдоподібно, розстріляний).

До цього списку слід долучити ще кілька письменників, які працювали одночасно в галузі мовознавства. Це — *Майк Йогансен*, *Євген Плужник*, *Валер'ян Підмогильний*. Усіх їх знищено. . .

Однією з перших жертв мовної політики стала літера «Г». Проте, яке враження зробило на українську шкільну молодь вилучення цієї літери, розповідає в автобіографічній повісті «Станція Пугаловська» Віталій Бендер.

«Зайшли також зміни в українській абетці й правописі. З літерою «Г» ми звиклися, як з давнім, повноправним складником нашої мови. Адже два роки підряд ми її писали й читали. І ось взимку 1932-го року, коли у Вишнівському появилася безліч пухлих селян,

Оксана Свирідівна якось зрезигновано сказала нам, щоб ми на всіх сторінках своїх читанок виправили букву «Г» на «Ґ».

З дитячою невинністю й курйозністю ми задали від неї пояснень, а вона, якось байдуже й апатично, раз-по-раз відповідала:

— Робіть, що вам сказано.

Та ще довго опісля в таких словах, як «ґанок», «ґуральня», «ґаз», ми за звичкою вимовляли «Г» як «Ґ». А враз після цього зайшла зміна з вимовою м'якого «Л». Нам було заборонено казати «кляса», «лямба», «лябірину», а лише «лампа», «лабірину», а щодо слова «кляса», то в ньому не тільки «Я» тепер змінювалося на «А», а й ціле слово переводилося з жіночого роду в чоловічий — «клас».

Усунення з абетки букви «Г» викликало серед нас, дітей, якщо не занепокоєння, то глибоке здивування й загадковість. Адже ж на наших очах абетку клали на операційний стіл і з незрозумілих нам причин вирізали з неї цілком здоровий, нормально функціонуючий вузол. Зрозуміло, таке привільне поводження з абеткою, яка в свідомості дитини, щойно впровадженій в кулюари письменства, набуває такого ж значення, як «Десять Заповідей» в житті практикуючого християнина, викликало у нас непевність і хитання щодо справжньої вартости української мови взагалі. А переінакшення м'якого «Л» на тверде вже пройшло без ніякої емотивної реакції з нашого боку. Ми просто взяли читанки і механічно, без ніякого внутрішнього запиту чи жалю, зробили потрібну коректу. Наше довір'я до власної мови перестало бути таким твердим, як раніше.

Як усі ми пригадуємо, перший озвався за відновлення літери «Г» один з найкращих знавців української мови, покійний Борис Антоненко-Давидович. На нього накинувся, як то кажуть, «з мокрим рядом», вищезгаданий Віталій Русанівський. . .

Від кінця 1969 року, коли газета «Літературна Україна» вмістила статтю Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать», аж до часів «перебудови», болючих мовних проблем на Україні ніхто не порушував. Аж ось та сама «Літературна Україна» за 5 березня 1987 р. вийшла зі статтю Сергія Плачинди «А мова — як море». Автор статті підніс не тільки питання «літери, за якою тужать» (себто — літери «ґ»), а також цілу низку інших питань лінгвополітичного характеру.

Зупинюся на початку на цій літері — на «вибуховому» (як каже Плачинда), чи експлозивному (як я звик казати) «Ґ».

У «Словарі» Грінченка цією літерою починається приблизно 300 слів; у словнику Голоскевича (куди увійшли також чужомовні імена й назви) — на 50 слів більше. Але в багатьох випадках маємо цей звук десь посередині слова, як от «хуга», «дзига», «кружґанок». Тож разом це дасть щонайменше 500 слів. З-поміж них словник-довідник «Українська літературна мова і наголос» подає з правильним фонетичним писанням щось понад 40 — себто менше, ніж одну десятю.

Але й педагоги і учні переважно вимовляють так, як написано,

до згаданого довідника не зазираючи. Таким чином українську мову фактично збіднено на одну фонему: вибуховий звук «г» став іллітератом, себто звуком, для якого нема відповідного позначення, а іллітерати, як це відомо з порівняльної лінгвістики, у писемних мовах приречені на зникнення.

Кому й навіщо потрібно було збіднювати українську мову? Нагадаю, що правопис Постишева-Булаховського, де залишено тільки фрикативне «г», а нема експлозивного «г», впроваджено в тридцятих роках, саме тоді, як ішов загальний наступ на українську культуру: розгромлено Академію Наук, репресовано понад 80 відсотків письменників, знищено більшість архітектурно-історичних пам'яток. Що жертвою цього наступу стала саме літера «г», на це, очевидно, склалися дві причини. Перша: оскільки в російській абетці такої літери нема, то її усунули і з української — за принципом цариці Катерини «дабы никакой розни не было». Другою причиною здається нам те, що з вилученням літери «г» мова українська фонетично віддалялася від західноєвропейських мов, а неспроможність передати нашою модифікованою абеткою чужинецькі імена та назви (як, напр., Гегель) неминуче прищеплювала українцям думку про неповноцінність власної мови. . . Та якби лише Гегель! — Тисячі слів чужинецького, зокрема латинського чи новолатинського походження, спотворено й окарикатурено.

Вже понад пів сторіччя, як забрано з української абетки літеру «г». І тепер ми зустрічаємося з парадоксальним явищем: інтелігенція, в тому числі й філологи, вимовляють так, як написано — «гирлига», але старий чабан, що з ним зустрівся Сергій Плачинда, зберіг справжню вимову — «гирлига»: «Та як же це? Народ говорить гирлига. Тож і я. . .»

І тут варто згадати, що Антоненко-Давидович в одному листі висловив певність: літеру «г» буде таки відновлено!

Друге важливе питання, яке порушив Сергій Плачинда в статті «А мова — як море», — це недосконалість (конкретно — неповнота) 11-томового словника української мови. Він наводить десятки слів, які існують у живій мові, а в словнику — відсутні. Адже — як свідчить назва — це словник усієї української мови (а не самої тільки літературної). Автор статті вважає, що друге видання словника мало б бути не одинадцяти-, а дванадцятитомним.

Королівська академія в Мадриді до літературної еспанської мови зараховує тільки ті слова, що вже проіснували 50 років. Але поруч виходять словники вужчого призначення термінів: жаргонізмів (напр., словник «люнфардо» — вульгарної лексики Буенос-Айресу). Тож чи не варто б і в нас видати окремо — один словник літературної мови, а інший — словник діалектизмів, професіоналізмів та жаргонізмів?

Тут би мали бути враховані два чинники: ареал лексеми та «іспит часом» — як довго вона може проіснувати? Нагадаю, що сотні абрєвіатур 20-х років давно стали непотрібними нікому архаїзмами.

З тих діалектизмів, що наводить Сергій Плачинда, деякі зовсім не діалектизми, а слова загальноукраїнські, зігноровані упорядниками 11-томового словника. Обмежуся двома прикладами: по-чуте на Кубані «гробки» (цвинтар) та підхоплений на Закарпатті «утиральник» (рід рушника) — ці слова за мого дитинства існували в нас на Ніженщині. Отже — це скарб загальноукраїнської мови.

Та найбільша біда в тому, що одинадцятитомник не охопив не самих тільки діалектизмів чи слів вернакулярної мови, а також і лексики нашого красного письменства. Ось і приклади: в нащій літературі 20-х років вживалися такі слова, як *чайма* (вітрило), *псиця* (замість вульгарного сука). Де вони? Якби упорядники словника зазирнули були до віршів Драй-Хмари, Бажана, Свідзінського — скільки б вони могли взяти звідти слів «повнодзвонних, як мед пахучих і п'янкх»!

У Драй-Хмари:

*Вмочає сонце в сонну потязь
Золототкане полотно —*

а що таке *потязь*, читач зі словника не довідається. . . Це, шановний читачу, вузьке видовжене озеро. А це в Свідзінського:

*Імшєддю, морохом, гниличчям
Тамує звуки ніч. . .*

Жодного з трьох слів першого рядка нема в словнику української мови.

У «Сліпцях» Бажанових читач натрапляє раз-у-раз на такі слова, як *тарча*, *огвара*, *стожалля*, *гамула*, *сугроб* (не в російському значенні слова), а 11-томовий словник не пояснить йому з-поміж цих слів жодного. Тож назрів час видати бодай 12-й том доповнень і виправлень.

Ще кілька прикладів. У Свідзінського зустрічаємо такі вірші:

*Бачу: наді мною
Велетень-водОріст. . .*

У словнику є лише «вОдорість» (калька з російської водорослі), а питоменно-українського «водОросту» — немає. Або візьмемо невеличку поезію Олекси Стефановича:

*Вітри безпритульні, голодні,
Розскиглені пси підплотні. . .
Доці розімжені, слотні, —
Сльози холодні. . .*

*Голодних вітрів голосіння,
Холодних дощів росіння,
Безплідні сльози просіння...
Поро осіння!*

Тут 22 слова, з них п'ятьох бракує в 11-томовому Словнику української мови.

Тож захарачений непотрібними прикладами, роздутий — «для пуццей важности» 11-томовий словник ледве чи можна визнати великим здобутком українського советського мовознавства. Радше це тільки щаблина чи сходинка до справжнього тлумачного словника.

Конкретно русифікація української мови провадиться кількома шляхами. Назву найголовніші:

1) Заміна українського слова російським. У 30-х рр., як свідчить, зокрема, у своїх спогадах Дмитро Кислиця, просто надходила до редакторів певна інструкція: такого слова не вживати, замість нього має бути таке й таке.

В технічних і термінологічних словниках українські назви й терміни в сотнях (якщо не тисячах) випадків заступлено російськими. Я маю кількадесят прикладів, виписаних із ботанічних (в тому числі мікологічних) та орнітологічних словників і довідників.

Іноді російське слово впроваджується поступово.

Юрій Шевельов у невеличкій розвідці «Українська мова в себе дома сьогодні і завтра» (розвідка друкувалася в «Сучасності») змальовує «складну систему впровадження російського слова в українську мову», як приклад він бере слово *живопись*. Раніш воно просто перекладалося українським «малярство», раптом у словниках, на другому місці після «малярства», з'явився виразний русизм «живопис». Згодом слово живопис опинилося на першому місці, а питоменно-українське малярство — на другому. Ще далі «живопись» перекладається як «живопис», а «малярство», хоча й стоїть позаду, але до нього вже долучені позначки «застаріле», «обласне» або «розмовне». Це так виглядає вказівка, що вживати це слово не рекомендується.

На остаточному етапі слово «малярство» мало б взагалі зникнути зі словників, але до цього покищо не дійшло. . .

2) Другий випадок. Заміна українського слова калькою з російського. Щоб далеко не ходити, згадаю модне слівце «витоки» (калька з російського «истоки»): цими витокami замуляно тепер українські «джерела».

А українські *витоки* — це той запас, що ховрах збирає на зиму.

3) Вилучення з нашої мови тих етранжизмів (мовних запозичень), що їх немає в мові наших північних сусідів.

Протягом мало не двох сторіч російська мова розвивалася під впливом французької — насамперед шляхом запозичень у царині лексики. У французів немає слова *імпреза*, тому його нема і в росіян. На тій підставі це слово вилучено і з нашої мови: в новітніх словниках його не знайдемо. . . Нема й таких слів, як *опінія*, *візія*, *макабричний*. . .

4) Четвертий випадок. Зміна граматичного роду — відповідно до норми російської граматики.

Була *аналіза* — став аналіз.

Був *деталь* — стала деталь (вона)

5) П'ятий випадок — явище гетерофемії, себто перенесення на українське слово значення подібного за звучанням російського.

В одного поета (не називаю імені) я зустрів українське слово «юга» в значенні російського «вьюга». *Юга* не має відповідника в російській мові, це сухий туман, що буває лише в літню спеку (тепер би ми сказали «смог»). А російському «вьюга» відповідає наше «хуга».

На жаль, через брак часу, я мушу обмежитися лише одним цим прикладом.

6) Шостий випадок. Пересунення наголосу. Слова грецького походження у нас зберігали свій первісний наголос, а в росіян, під французьким впливом, наголос пересунувся на кінець.

Отож: була «ноСтАльгія», а стала ностальгіЯ (від франц. «ностальжі»).

Окремо слід виділити ті слова, де наголос пересунено туди, де він стоїть у росіян, або ж поставлено так, щоб людина російської культури легше могла те слово вимовити.

Візьмімо слова вІдлам, вІдламок, напРІкінці, недОмовка, пІтьма.

Першого з них у росіян нема, тому і в українських словниках його не знайдемо, другому відповідає «обломок», тому з вІдламка зробився вІдлаМоК, слово «наприкінці» росіянин прочитає з наголосом на кінці (російське «на конце»), туди його й пересунули: стало — наприкінціІ, а пІтьма асоціюється зі словами тьма, впотьмах, тому з неї стала пІтьМА.

Так само з недОмовки зробилася недомОвка.

Крім того, практично вилучено з ужитку (визнано мовними реліктами тощо) деякі граматичні категорії або незнані, або не типові для російської мови, як от вокатив, дуаль, плюсквамперфект, степенування прикметників (замість «найповніший» пишуть «найбільш повний»). . .

Паралельно йде загальноносоветське заневищення мови советизмами та вульгаризмами — учорашні вуличні слова й вирази запроваджено як граматичну норму. Але це окрема, інша тема.

Михайло ЖУК

КИЇВСЬКА ХУДОЖНЯ ШКОЛА МИКОЛИ ІВАНОВИЧА МУРАШКА

(Продовження, 2)

Костянтин Семенович Марініч

Як не дивно, але перше, ніж познайомити вас з Марінічем, я зроблю невеличкий шкід з його приятеля Мопса. В гардеробі стояла велика дерев'яна канапа з такою ж спинкою. Верхня дошка, як віко у скрині, на завісах, підносилася вгору, де акуратно зложена була постіль Марініча, а також його мізерний гардероб (по більшості, а то й зовсім, недоноски Мурашкової одежі). Вдень, на канапі в кутку, спить опецькуватий старий мопс. Він просинається тільки тоді, коли учні школи частують його недоїдками своїх сніданків або коли йому необхідно вийти на двір. В рухомому стані він важко й хрипко дихає, червоні повіки очей блищать від сліз, а куца морда з кирпатим носом постійно мокра, наче він тількищо від миски з рідкою їжею. Свого кутка на канапі він ніколи й нікому не відступає. Єдина людина, що може порушити його спокій і почуття власності, — це дружина Миколи Івановича — Олена Костянтинівна. Вона так різко й суворо кричить на нього, що бідна псина раптом прокидається, наскільки може швидко залишає канапу і миттю зникає з очей в якийсь потаємний куток, тільки йому відомий і тільки призначений на цей небезпечний випадок. Але, коли на цей час трапляється тут Костянтин Семенович, то мопс ховається позад нього і наче знаходить мову з уст свого приятеля на свою оборону. Його червоні повіки, хоч і часто кліпають, та самі очі повні бадьорости і відваги. І дійсно ця мова летить з уст Марініча. Він передражнює Олену Костянтинівну, наслідуючи її голос та її інтонації, робить при цьому неможливі для звичайного обличчя гримаси, а коли вона мовчки повертається і проходить у коридор, Марініч навздогінці тиче їй дулі. Мопс повертається у свій куток на канапу, а Костянтин Семенович, озираячись, теж сідає біля нього і пестить і промовляє до нього всі найкращі слова, що йому приходять до голови. Для мопса Марініч цілком нормальна людина, він його слухає уважно і старається зрозуміти його мову. Та він таки й розуміє її. І розуміє не лише саму мову, а навіть його настрій, його веселощі та його смуток. Марініч з мопсом теж робиться розумнішим: після перших висту-

пів, часто безладних, думки його складаються логічно, і мопс слухає те, чого люди не чують од Костянтина Семеновича.

Голова у Марініча — клясична, грецька голова. Правильні риси обличчя (за каноном грецької скульптури), сива чуприна на голові теж лежить такими ж прядками, коротка сива борода з такими ж сивими вусами доповнюють цей вигляд. Руки, хоч і заскорузлі, але повні чогось благородного. Минуле Марініча таке: вчився в Академії в Петербурзі. Був дуже здатним до малярства. На нього покладалися великі надії. Раптом божевілля, що перейшло в постійне й тихе. От все, що ми, учні, знали про Марініча. Ходили серед нас чутки, що сам Нестеров використовував голову й руки Костянтина Семеновича для образу святого Миколи у Володимирському Соборі. Були чутки, що й сам Репін його малював. У Мурашка Марініч був просто за послугача: палив грубки, чистив нафтові лампи, наливав до них гасу, а також гасив їх, коли закінчувалися вечірні роботи. Для цього мав спеціальний прилад — довгу мідяну цівку, загнуту гачком на кінці. На другому кінці цієї цівки була гумова груша так приладнана, що коли її швидко й рішуче натиснути, то повітря з груші гасило лампу, що на початку прикручувалася до найменшого вогника. А лампи були великі, так звані «молнії». З круглим ґнотом і великими бляшаними абажурами, щоб світло падало тільки на роботу, а не розсіювалося на натуру. Натура ж освітлювалася окремими лампами того ж саме типу так, що абажури прикривали світло від глядача, яке яскраво освітлювало тільки натуру.

За всю тяжку роботу Марініча годували на кухні, одягали в недоноски і давали на ніч канапу в гардеробній.

Ніколи я не забуду однієї події, якої сам був свідком. Якось я довго забарився біля роботи увечорі і останнім уже виходив зі школи. Мое пальто і шапку гардеробник поклав на канапі, де сидів і ревне плакав Марініч. Біля нього в якійсь незвичайній позі лежав мопс.

— Що сталося, Костянтин Семеновичу? — запитав я.

Він скривив на обличчю якусь дивну гримасу, та ще й язика висунув, а до самого мого носа підсунув аж дві дулі.

— На, з'їж! Бачиш — помер. Та що ти розумієш? — махнув безнадійно рукою, і рясні сльози закапали йому на вуса, на бороду й на сорочку, де робилися темні плямки. — Нікого тепер у мене більше немає. А ти йди додому, йди швидше. Двері за тобою ще зачиняти. Тільки він і вірив, що я не божевільний. Ну, йди з Богом!

Я більше не розпитував. Схопив своє пальто й шапку, швидко одягнувся і майже бігцем попрямував до виходу.

Картинна Галерія

В перших двох кімнатах од входу — праворуч і ліворуч — усі стіни до самої стелі на рівні людської голови були густо завішані олійними роботами видатних художників. Тут було багато робіт Поленова, портрет М. І. Мурашка, роботи Рєпіна, а також його окремі студії, італійські етюди Ге, головки Харламова, пейзажі Шишкіна, Крачковського, марина Айвазовського. Одним словом, чудесна збірка подарунків на потребу навчання молоді. Це все містилося тут же, де ми працювали, і досить було підвести очі праворуч або ліворуч, щоби побачити, чого ти досягнув, що в тебе погано або добре. Звичайно, ми не вдовольнялися простим спогляданням. Майже всі, вибираючи вільні години, починали копіювати. Копіювали із запалом, вивчаючи кожний рух пензля, манеру самого живопису, загальний кольорит, навіть пропуски полотна, як це траплялося в автора. І скільки б ми не дивилися на одне й те саме — воно ніколи не докучало. Щоразу знаходилося щось нове, чого зразу ніколи не помітиш. Та й кожний майстер мав свою оригінальну мову.

Рєпін з Чугуєва пише до Поленова (лист від 20 січня 1877 року): «Хорошо ты сделал, что дал Мурашко кое-что от плодов своих лет шесть назад. Я тоже, помнится, надавал ему всякой всячины».

А Поленов теж пише з Каїру до Кліментової (лист від 8 жовтня 1881 року):

«Кроме того, я был в школе рисования, основанной одним академическим товарищем, некто Мурашко. Не обладая ни талантом, а еще меньше деньгами, а имея при себе только терпение и страстную любовь к делу, Мурашко основал школу, собрал очень маленький музей и до сих пор ведет ее и преподает один-одинешенек. Нынешней весной двое из его учеников получили в Академии большие золотые медали. 'Выше этой награды я еще никогда не имел в жизни', — говорит он».

Педагоги

У мій час, себто в 1896 році, Мурашко сам вже не викладав. У складі педагогів були: Косіченко Іван Васильович, Платонов Харитон Платонович, Троїцька Ольга Інокентіївна, Дяченко Григорій Кононович, Пимоненко Микола Корнільєвич та «репетитор» Летаєв. Григорій Кононович Дяченко викладав скульптуру і разом з тим читав курси перспективи та анатомії. Іван Васильович Косіченко вів класи геометричних фігур, орнаменту, частин тіла і маски. Харитон Платонович Платонов провадив дисципліну по го-

ловному класу та по фігурному (гіпс). Микола Корнільевич Пимоненко керував натурним класом, як по живопису, так і по рисунку. Ольга Інокентіївна Троїцька викладала акварель. Історію мистецтва читав професор Київського університету Григорій Григорович Павлуцький. Загальноосвітніх дисциплін школа не мала, а права на учителя малювання отримувалося на іспитах при реальній школі.

Школа Мурашка була розрахована на п'ятирічний курс навчання, але це не позбавляло права талановиту молодь закінчувати її значно раніше — за чотири, навіть за три роки. Педагогічна рада переводила з класу в клас, враховуючи успішність у роботі. Коли успішність була невеличка, то такий учень сидів і шість, і сім років. Здатних людей зовсім звільняли від платні за навчання, а платню брав Микола Іванович щодо спроможності кожного: від трьох карбованців на місяць і до десяти карбованців. Найздібніші по закінченню школи їхали на дальше навчання або до Москви, або до Петербургу.

Почну з Івана Васильовича Косіченка. Це була ще досить молода людина, показного зросту, з буйним темним волоссям на голові. Одягнений завше чисто й акуратно, з кремовою краваткою, що зав'язувалася пишним бантом, — Іван Васильович енергійно вів своє викладання. Завше ласкава посмішка і на устах і в очах променилася, як блиски сонця, що звуться «зайчиками». Рука, з довгими пальцями, вправно користувалася олівцем, зауваження були короткі, але завше влучні й доречні. Найбільше йому допомагали жести. От так крутне пальцем у повітрі — і ти одразу розумієш, що в твоїй роботі бракує життя, бракує самого основного, чого й треба досягати. Після його коректи жодної зневіри, хоч і розумієш, що все ні до чого. Без жалю починаєш все наново, наче нічого не трапилося. Розумієш, що так треба, а головно віриш, що все можна перебороти. Треба лише взятися по-справжньому — працювати, працювати, любити, любити й любити. Тоді прийде, тоді настане час перемоги.

— Подивись, як грають тіні, — з запалом казав він. — Як вони ніжно пестять форму, як вишукують і підкреслюють найкращі куточки. Вчися у них вишукувати, пестити й любити. Не дивися оком байдуже, бо байдуже око сліпе. Ну, годі з тебе, покищо цього немає, але воно буде, коли ти сам цього захочеш. Неодмінно буде! — і йшов далі до іншого учня.

Таким Косіченко залишився в моїй пам'яті, і таким він живе там і досі. Всевладний час не знищив його образу. Навпаки, відстань тільки посилила його.

Григорій Кононович Дядченко, родич Тараса Григоровича Шевченка, був цілком протилежною Косіченкові фігурою. Також показного зросту, трохи сутулий, теж із темним буйним волоссям,

теж з такою ж кремовою краваткою, зав'язаною пишним бантом, але завше мовчазний і похмурий. Темнокарі очі були завше наповнені якимось смутком. Темна невелика борідка, темні вуса, високе біле чоло. Одягнений у чорний сурдут, такі ж штани і такі ж чорні черевики, Дядченко робив вражіння якогось монументу, що так би рухався, як рухався й він: повільно, розмірковано, без жодного зайвого руху, який би порушив цілісне вражіння задуму скульптора. Од скульптурних робіт, над якими працював Григорій Кононович, у мене не залишилося ніякої згадки. Аквазелі ж Дядченка живуть яскраво, наче я їх бачив не далі, як вчора. Це були незвичні, чудові аквазелі, повні легкості, викінченості, чудового рисунку. Особливо портрети. І чомусь у нас викладала Троїцька, яка не розуміла суті самої аквазельної техніки. Анатомію й перспективу Дядченко сам знав досконало, а тому й викладав би ці предмети добре, якби не та одноманітна мова, якою він користувався. Без ніяких підвищень або спадів, мова спливала на слухачів, як осіння вода з ринви. І за яких десять хвилин слухачі впадали у сплячий гіпноз, з якого навіть не могли випроводити ті записи, креслини або зарисовки, що їх треба було робити по ходу його лекції.

Тільки дзвоник повертав людину в реальну обстановку. Григорій Кононович розмовляв персонально з учнями мало. Його мова завше була звернена до загалу. Похибка в роботі учня бралася ним така, що була властива всім. На це він звертав найбільшу увагу. А тому й говорив не до одного учня, біля якого стояв, а звертався до всіх, з'ясовуючи хибний шлях такої помилки. Він запевняв нас, що окремі недоліки в роботі кожного ми самі побачимо, коли уважно будемо приглядатися до натури чи до роботи свого ж товариша, а основні помилки, як побудова, пропорції, композиція, анатомія, перспектива, загальна цільність, — це є порушення основних законів, і вони на певному етапі властиві усім і помітити їх важко, отже, на це й треба звертати основну увагу. Окремі помилки робить кожний в різних частинах своєї роботи так, що вони майже не повторюються в іншого. Тому їх легко бачити й самому. Помилки ж загального, основного характеру властиві всім, і їх побачити не так легко. Тому завданням педагога є стежити твердо, щоби не порушувалося цих загальних, основних законів.

Микола Корнієвич Пимоненко одягнений не тільки гарно, але по-модному. Лице біле, волосся на голові недовге, пострижене їжаком, борода й вуса теж невеличкі. Цупкий крохмалевий комірець, з фабричною пишною краваткою, де на тлі стиглої темної вишні ясно виступає коштовна шпилька. З-під рукавів також висунулися міцно накрохмалені білі манжети з гарними шпоньками, а на жилетці, що стисло облягає добре годовану поставу, світить-

ся золотий ланцюжок від годинника, на якому цілим гроном навішані різні дармовіски. Черевики, видно, дорогі, і ступає Пимоненко ними м'яко й упевнено, як заможня людина, що не турбується за наступний день. Навіть зимове пальто і шапка у Пимоненка не такі, як у всіх педагогів, хібащо тільки у професора Павлуцького. Але професор читає лише ввечорі, та й то одгороджений од нас великим столом, а Микола Корнієвич стоїть з учнем поруч, та й то з яким учнем — по більшості у нас бідаки, і їхня одяга дуже контрастує зі всією постаттю Миколи Корнієвича. А на ділі він уважний педагог, що дуже вдумливо й тепло ставиться до учня та його роботи. Одного він не зносить — це будь-яких заперечень. Все те, що він сказав, непорушне.

— Мені здається. . . — починає учень.

І Микола Корнієвич зразу кладе палітру до скриньки, хмурить чоло й недбало кидає:

— Зробіть так, як вам здається, а тоді подивимосся.

Таке резюме означало, що на довший час він уже не надійде до протестанта. Це всі добре знали й ніколи не висловлювали своєї думки з приводу того, що кому здається.

Що ж давав Пимоненко учням? Давав багато: навчав дуже старанно вдивлятися в натуру, навчав одбирати, що першорядне, а що може й почекати. Навчав любити й працювати. Всі ми розуміли, що матеріяльно він незалежний од школи. Ми знали його садибу з чарівним садом і догідним будинком з майстернею. Це ми знали тільки через паркан, а до себе він ніколи не запрошував учнів. Але разом з тим ми розуміли, що викладає він у школі не тому, що вона його оплачує, а тому, що він це діло любить і вважає його корисним для молоді. В кожному разі, коли ми звикли до його скупой мови, до його відрази щодо власної думки учня, то все йшло гаразд.

Харитон Платонович Платонов — літня людина. Борода, вуса й густе волосся на голові трохи рудуваті, а то все вкрите сивиною. Очевидячки замолоду він був рудим. Лице, як старовинний портрет, все вкрите сіткою тріщин-зморшок, так само й руки. Він прихильник соусу й замшових розтушовок, що закінчується потому штрихами італійського олівця. Сангіна, вугіль, чистий олівець — все для нього од лукавого. Особливо не любить він рисунків вуглем. Надійде до учня, довго дивиться, а тоді правицею, всіма чотирма пальцями проведе згори в долину, оберне руку до себе й здивовано поглядає то на руку, то на учня.

— Що це? Вугіль? Я ж вам казав, що це нетривкий матеріял, а ви не слухаєте. Як же я вас буду вчити? Соус, любчику, соус. . . а тоді на закінчення італійський олівець — перший і другий номер. А ви чогось вугіль полюбили. Бачите, що виходить з того вугілля.

Воно годиться лиш на те, щоби самуварі наставляти. А ви ж хочете бути художником, а не хлопчаком у чайній.

Ще один рух правицею йде згори в долину, важке зідхання. Харитон Платонович одходить і сердечно радить:

— Почніть краще наново, на другому боці цього ж паперу, але вже соусом, розтушовками й олівцем. Можна часом вживати й третій нумер, де потрібна особлива чіткість.

Рисунок настільки зіпсований, що й без поради Харитона Платоновича треба починати його наново. Всі «вугільники» тихенько позникали.

Харитон Платонович керував рисунком у головному й фігурному класі. Фігурний клас — це велика кімната з півциркулярними лавами од менших спереду й до високих наостанку. Біля стіни стояв досить міцний круглий барабан, на якому й встановлювалася гіпсова клясична фігура чи то Венери Мілоської, чи Аполлона, чи Апоксімена, чи якогось іншого грецького «бога». Фігури були ідеально чисті — нікому не дозволялося доторкуватися до них руками — і встановлювалися Харитоном Платоновичем дуже швидко: за довгий час він знав усі секрети освітлення для кожної фігури і його постановки були настільки виразні, що не гинула ні одна важлива деталь скульптури. Лишалось тільки добре вдивлятися й добре копіювати. Все це робилося, звичайно, соусом і докінчувалося італійським олівцем. Фігурний клас, як я вже згадував, був великою кімнатою, яка містилася в самому кінці помешкання, що йшло від вулиці у двір. До фігурного класу проходилося через натурний клас, де провадився рисунок по живій голій людській постаті.

Як тільки починалася робота, ніхто не мав права переходити через цей клас і фігурники були замкнені на весь час роботи, а робота йшла від п'ятої до сьомої години. За весь час мого навчання порушення цього порядку ніколи не було. Навіть під час перерви учні залишалися в своїх кімнатах, бо треба було то підгострити олівці, то здаля подивитися на свою роботу, то поглянути на роботи інших товаришів. Перерва тільки тим і відрізнялася, що чути було людські голоси, коли під час роботи панувала абсолютна тиша. На перерву педагоги виходили до кабінету директора, де й спочивали до дзвоника. Педагог або на першу, або на другу годину й зовсім не приходив, коли вважав, що його присутність не є необхідна. Незалежно від цього учні працювали наполегливо, не гаючи жодної хвилинки часу. Харитон Платонович вимагав детальної обробки рисунку. Неправильний розклад волосся на голові, неправильний розклад у драпіровках фалд, недоробленість пальця на руці або нозі — все викликало його незадоволення.

— Ви розумієте, що значить навчатися? Це значить вимагати

від себе, і в першу чергу від себе, напруження всіх сил і ні хвилини не похліблювати собі, а коли погано — починати до того часу наново, поки не стане добре. А ви — наче когось хочете здурити. Кого ж? Чи не самого себе? Ви навіть хочете, щоб і я погодився з тим, що погане не є погане. Ну, скажімо, я погодився і ви заспокоїлись, а що ж тоді буде з навчанням? Ні, ви краще почніть наново, поки не буде добре. Тоді це буде справжнє навчання. — Такі самі вимоги ставив він і до роботи над головою з гіпсових моделей.

Коли я був у натурному класі, вдень малювалося або портрет, або живу голу людську постать. Коли на вечірньому рисункові студіювалося також живу людську голу фігуру, то замість Пимоненка на короткий час з'явилася постать Миколи Миколовича Ге. Не знаю, чи Пимоненко був зайнятий і Ге взяв на себе керування роботою, чи були якісь інші до того підстави, але саме по живопису ми тоді малювали голову старого в окулярах. Як було у нас заведено, робота йшла так: спочатку вуглем робилося на полотні компоновку голови, а тоді асфальтом прописувалося увесь малюнок. Прописувалося старанно, як цілком закінчений малюнок в одному кольорі, а тоді вже бралось фарби, щоб малювати в кольорі. Коли прийшов до майстерні М. М. Ге, то я саме починав роботу кольором. Сталося так, що першим він надійшов до мене. Він стояв мовчки і дивився на мою роботу. Мовчав так довго, що я спинився й питаюче поглянув на нього.

— Що ж це таке? — спитав він, зрозумівши мій погляд. — Аджеж ти малюєш фарбами, а навіщо до цього малював асфальтом?

— Щоб якнайкраще простудіювати малюнок, — сказав я й не розумів його запитання.

— Це якась помилка, — повільно сказав Микола Миколович. — Вона тебе зв'язує, і ти не малюєш, а розмальовуєш. Ти боїшся свого власного рисунку, чи добрий він, а чи поганий. Розумієш: ти сам на себе наклав пута. А навіщо? Краще одразу малювати й рисувати кольором. У природі все так: все забарвлено у якийсь колір і все має рисунок, і форму, й анатомію, й перспективу, і пропорції, й компоновку. Все разом. А ти поділяєш: це, мовляв, рисунок, а це вже малювання. А виходить, що ти не малюєш, а розмальовуєш.

Мимоволі мені згадалися мої перші думки з цього приводу, коли я не міг ніяк засвоїти правила, що я повинен бачити світ навколо себе обезбарвленим. І от зараз я чую, що мав якусь підставу, що тут дійсно не все гаразд.

Я зразу відчув якийсь фальш у тому, що я робив, у тому, що я дійсно боюся збитися з рисунку, який так старанно пророблював у асфальті: я зрозумів, що малювати так не можна, що процес

малювання повинен іти від малювання, від кольору, — плюс рисунок, плюс компоновка, плюс анатомія, плюс перспектива, плюс усе те, що зветься справжнім живописом. А так дійсно, якесь штукарство, а не малюнок. Микола Миколович майже всю годину пробував біля мене. Він усебічно доводив мені, що коли людина працює кольором, то вона повинна твердо пам'ятати, що колір — це все. Що колір — це синтеза всього мого уміння, як з рисунку, так і з компоновки, з пропорцій, з анатомії, з перспективи. Що вся моя попередня робота виявляється в живопису і що чим менше я зробив попередньої роботи, тим мій живопис буде більш безпомічним, а то й зовсім безпорадним, як би я не вилювлював привабливі барви і як би мене не похваляли за кольорит.

На другий день я стояв вже за чистим полотном і почав свою роботу на інших підвалинах. На жаль, Їе скоро залишив нас і я знову повернувся до тих вимог, які ставила наша школа: знову все прописували асфальтом і знову, крок за кроком, вкраплювали фарби в асфальтовий рисунок, поки не закінчували всієї роботи.

Тепер про нашого «репетітора» Летаєва. В натурному класі, де ми малювали вдень, а це була досить простора кімната, що мала у двір великі вікна, і жив Летаєв. Протилежна стінка од вікон виходила до напівтемного коридору. Коридор повз цю кімнату був понижений, а з самої кімнати, над пониженим коридором, втворилося щось подібне до антресолі. До цієї антресолі приставлялася дерев'яна драбинка, і по цій драбинці Летаєв трапляв до свого житла. Там можна було стояти на повний зріст, але жодного вікна й ніякої вентиляції. Вдень уся передня частина запиналася матерчатою завісою, що була приладнана до міцно напнутого дроту. А за нею вже все убоге устаткування помешкання: маленький столик, залізне ліжко, два стільчики, художні прилади та невеличка дерев'яна скринька. На боковій стіні, що була зашпилена газетами, висіли пальто й костюми господаря, окриті теж, але вже домотканою ряднинкою. На столику 11-лінійна лампа під паперовим абажуром. І більше нічого. Там завше бракувало повітря. Запах олійних фарб, скипидару, нафти — все це підносилося вгору і заповнювало житло Летаєва. Правда, кімнату провітрювали і ранком, і звечора, але запах держався вперто, особливо там, вгорі. Як довго прожив Летаєв на цій антресолі — не знаю. Можливо тому, що я був ще малим хлопчиком і до мене Летаєв ставився як до малого. Але мені ніколи не траплялося бачити Летаєва в якихось дружніх відносинах з учнями. Завше мовчазний, замкнений в собі, він тільки й робив, що вічно працював над зарисовками до альбому. Моделями слугували самі учні. То потилиця з характерними вухами, то профіль, то рука з олівцем, то група учнів за роботою, то анфаси схилених голів, то цілі постаті. І це щодня, кожної вільної хвилини. Мені здавалося, що Летаєв перерисовував

тих альбомів без ліку. Зарисовки не заважали Летаєву пильно стежити за роботою учнів. Досить було комусь безпорадно спинитися над роботою, як Летаєв уже був тут, уже давав пораду, уже сам втручався в роботу чи показував, як рівно забрати тон олівцем, чи виправляв непорозуміння з перспективою, чи просто перебудовував увесь рисунок, коли він був невдатним. А тоді знову за альбом, і знову сторінка за сторінкою він заповнювався новими шкіцями.

Раптом я дізнався, що Летаєв помер. Виявилося, що в нього були сухоти. Всюди було помітно, що ніхто того не знав, що це сталося для всіх несподівано. Не знаю, чи знав про це сам Мурашко, але на мене смерть Летаєва вплинула сильно і струснула всю мою істоту. Я довго ходив пригніченим і довго не міг зрозуміти, як могло статися, що Летаєва вже немає. Озирався навколо й ніби шукав відповіді, але відповіді не було. Все йшло своєю чергою, як і завше, але чогось бракувало, щось мовчало з німим доктором, і за тим мовчанням я відчував, що є винуваті, але вони теж мовчать. Може, мені так видавалося, може, то власна тривога наповнила моє серце. А може, винен і сам Мурашко, що так недбало закинув живу людину на антресолі, де вона мовчки терпіла, дихаючи отруєним повітрям. Не знаю, нічого не знаю. Згасло молоде життя, і мій молодий організм глибоко відчув якусь несправедливість до тих, що мовчали, що нічого не помічали, коли треба було помітити й усунути жорстоку руку смерті.

Скрипка

На вечірній рисунок — з п'ятої до сьомої — я приходив завше раніше. По-перше, мені на самоті хотілося перевірити свою роботу, а по-друге — послухати, як грає на скрипці син Миколи Івановича. Я теж навчався грі на скрипці. Як тільки увійти до школи, то в кінці коридору, що звертає ліворуч, — праворуч містилася кімната скрипаля. Кілька разів я зустрічав його то на сходах до школи, то в самому коридорі. І щоразу почував себе дуже ніяково. Мені здавалося, що він добре знає мою таємницю, знає те, що я слухаю його награвання.

Він дуже подібний до батька, тільки в окулярах та в уніформі урядовця контрольної палати. Так само тримає голову вгору, ті ж самі рухи, але більше пружні, більше молоді. Руки в нього з тонкими довгими пальцями, рухливо-нервові. Він мені подобається, якби не ота уніформа. І мені весь час видавалося, що якби скинути той одяг, от як скидають торбинку од скрипки, то виявилася б справжня скрипка, а в даному разі справжня людина. Отой

скрипаль, що так уперто працює над звуками, над складними пасажами скрипкової техніки.

Після похорон Летаєва я прийшов теж зарання до школи. Я був настільки стурбований до найдальших глибин своєї істоти, що не міг знайти рівноваги. Ще на сходах чулися дуже приглушені звуки скрипки. Мене це не тільки не вразило, але я відчув, що це єдиний порятунком для мене. Увійшов до порожнього класу праворуч, класу, що примикав до кімнати скрипалів. Там були двері, якими не користувалися, але які давали змогу добре чути музику. Скрипка закінчила якраз останній пасаж дуже складної вправи. Настала хвилева тиша, а далі скрипаль почав грати Чайковського. Спочатку баркаролу — раз, другий, третій, щоразу вдосконалюючи окремі місця, а тоді вже в цілому, без зупинок і повторень. Звуки, як живі слова, щось говорили про Летаєва, а я тільки й думав про нього, думав про те, що сталося щось непоправне, безглузде й не зрозуміле для мене.

Змовкло.

Знову тиша.

Я схилив голову на стіл, на згорнені руки.

Знову скрипка.

Анданта Чайковського.

Скрипка звучить впевнено. Летаєв... Летаєв... Я чую, як сльози з очей змочують мою руку, як у моїх грудях сперло віддих, як холодні мурашки сипляться по спині, далі, до самих ніг, до пальців на нозі. Спинаються, а тоді знову, хвилями колючого приску.

Все триває довго, як і сама музика. Все наповнює кімнату, мою істоту, мої думки. Я виразно бачу кожну ноту на білому аркуші опусу. Разом з тим я бачу й Летаєва, коли він робить зарисовки до свого альбому, його заглибленість у роботу, його живу поставу, живого Летаєва.

Музика зовсім змовкла.

Чую, як іде Костянтин Семенович запалювати лампи. Вікна майорять присмерком. Глухо гомонить вулиця.

Я тихо встаю і так же тихо прямую до гардеробу.

(Закінчення буде)

Дмитро СТЕПОВИК

БРОНЗОВИЙ ВЕРШНИК НА СОФІЙСЬКОМУ МАЙДАНІ

Богдан-Зиновій Хмельницький. Просторих коментарів це ім'я й прізвище не потребує. Про нього написані поеми, романи і монографії. Нащадки простежили чи не кожний день його життя у зрілому віці — аж до дня смерті. Тарас Шевченко ще до вступу до Петербурзької Академії мистецтв виконав тушшю, пензлем і пером вражаючий за своїм драматизмом рисунок «Смерть Богдана Хмельницького» (1836-1837 роки). Мистці змальовували його в бою і на самоті, у глибокій задумі, серед козаків і при підписанні сумновідомих «Переяславських статей», які стали кабалою для України. Образ Хмельницького знайомий з творів малярства, графіки, скульптури, з кінофільмів і театральних вистав. Ціла мистецька «Богданіяна» розкриває постать полководця, політичного діяча.

У Києві на майдані перед входом до Софійського собору височіє гірка із сірих гранітних брил. На ній напис російською мовою: «Богдан Хмельницкий. 1888». На вершині гірки — бронзовий кінь, зупинений вершником в момент стрімкої, шаленої скачки. Навіть у житті не часто вловиш таку хвилюючу мить — несподівану зупинку розпаленого скакуна. Щось пропустиш у вгамуванні вихроподібного руху, у пам'яті не зафіксуються якісь деталі. А тут — все у бронзі і все у найменших подробицях. І так вражає правдиво, що, здається, чуєш іржання коня, останній потужний удар копит об камінь, владну команду вершника.

Повільно обходячи пам'ятник по колу, бачиш поступову зміну силуетів з кожної нової точки огляду. І робиш відкриття: силуети весь час урізноманітнюються, але кожний з них зважений, пророблений і вмотивований. Зовнішній, контурний «рисунок» пам'ятника рухається, підтримуючи і посилюючи гостроту змагання між рухом і спокоєм. Який глибокий символ закладено у цю борню протилежностей! Яка вписаність у композицію майдану, що надає йому сенсу завершеності!

Більше як за століття люди звикли до бронзового вершника на старовинній площі в центрі Києва. 23 грудня 1648 року кияни зустрічали живого Богдана і керовані ним козацькі полки після їх перемоги над польською армією під Пилявцями. Уявити Софійський майдан без пам'ятника і пам'ятник поза цим майданом не-

можливо. Як непорозуміння сприймаємо тепер первісну ідею міської влади Києва минулого століття, щоб встановити пам'ятник то на Басарабській площі (де нині розташований міський ринок), то навпроти університету. Про що мова? Які могли бути вагання? Пам'ятник створений тільки для того майдану, де він стоїть сьогодні!

І ще один парадокс: цей чудовий монумент (може, кращий з усіх старих монументів Києва), так вдало вкомпонований в архітектурне, у просторове оточення, створювався в муках і непорозуміннях, у сумнівах і протиборстві різних сил. Від вперше висловленої думки про потребу створити пам'ятник Хмельницькому для Києва (її висловив 1859 року перший ректор Київського університету Михайло Максимович) і до відкриття пам'ятника 1888 року на Софійському майдані минуло 29 років! Епопея цього шедевра драматична. В центрі епопеї перебував видатний скульптор XIX століття, білорус за походженням, Михайло Микешин (1835-1896). Як треба було любити Михайлові Йосиповичу Україну, щоб витримати три десятиліття боротьби, пройти крізь усі невдачі й інтриги, залишитися вірним первісній ідеї і в несприятливих умовах довести справу до кінця!

Перша й основна перепона на шляху створення пам'ятника — це відмова царського уряду фінансувати роботу. Приймавши пропозицію ініціаторів спорудження пам'ятника (учених із Київської Тимчасової комісії для розгляду давніх актів), Микешин і гадки не мав, що уряд імперії відмежується від справи увічнення пам'яті людини, яка допомогла царям поневолити Україну. Микешин прибув із Петербургу, де постійно мешкав, до Києва і представив ініціативному комітетові (його очолив Михайло Юзефович) первісний проект пам'ятника. Проект був сприйнятий доброзичливо. Водночас знавці української старовини висловили і свої побажання. Послуги Микешинові запропонували історики, археологи, етнографи. Істотну допомогу скульпторові надав історик Володимир Антонович: портрети Богдана Хмельницького, зразки військового одягу, зброї. Кінь теж мав бути не перший-ліпший, а такий, на якому їздив Хмельницький під час тривалих переходів, у боях: не випещений красень для парадів й урочистих в'їздів у відвойовані у поляків міста, а витривалий, сильний, маневрений «син степу» — безвідмовний у бою і відданий своєму господареві. При допомозі знаючих людей Микешин розшукав таких коней. Степових коней приводили для моделювання прямо до петербурзької майстерні Микешина.

І ось проект готовий. Трохи нижче вершника — композиція з чотирьох постатей: український кобзар виконує думу про Богдана Хмеля; його уважно слухають українець, росіянин і білорус. На постаменті заплановано три барельєфи: сцена бою українських військ із польськими силами біля Збаражя; в'їзд Богдана з коза-

ками до Києва; Переяславська рада. Бронзовий відлив первісного проекту зберігається у Чернігівському історичному музеї.

Пам'ятник Хмельницькому був продуманий Микешиним всебічно. Київський ініціативний комітет по спорудженню пам'ятника із задоволенням сприйняв проект. Був складений кошторис на наступну роботу — 145 тисяч карбованців. Але офіційний Петербург не тільки відмовився покрити ці витрати, а й виділити з державної казни бронзу, необхідну для відливання пам'ятника. Зневажливе, брутальне ставлення міністра фінансів Рейтерна до справи побудови пам'ятника виражало настрій імператора та його уряду в цілому. Ці поневолювачі України не були зацікавлені в тому, щоб пам'ятник будь-коли і будь-де встановили. Проте така обструкціоністська позиція не зупинила ні Микешина, ні київських ініціаторів цієї справи. У січні 1870 року по Україні почалося добровільне збирання грошових внесків на монумент Богданові Хмельницькому. Ця акція сприяла ще більшій популяризації особи гетьмана. Спорудження пам'ятника віднині стало всенародною справою. Реакціонери домоглися протилежного тому, що бажали: не забуття Богдана, а піднесення його як дійсно талановитого полководця. Адже жертвували на пам'ятник в основному найбідніші люди, переважно селяни. З їх копійок вдалося скласти 37 тисяч карбованців. Цього було недостатньо для покриття витрат. З початком російсько-турецької війни (1877-1878 рр.) приплив коштів різко скоротився. Тоді Микешин погодився зменшити вартість пам'ятника. Для цього було вирішено відмовитися від супровідних бронзових композицій на постаменті, а всю увагу зосередити на постаті кіннотника. Вставки зі сценами кобзаря, битви під Збаражем, в'їзду Хмельницького до Києва і Переяславської ради залишилися не здійсненими. Рисунки цих сцен зберігаються сьогодні у Музеї українського образотворчого мистецтва в Києві.

Представники демократичної громадськості домоглися ще одного успіху. Їм вдалося перебороти хитрі сплетіння величезної бюрократичної машини імперії і дістати від морського міністерства 1600 пудів брухту кольорових металів для відливання коня й постаті Хмельницького.

Та під тиском злостивих сил міністерство передумало свій крок і, оскільки забирати мідь назад було незручно, вирішило компенсувати свій крок і виселити Микешина з будинку Адміралтейства, де йому було дозволено моделювати скульптуру. З великими труднощами Микешин випросив у міністра шляхів сполучення дозволу продовжити роботу у приміщенні петербурзького манежу. Для цього він власноручно прибрав у манежі гори будівельного сміття, найняв людей, які поставили двері й провели опалення. Щоб розплатитися з майстрами, Микешин продав частину металобрухту. До Києва, до ініціативного комітету по спорудженню пам'ятника, а також у судові органи Петербургу на Микешина пішли доноси,

що він начебто розбазарює метал і наживається на спорудженні пам'ятника. Було заведено «Судове слідство дій Микешина по продажу міді», а через місяць його попросили звільнити щойно прибране ним приміщення манежу. Роботу над скульптурою довелося надовго перервати. Мистець вирішив спорудити власну майстерню для подальшої нормальної роботи. На довершення всього, на маєток Микешина у колишній Катеринославській губернії, згідно рішення міністра внутрішніх справ, було накладено арешт, все майно взято під заклад.

Доведений цими інтригами до відчаю, Микешин, проте, не здавався. Гіркотою пронизані його слова в листі до Києва: «Чи дозволено мені сподіватися, що подальший рух робіт по спорудженню пам'ятника не зазнає ще раз такої кризи, бо перебувши цю, в якій загинуло стільки здійсненої вже праці й така значна сума грошей, при повторенні нещастя, я не зможу вже його знести і виявлюся неспроможним виконати взятих на себе зобов'язань?»

Ніхто не міг дати Микешинові гарантій, що він не «зазнає ще раз такої кризи». Саме такої дійсно не було. Але інші, подібні, насувалися з невідворотною силою. Йому довелося працювати фактично під наглядом властей. Київський генерал-губернатор Олександр Дондук-Корсаков прислав для перевірки скульптора «чиновника з особливих доручень». Лише після того, як Микешин здав 16 серпня 1877 року гіпсову модель скульптури до петербурзького ливарного заводу Берда, для нього настав час відносного спокою. Завод виконував доручення повільно. Лише через три роки бронзова постать була відлита. З Києва приїхав представник ініціативного комітету по спорудженню пам'ятника для прийняття твору. Мистецькі якості скульптури справляли належне враження. У комітеті щиро дивувалися, як у таких неймовірно складних умовах Микешинові вдалося виліпити таку сповнену життя скульптуру. Тут важили не тільки талант і висока професійність виконавця, а й його здатність йти до мети наполегливо, всупереч обставинам, черпати надхнення не з похвал, нагород і титулів, а з власного переконання, віри у справу. Кілька разів Микешин хотів відмовитися від узятого зобов'язання. Але мужність і обов'язок завжди брали гору над зневірою.

Пригоди не припинилися навіть після того, як скульптура була відлита у бронзі. Микешина ці пригоди вже стосувалися меншою мірою, ніж це було до 1880 року. Встановлення скульптури на постамент було справою київського ініціативного комітету по спорудженню пам'ятника та властей міста. І ця, здавалося б, проста операція також розтяглася на вісім років. Виникали проблеми за проблемою. Хто має оплачувати перевезення відливої скульптури з Петербургу до Києва? Де її зберігати до встановлення на постамент? Яким буде цей постамент? У якому місці встановлювати пам'ятник? Усі ці проблеми розв'язувалися повільно, в'яло, зайвий



Михайло Микешич. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. 1859-1888.
Бронза, граніт. Фрагмент

раз демонструючи ворожість чиновників і урядовців до України, до її полководця. Голові ініціативного комітету по спорудженню пам'ятника Михайлові Юзефовичу було вже за 80 років. Він часто був неспроможний переборювати інтриги й рогатки спритних чиновників, які робили все від них залежне, щоб відтягти або й зовсім унеможливити спорудження пам'ятника.

Ухвала комітету, щоб постамент мав форму степового кургану, наштовхнулася на нерозуміння тодішніх київських архітекторів, де панувала рутинна. Вони не могли уявити іншого постаменту, окрім чотиригранника. Чиновники роками сперечалися, де саме слід встановити накінну постать Хмельницького. Причини такого становища полягали в тому, що петербурзький уряд перетворив Київ на глибоку провінцію. Були втрачені художні традиції Київської Руси, України XVI-XVIII століть. У місті, де колись творили Іван Григорович-Барський, Степан Ковнір, Вікентій Беретті, осідали тепер бездарні архітектори, які не мали школи і не могли створити її, не вміючи навіть використати переваги київського рельєфу. Михайло Юзефович писав київському генерал-губернаторові, що архітектори не знайшли за можливе взяти справу виконання постаменту на себе. Лише в жовтні 1885 року архітектор Володимир Николаєв склав проект постаменту-кургану з гранітних тесаних брил, які залишилися після побудови ланцюгового мосту через Дніпро і були передані в розпорядження ініціативного комітету. Доводилося боротись за кожну дрібницю, наприклад, за те, щоб прибрати з Софійського майдану уламки граніту, що лишилися після спорудження постаменту.

Вершиною злигоднів, які супроводжували історію спорудження пам'ятника Богданові Хмельницькому в Києві, було незапрошення Михайла Микешина на відкриття пам'ятника 1888 року. Скульптор дізнався про цю подію з преси і про свій душевний стан писав: «Сиджу, і сльози капають на папір. Жоден з пам'ятників мені так дорого морально й матеріально не обійшовся, як цей, і ніхто не потурбувався повідомити мене про його освячення». Цю кричущу неповагу до мистця, який, будучи білорусом, віддано любив Україну (він мріяв створити пам'ятник Шевченкові, ілюстрував його твори і твори Гоголя), — не можна пояснити простим збігом обставин. Це був вияв все того ж підступного норову бюрократії, інтриг осіб, які жадали поквитатися з Хмельницьким хоча б на його пам'ятнику, а заодно й показати своє нелюдське ставлення і до автора цього пам'ятника.

Від Редакції

Автор статті «Бронзовий вершник. . .» — це старший науковець Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, доктор Українського Вільного Університету, проживає в Києві.

Богдан Ф. КОРЧМАРИК
Монтреаль — Квебек

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Монтреаль, 15-го вересня, 1990

До
Вельмишановного Пана
Професора Н. Н.
в діяспорі

Дорогий Пане Професоре!

Сердечно дякую за щирого листа і дуже прошу простити мені за те, що я помилково утотожнив ініціали «Б.В.» з Вашою особою. Це сталося головню тому, що автор кількох коротеньких статей, підписаних ініціалами «Б.В.», які останніми часами стали появлятися на сторінках «Гомону України», критикуючи «Літературну Україну», турбується білими та чорними плямами нашого історичного минулого не менше, як ми з Вами. Так, наприклад, він, у своїй коротенькій статті під наг. «Шукання за рідним корінням», не тільки заявляє, що постійно перечитує «Літературну Україну» «від дошки до дошки», але й наголошує наступне: «Що більше я дізнаюся про український народ і його культуру, то більше захвату почуваю. В той же час, не зважаючи на всі мої пошуки-розпитування, ніхто з близьких і просто знайомих людей нічого або майже нічого не може мені розповісти про минувшину нашого українського народу. Дивовижна річ — таке враження, що історії України не існує!». Так само і в іншій статті під наголовком «Серією друкується «Історія Русів» шановний автор, підписаний ініціалами «Б.В.», зокрема звертає увагу на те, що «Історія Русів», яка під сучасну пору друкується на сторінках «Літературної України», в ніякому разі не може бути і «не є дійсним джерелом нашого сьогодення, що бореться за державну самостійність України». Коли до повище наведених прикладів додати ще й те, що «Літературна Україна» тенденційно рекламує на своїх сторінках Другий Універсал Української Центральної Ради — наскрізь просякнений нічим не оправданою автономністю, то прийдемо до незаперечного висновку, що така настанова Редакції «Літературної України» аж ніяк не відповідає сучасним основним прямуюнням нашої національної спільноти ані на Рідних Землях, ані тим більше в діяспорі. При чому, годиться підкреслити, що не інакше

представляється справа характеристики нашого історичного минулого також і на сторінках так зв. «Правды Украины», де устами кандидата історичних наук В. Шлеєва, між іншим, пропагується тенденційно спрепаровану теорію «Триєдиної Русі» наступно: «По мнению почти всех современных историков, этнографов, языковедов... на базе» так званої і ніколи не існуючої «древнерусской народности позднее, с конца XIII — начала XIV столетий, начали формироваться три братских восточнославянских народа — русские, украинцы и белоруссы — со своими языками, со своей территорией, с особенностями своих культур». Цікаво звернути увагу, що і в «Матеріялах Українського Народного Руху на зустріч з Іваном Драчем», роздаваних під час його виступу в Монреалі 28 жовтня 1989 року, не тільки повторюється ця сама нічим не обґрунтовану нісенітницю, що, мовляв, «сучасна наука вважає Київську Русь спільним коренем державності трьох східнослов'янських народів», але й висувається тенденційне твердження про те, що «...Оформлення... великоросійського регіону», тобто основної території московського народу, цілево перезваного за часів Петра I на великоросійський, припадає на «середину XII сторіччя». А таке твердження, як нам це докладно відомо, аж ніяк не відповідає історичній правді. Тим більше, що основною територією «великоросійського» народу послужило Московське князівство, засноване в другій половині XIII ст., як це виразно висвітлено в різних наукових працях не лише царських часів, але також і в деяких сучасних об'єктивних історичних розвідках, як це можна переконатися з наступних прикладів: в праці В. Милковича «Восточная Европа», в «Истории Человечества», виданій в СПБ у 1903 р., в томі V, на стор. 506 виразно написано, що «Истиннымъ основателемъ (Московского) княжества былъ... сынъ Невскаго, Даниль (1263-1303), получившій Москву въ Удълъ», а знову в сучасній науковій розвідці В. А. Кучкіна читаємо наступне: «В последующие десятилетия XIII века... население стало отходить на периферию старой Ростовской земли. Здесь возникают ряд новых княжеств: Тверское, Галицко-Дмитровское», як також і «Московское», засноване на території басейну ріки Москва, заселений головню войовничим плем'ям балтів, відомих в історичній літературі під назвою голяді (В. А. Кучкин. Формирование государственной территории Северно-Восточной Руси в X-XIV вв. АН СССР. Институт истории. Москва, 1984, ст. 316). Що більше, коли взяти до уваги, як це слушно підкреслює визначний російський історик В. О. Ключевський, що саме наймолодший син Олександра Невського «Даниил стал родоначальником Московскаго княжескаго дома» (В. О. Ключевскій, Курс Русской Истории. Москва, 1988, т. 11., ст. 7), то як можна пов'язувати початки державного життя

російського, чи радше московського народу з Суздальським князівством, яке було завойоване Москвою щойно в 1402 році, і висувати тенденційне твердження, що, мовляв, «оформлення... великоросійського регіону, тобто основної території «великоросійського» народу, припадає на «середину XII сторіччя?» (Матеріали У.Н.Р. на зустріч з Іваном Драчем, ст. 4). Та, безперечно, не зважаючи на широко розпропагандовану «перестройку» та своєрідну «гласність», найгірше представляється справа розвитку нашої історичної науки на Рідних Землях. Наші вчені, замість критично і об'єктивно переглянути «генеалогічну схему» історії Росії, яка, як Ви це слушно підкреслюєте, «за вуха притягує до «спільної колиски» українців, білорусів та росіян», і доказати, «що з точки зору етногенези, росіяни нічого спільного з українцями не мають», висувують фантастичне і нічим не обґрунтоване твердження, що «Літопис Руський», за Іпатським списком, виданий сучасною українською мовою в 1989 році, — це «документ праджерела історії братніх східнослов'янських народів — українського, російського і білоруського»...

Як мені не прикро, але мушу підкреслити і наголосити, що не інакше представляється справа розвитку нашої історичної науки також і в діаспорі. Деякі наші вчені, замість об'єктивно доказувати, що початки московського народу тісно пов'язані з утворенням Московського князівства та обумовлені добровільним і примусовим переміщенням «слов'янізованих» угро-фінських племен з монголо-татарами, не тільки висувують нічим не обґрунтоване твердження, що, мовляв, «російська історія починається... з Володимира над Клязьмою в XII віці» («Енциклопедія Українознавства». Т. VII, ст. 2655), але й наголошують наступне: «Ніхто з істориків Східної Європи не бере за сумнів факту, що три східнослов'янські нації: українці, росіяни та білорусини є продуктом Київської Русі...» (М. Чубатий, «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй». НТШ. Нью-Йорк — Париж, 1964, стор. 23). Що більше. Деякі так звані історики, опираючись повністю на 10-титомовий «Історії України-Руси» Михайла Грушевського, посувають ще далі і тенденційно «доказують», що то «є історичним фактом, що ми з росіянами походимо з одного національного кореня».

Як фактично представляється оборона нашої історичної правди на практиці може послужити такий наглядний та багатомовний приклад. Коли я напередодні урочистого відзначення Тисячоліття Хрещення Руси-України, до якого тенденційно готувалися також і москалі, написав наукову розвідку «До проблеми українсько-російських взаємовідносин в часах Київської Русі», в якій на основі конкретних історичних даних доказував, що «... дійсною та

правдивою «колискою» московського народу була не Київська Русь, лише і то майже виключно монголо-татарська навала, з якою московські правителі нав'язували якнайтіснішу співпрацю, що її жажливі сліди не тільки збереглися аж до наших днів, але й стали великою загрозою для цілого вільного світу», то, незважаючи на те, що цю мою наукову і об'єктивну розвідку друкувала майже вся наша діяспорна преса, як також і деякі журнали, одначе, крім журналу «Патріярхат», ніяке з наших навіть і найбільш патріотичних видавництв не наважилося повище зацитованого твердження оприлюднити. Що більше. Деякі «визначніші» представники наших і «наших» дослідних центрів, замість об'єктивно і правдиво доказувати, що москалі, чи радше сучасні «росіяни», не мають ніякого ані морального, ані фактичного права відзначувати тисячоліття хрещення «Росії», тенденційно наголошували, що «росіяни», які в часах хрещення Руси-України ще не існували, «мають таке саме право відзначувати своє тисячоліття хрещення, як і українці».

Подібно поступали також і наші Крайові Ювілейні Комітети, покликані до життя для урочистого відзначування нашого Тисячоліття. Так, наприклад, Центральний Ювілейний Комітет Української Католицької Церкви в Канаді, хоч і видав англійською мовою в 1987 році наукову розвідку проф. д-ра Юрія Книша «Східні слов'яни та Християнське Тисячоліття 1988», в якій джерельно і об'єктивно доведено, що «росіяни» не мають ніякого історично обґрунтованого права до нашого тисячоліття, одначе ця наукова розвідка, з невідомих мені ближче причин, не удостоїлася якнайширшого розповсюдження, головню серед чужомовних і дезорієнтованих читачів. Годиться додати, що не інакше поступив Крайовий Ювілейний Комітет Америки також і з моєю англійською брошурою під наг. «Це Русь-Україна, а не Росія хрестилася 988 року», в якій я, на основі конкретних джерельних та незаперечних історичних актів, не тільки твердив, що «цілеве і тенденційне відзначування хрещення «Росії» не витримує навіть і найменшої наукової критики», але й наголошував наступне: «Коли Володимир Великий, що його українська Церква визнала своїм рівноапостольним святым, при допомозі українського, чи тоді руського, болгарського та грецького духовенства, переводив офіційну християнізацію Київської Руси-України в 988 році, тоді чи радше в тих часах ще ані Москви, яка під кінець XIII ст. стала столицею новоутвореного московського князівства, а згодом і самозваного Московського царства, яке за часів Петра I перетворилося на все-російську імперію, ані «Росії», ані тим більше російського народу, як такого, ще на світі не існувало».

Не зважаючи на те, що ця наукова розвідка, видана місцевим

Балтіморським Ювілейним Комітетом, появилась друком аж 5-ма накладами, вона не удостоїлася апробати Крайового Ювілейного Комітету, а тим самим і якнайширшого офіційного розповсюдження серед англomовних читачів. Крайовий Ювілейний Комітет Америки, невідомо з яких причин, замість користуватися моєю науковою і належно обґрунтованою розвідкою, волів видати свою власну англomовну «летючку» та інформувати, чи радше дезінформувати дезорієнтованих чужинців, що «Руська правда» появилася на 58 років раніше ніж «Магна Карта» і що «перша війна поміж росіянами та українцями вибухла в 1169 році». Що більше. Деякі Ювілейні Комітети ішли аж так далеко, що використовували тенденційний зміст відкритого листа росіянки Емілії Ільїної, зверненого до А. Сахарова, Ю. Орлова та А. Солженіцина, в якому вона, між іншим, наголошувала, що «... своє Тисячоліття Росія відмітила в минулому столітті, а саме 1862 року», і що «з цього приводу відомий Микешин створив свій монумент «Тисячоріччя Росії», чомусь поставлений не в Москві, але «в Новгороді», який був завойований Москвою в 1478 році. . .

На превеликий жаль, Дорогий Пане Професоре, така наша невідрадна сучасна історична дійсність, з якої ми зуміємо вирватися на чисті та стихійні води тільки тоді, коли нам пощастить повністю вирізнити український світ від московського та джерельно і наглядно обґрунтувати нашу власну історичну та національну самобутність від найдавніших часів. Тим більше, що тільки в такий спосіб, зокрема під сучасну вирішальну пору, ми зуміємо не тільки оживити і посилити серед нашого народу цілево приспану історичну та національну свідомість, але й забезпечити повне і остаточне Відродження України.

Кінчаючи цього мало захоплюючого листа, дуже жалію, що не маю можливості ці всі справи ще раз з Вами, Дорогий Пане Професоре, безпосередньо і обширніше обговорити.

Щиросердечно Вас вітаю у вільному світі та бажаю щасливого повороту на наші відвічні «Рідні Землі».

Мовна консультація

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

БЕЗ ЗОЛОТА, БЕЗ КАМЕНЮ. . .

V

Моя знайома Маргарита
Весь вік кохалася у квітах,
А пощастило б їй з освітою,
Вона б захоплювалась квітами.

«Прикметне в цій країні те,
Що хліб тут зовсім не росте. . .»
Невже ж із моря слів модерних
Не вирне слово *характерне*?

Як батько міг схвалити шлюб?
Таж наречений — *саморуб*!
Такий в усьому був смиренний,
І на тобі — *калічник членів*!

Тут наш не витримав механік
Й поставив *каверзне* питання;
Таке, що лектори партійні
Ще й досі звать *провокаційне*.

«Таж у криївці, певно, золото!» —
Пластунці *стукнуло у голову*. . .
Убий, не втямлю, як пластунку
Щаслива *осінила думка*!

Підпасич миттю *розсудив*
Не покидати череди. . .
Читач підкутий, мабуть, щириться:
Вже краще хай би хлопець *вирішив*!

Невістці й каже братова:
«Насип горнятко *там*, чи два!»
Я б інші тут ужив слова:
«Насип, *скажім*, горня чи два!»

Звірячу вихиливши дозу,
Ласун прибрав *недбалу* позу. . .
Деся, треба добре його вимучити,
Аби змінив ї' на *невимушену*.

Нечесність автора статті
В усій відкрилась наготі. . .
А тим, хто в пам'яті побабрається,
В усій, сказати, *непривабливості*.

Щоб попередити цей зсув,
Ледащо й *пальцем* не кивнув;
Шкода було його і стренчити —
Зусилля не зробив *найменшого*.

«З-за рогу й видно, як нероба
Гарненько *набивав утробу*. . .»
Аж ні! Не так. . . Згнітивши серце,
Карбую: *віддававсь обжерству*.

Огляди, рецензії

В. ГОЦЬКИЙ

«ГЛАСНІСТЬ» ІЗ ЗНАКОМ ЗАПИТАННЯ

В Україні шумить. Мітинги, протести, перевибори — та по суті справи нічого не міняється. Стара система прогнила — про це говорять всі, але нової будівлі не видно. Та й не буде видно, доки «партія веде», доки всім керує Москва.

Гласність, тобто свобода слова найрізкіше проявила себе в Західніх Землях, що, зрештою, зовсім зрозуміле, бо там бацця комунізму не встигла проїсти народної душі наскрізь. Тому й відродження національне на тих землях розвивається найшвидше.

Так якось склалося, що після довгих вагань і хитань, перші на проху з розкладовими силами виступили наші літератори. «Літературна Україна» стала немов трибуною відродження. За нею несміливо, оглядаючись на всі боки, виступили теж всякі літературні місячники — журнали тощо. У Львові місячник «Жовтень», ще перед проголошенням Горбачовської перестройки, пробував підіймати голос проти свавілля партійної й непартійної адміністраційної кліки, але, очевидно, без успіхів, бо був це голос воюючого в пустині.

Свавілля, русифікація і рабунки історичних пам'яток народу йшли далі, лише виконавці стали трохи обережніші. На сторінках «Жовтня» почали то тут то там появлятися твори давніх галицьких «непрогресивних» письменників, або цілі дослідження про них. Врешті з віянням вже нового вітру мали ми змогу прочитати без лайки про працю деяких еміграційних письменників чи мистців. Лепкий, Гриневичева, Опільський, Бойчук, Архипенко та інші були менш-більш об'єктивно обговорювані на сторінках журналу.

І прийшов офіційний подмук «гласности». Здавалося б, що саме «Жовтень» стане передовиком у приверненні нашого національного дорібку, який не йшов під диктатом з Москви. Та не так сталося.

Лише деякі ділянки, деякі промовчувані досі проблеми знайшли ширше насвітлення та публичне обговорення на сторінках «Жовтня». Заборонена досі література та мистецтво були допущені до публичного обговорювання. Навіть деякі священики-письменники дочекалися ширших опрацювань (Шашкевич, Устиянович, Вербицький, Копко та Нижанківський).

Тепер можна було прочитати про Галицьку Армію, про 1-е листопада, очевидно, із деякими ярликами, але вже без неперебірливої лайки, як це було раніше.

Були опубліковані одверті виступи проти вандалізму партійних наставців супроти наших історичних пам'яток, названо їх темні діла та ще

темніші імена, які, однак, приписувано не директивам Москви, але «добі сталінізму», отже, якоїсь ясно неозначеної групи апаратчиків, пов'язаних не з Москвою, але з ідеєю тиранії Сталіна.

Врешті заговорили одверто про масові злочини — знову не Москви, але Сталіна чи Брежнєва. Значить, гласність одностороння. Про злочини можна одверто говорити, але не вказувати на центр наказодавчий, а лише на поодиноких, вже неживих людей. Але про притягнення до відповідальності виконавців тих злочинів, які ще живуть, — ні слуху ні духу.

І врешті «Жовтень» міняє свою назву на «Дзвін», щоб в очах читачів відвізятися від якоїнебудь пов'язаності із зловісним Жовтнем 1917 р., тобто з вибухом комуністичної революції.

Здавалося б, що все йде закономірно, крок за кроком до повної гласности, до відродження власної правди на своїй землі. Деякі статті на це вказують, але є чимало ще такого, що здороводумаючій людині не може поміститися в голові. Чому, коли панує гласність, про деякі справи пишеться одверто й без остраху, натомість про інші справи ще далі обов'язує або давнє «табу», або їх насвітлюється в такий спосіб, як це було подиктоване згори? Чому?

Коли нині вже й Галицька Армія — це не злочинці, запроданці, коли священики, пробудники Галичини — це не зрадники народу, коли навіть УСС дочекалися своєї реабілітації як національна армія, то чому ОУН, УПА, УГВР далі потрактовані так, як наказувала Москва? Маю на увазі політичний детектив П. Шалати — «Убивство міністра Перацького» у ч.ч. 1 і 2 «Дзвона» за 1990 рік.

Чому доволі солідно розпрацьований репортаж про вбивство та перебіг процесу за вбивство мін. Перацького унято у форму детективної повісти, а не репортерського дослідження архівних матеріалів про цю справу? Здогадуюсь, що саме про те йшлося авторів, щоб цей процес насвітлити не як свого рода політичний успіх ідей ОУН, а учасників як національних героїв, але щоб надати йому саме посмак детектива.

Не припускаю, щоб автор мусів нині прикриватись прислоною детективного оповідання, коли вже не існують цензура та директива партії. Правда, процес убивників мін. Перацького був своєрідною сенсацією свого часу. Для українців підсудні були героями. Для ОУН це був один з найбільш пропагандивних актів у широкому світі. Для більшості поляків це було заскочення, а при тому подив із постави підсудних та навіть явні вияви симпатії до ідей, за які вони виступили. Чому ж тоді П. Шалата нині, в часи гласности, коли взявся до насвітлення того процесу, звів його виключно до сенсаційності? Чому він не бачить за персонажами живих молодих людей, які присвятились одній великій справі? Чи це теж нині заборонено?

Виступи поодиноких підсудних він зводить до самохвальби згістеризованих молодиків, які шукають собі слави. Чи ціна тої постави — смертний присуд — не видалась авторів зависокою за марну славу? А вже таке дурне й брехливе твердження, що про могилу Бандери у Мюнхені ніхто не знає, свідчить про автора, як про писаку «по заказу». Коли ж автор запізнався з документами та рапортами всяких газет того часу, то

чому в час гласности не сказав хто вбив Бандеру? На чий приказ? Хто вбивника нагородив медалею, та що сталося із вбивником? Тому висновок простий: гласність до «Дзвона» ще таки не докотилася. Редакція або далі діє під диктатом, тому гласність — це лише димова прислона для легковірних. Або редакція сама вирішує, що підлягає законові гласности, а на що треба накласти вето.

Бо коли нині автори пробують навітлювати всякі прояви нашого життя не по наказу згори, але згідно із актами та документами, ними прослідженими, тоді чому про ОУН, про УПА, про УГВР, чи хоч би АБН, далі обов'язують сталінсько-брежнєвські, а по-моєму імперські заборони та доручення? Та ж доба 30-50 років — це доба розвитку та дій саме ОУН-УПА-УГВР! Це наше життя тих часів, наша кров, наш вклад у розбудову наших державницьких стремлень!

У ч. 3 «Дзвона» читаємо записки каторжника «Крок вліво, крок вправо...» Євгена Іваничука. Це дуже цікава студія про переживання молодого хлопця у Воркуті в 1945-1955 рр. Вліпили йому, малолітньому, 10 років каторги за співпрацю з УПА. Весь час провів він у Воркуті, пройшов всякі етапи від доходяги до ударника по шахті.

Помимо безнадійного стану автора на початках, він чітко фіксує не лише події щоденного життя, але й пов'язує їх в організаційну цілість таборової системи, кидає чіткі навітлення всяких груп — як правлячої групи, так і під'ярємних.

Але про своє націоналістичне підґрунтя, а чи про національну солідарність в таборах не говорить зовсім. Промовчує, лише в деяких натяках воно вилазить наверх. Про своє минуле ясно не згадує, з Гуцульщини — це все. Але наставники величають його при побоях: «Ух ти, бандьора!». В іншому випадку, коли переловили його листа до дівчини, то «кум-опер» не міг прочитати й зрозуміти і автор пояснив, що це по-українськи написано. В іншому випадку, коли «суки» хотіли відрубати йому голову, то за ним постояла його бригада, як виявилось — самі українці.

Автор свідомо промовчує всякі страйки. А повстання навіть осуджує як безвиглядну затію, в якій вигублено сотні людей. Багато пише про інтернаціональну дружбу, про взаємодопомогу. Але якось так само по собі виходить, що свої люди таки найближчі, найбільш співчуваючі, найсолідніші в праці.

Коли ж після початкових знущань та безвиглядности ситуації він потрапляє у барак доходяг, де від них вже забрали весь одяг і вони, голі, лише бігали по бараку, щоб зогрітись і вмерти, в ньому народжується воля таки вижити. І він попадає між добрих людей, які допомогли йому вибитись. І коли інші працю тракували як кару, як каторгу, він починає усвідомлювати, що саме праця може допомогти йому вдержатись. І працює зразково. На нього звертають увагу, доручають відповідальну працю при вентиляції шахт, і так дочекався він звільнення після смерті Сталіна та Берії.

Тепер насувається питання: чому саме в такий спосіб автор оформив свої записки каторжника? Чому він промовчав своє пов'язання з УПА? Чому, як прихильник УПА, за що дістав 10 років каторги, він тримався

(принаймні так пише) не своєї групи, але всяких інтернаціональних проступників? Чому побоявся ясно сказати дещо про немалу групу бувших упівців, а говорить виключно про земляків? Чому всю вину за влаштування нищівних таборів для «інакодумаючих людей» приписує виключно кліщі Сталіна та Берії? Чому розправу з блатними та суками, що були пострахом таборів та підручними адміністрації, приписує виключно випадковим випадкам особистої самооборони, а не, як ми знаємо із інших спогадів, організованої в'язнями самооборони?

Такі і ряд подібних питань насуваються мимоволі при читанні дуже цікавих та глибоко усвідомлених спогадів каторжника. А відповідь залишається та сама, що при обговоренні репортажу Шалати. Або існує далі цензура, яка вказує як і про що треба писати, а про що невільно, або автор так обріс намулом байочок про інтернаціональне, гуманне та шовіністичне, що хоча із змісту виходить його національне оприділення та навіть свого рода стійкість — то про це радше не треба голосно говорити.

Так чи інак — Є. Іванчук має в нашій літературі добре ім'я. Непросякле московським духом. Але його записки каторжника викликають радше сумнів у тому, бо як інакше пояснити оце відмежування себе від УПА, оце наголошування на інтернаціональну дружбу (а не на дружбу каторжан), оця втеча від українства, щоби не бути засудженому в націоналізмі?

Саме такі писання вказують, що «табу» далі існує, коли не в редакціях, то у свідомості авторів. Отже, яка властиво гласність?

О. БЕРКУТ

ДО МАТЕРИКА РІДНОЇ КУЛЬТУРИ

На крилах поезії вертається в Україну ще один журавель-словесник, якого доля занесла далеко від рідних берегів.

Збіркою «Вибраних поезій», яку видала Українська Видавнича Спілка в Лондоні, Андрій Легіт відповідає на поклик рідної землі, приносить свій синівський дар тривожних дум, переживань і пристрастей, перелитих у поетичне слово. Ця небуденна книга порадує всіх шанувальників довшого мистецтва слова.

У слові від Видавництва УВС пригадано про багатогранну і плодотворну діяльність Андрія Легота на літературній та громадській ниві української діаспори у Великій Британії. Він — поет, публіцист, літературознавець, а водночас учитель-педагог та громадський і політичний діяч, послідовний український патріот-соборник. Ці риси його творчого обличчя і національно-політичного кредо промовисто виявили себе на всіх ланках діяльності, а зокрема у вчительській праці серед української шкільної молоді Лондону, якій він щедро передає любов до України та рідної мови, допомагаючи молодим українцям, які народилися вже на чужій землі, зберігати пам'ять свого родоводу.

В короткій автобіографії «Дещо про себе й свою творчість» Андрій Легіт з незвичайною скромністю, у формі максимально сконденсованій до необхідного, представив Одісею свого життя.

Народився 1916 року на Київщині. Вірші почав писати дванадцятилітнім школярем. Навчаючись у Київському педагогічному інституті, як поет-початківець, надсилав свої вірші П. Тичині та В. Сосюрі, від яких одержував творчі вказівки й поради. Деякий час редагував студентську газету, а після закінчення інституту вчителював. 1939 року був мобілізований до армії, а в роки Другої світової війни потрапив до німецького полону. Була й втеча з полону, а від осені 1944 р. участь в Українській Національній Армії, до якої вступив у Словаччині. Після закінчення війни перебував у англійському полоні в Італії, де співробітничав у таборовій газеті «Батьківщина», поміщаючи в ній свої поезії та статті. Згодом, уже в Англії, працюючи на різних роботах, весь час займався також літературною та громадською і педагогічною роботою. Загалом написав на еміграції понад тисячу, головню ліричних, віршів, окремі епічні поеми та гумористичні поезії. Андрій Легіт є також автором численних перекладів англійських, німецьких і слов'янських поетів.

Його твори друкувалися на сторінках багатьох українських часописів, а зокрема: в «Українських Вістях» (Німеччина), «Українській Думці» (Англія), «Молодій Україні» (Канада), «Північному Сяйві» (Канада), «Визвольному Шляху» (Англія). Саме останній з названих, журнал-місячник «Визвольний Шлях», ще в 50-х роках відкрив для себе поетичну творчість Андрія Легота. Мистецькі і патріотичні якості цієї поезії ставили її поряд творчості Богдана Бори і Миколи Вереса, які також вагомо збагатили українську поезію у Великобританії.

Дотепер появились друком три збірки поезій А. Легота: «Лірика», «За дротами» та «Чим серце билось». Відомі також його літературознавчі розвідки — про творчість С. Руданського, Я. Щоголіва, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, М. Хвильового та інших українських письменників.

1983 року Андрій Легіт одержав звання поета-лауреата, присвоєне йому Українською Могилансько-Мазепинською Академією Наук.

Рецензована збірка «Вибрані поезії» містить твори, вибрані з п'ятих збірок, написаних в роках 1948-1968. У вступній статті до цієї збірки Микола Вірний пише, що «Андрій Легіт — оспівувач молодости, поривів молодих». Саме вони — дитинство і молодість, наповнені рідним степом і небом, немеркнучим образом Дніпра-Славути і Чорного моря, краса України і рано збагнута полинно-гірка її доля, стали на довгі роки невичерпним джерелом поетичних зачарувань і настроїв туги за рідним краєм, втілюваних у ліричні картини, пронизані любов'ю до далекої, а водночас — у уяві — до болю і зримо близької Батьківщини:

Я залишив там радість, в чуже і незнане ідучи,
І надхнення, й любов, і усе те, чим серце цвіло,
Де між скелями Рось, бистроводна красуна співуча,
Котить хвилі срібlistі в Славу-Дніпро.

Де Расава, де Потіч, де тихо тече Раставиця,

Де Рокитне, де Канів, Миронівка, Корсунь, Стеблів,
Де бажала душа цілувати весь світ і молитися
Серед луків зелених, блакитних полів.

То священна земля, чарівний України куточок,
Там родився, зростав і думками до зір я летів,
То ж сплету їй із слів цих не хитрих та щирих, віночок,
З крові серця й синівських святих почуттів.

О мій рідний куточку, о ненько моя Україно,
Із чужини приймай цей мій спів — почування святе,
Хоч і зараз ти стогнеш в московськiм ярмі, у руїнах,
Вірю — скинеш вороже ярмо й зацвієш!

(«Надросся»)

Поет у численних ліричних спогадах воскрешає і сакралізує країну дитинства, першої любові, незабутніх вражень і переживань, сповиває образи елегійним серпанком суму:

Я ходитиму босий по стернях,
Поки ноги до болю не зраню,
І проситиму в поля надхнення
Для псалому весні і кохання,
Що цвіло чебрецем і розмаєм.
Легкокрилий думками овіє,
Тіло купелі прийме небесні,
А душа лиш промовить: «О мріє,
Пролетіли вже юности весни,
А її о, як гірко, немає.»

(«Я ходитиму босий по стернях»)

Уважний і вдумливий читач, якому не чужа велика традиція української поезії, щедрої на розмаїття естетичних і філософських концепцій вираження світу засобами мистецтва слова, натрапить у творах А. Легота на численні переклики з цією традицією, на сліди посиленого спілкування з творчістю давніх і сучасних йому велетнів думки та слова. Це свідомо закладене відлуння помітне і в моттах, і в темах, інколи в ритмічно-образній структурі та в ідейно-духовній основі окремих віршів. Тому й не дивно, що у «Вибраних поезіях» маємо багато таких поетичних діалогів, паралель і літературних та історичних посилань. Навіть у цих перекличках на повну силу дають про себе знати два крила його поетичного обдаровання — нахил і вміння виражати вольові «державні» настрої і пристрасті, ритми змагання, боротьби, а поряд цього давати записи інтимних переживань, породжених внутрішньою потребою всю гаму почувань переливати в слово, бажанням, щоби навіть «... кілька літер / Стопити в слові у озон / Епосі й серцю в унісон».

Серед життєвих ураганів «рідна муза» для поета «... одинока мрія, / Подруга вірна в долі і недолі».

Ця «обоюдна» настроєність на красу і силу «живих» слів пронизує поезію з усіх п'яти збірок Андрія Легота, представлених у «Вибраних поезіях» («Чим серце билось», «У тумані чужім», «На крилах надії», «Почуття», «Мрії»). Мінялися тільки співвідношення суто особистих і громадських та суспільно-політичних мотивів.

Бажання «Хай слова лет торує шлях до волі!» підкріплюється в цій поезії переосмисленням шляху національних велетнів — Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Це ж він, Кобзар,

«Учив нас, хто ми, чії діти,
За що є закуті і ким,
І звав нас до сонця летіти
Під летом орлиним стрімким».
(«Пісні Кобзаря»)

На сторожі духовної мужности стоїть і кличе до вершин подвиг життя і гордого слова Лесі, яка «Свое ім'я величне — Українка / в грядуще, наче символ, принесла / . . . В піснях метала іскри, блискавиці / й запалювала райдужні вогні».

Від свого невтомного Каменяра пригноблені неволею українці почули віщі слова про грядуще відродження:

«І заклик грізний з-під пера:
Служить чужинцям не пора!
Не для Варшави чи Москви,
Для краю рідного живи!»

У цій численній плеяді патріотів, мужніх трудівників на культурній, громадській та державницькій ниві, яких А. Легіт чинить у своїй поезії співучасниками нинішнього змагу за Україну, є ще Б. Грінченко і П. Грабовський, Т. Осьмачка, І. Багряний і В. Симоненко, І. Богун, І. Мазепа, С. Петлюра. Їхнє слово і чин, як показують найновіші події в Україні, щораз ширшим струменем, вже без фальшувань з боку режимних істориків, підсилюють процес відродження.

А. Легіт, навіть будучи на чужині, залишився уважним і проникливим спостерігачем різних культурних і політичних подій, що проходили «за залізною завісою», зокрема в Україні, ніколи не надіявся на благородне перевтілення тиранів («З приводу резигнації Хрущова»), а з гіркотою й гострими докорами сприймав зраду ідеалів і творчості відомих українських поетів. Та не злобу, а щирий біль породжував у нього той факт, що П. Тичина, автор геніальних «Сонячних клянетів», запродавши талант, «Відомим став кремлівським трубадуром».

Також незлобно і справедливо зображений «Володька кароокій», що «Був солов'єм закоханих сердець, (. . .) Та зрадив юність, взяв білет партійний, / А з ним — двоїстість, тугу і відчай». («Володимир Сосюра».) Водночас А. Легіт — справжній поцінувач непідкупного поетичного слова майстрів, яке органічно вливалось до кровообігу його власної поезії.

Воно йшло зокрема й від М. Рильського:

«Розкрив у лузі 'Білі острови',
Очима пив під шуми калинові,
Примкнув повіки, вдумавсь, уявив,
І я відчув, як пахне рідне слово».

У шліфуванні опуклого і повнозвучного речення-образу, точності поетичного вислову, у спробах сонетної форми в А. Легота можна вбачати впливи київських неокласиків, а в сонеті «Над Києвом» — навіть своєрідний переклик із сонетом «Київ з лівого берега» М. Зерова.

Негомінке, розважливе самозаглиблення, тихий роздум над трагедіями 30-х років, над самим собою і над драмою вічного проминання інколи нагадує в цій поезії Плужникову стишену емоційність («Захід легко у скроні стукає», «Себе віддав святій меті в офіру», «Його закутим привели до ями» та ін.). А. Легіт — творець відкритий для досвіду різних поетик і різних тем. Повоєнні таборові будні і пізніше звикання до нових обставин, вростання у нове довкілля чужини породжувало не тільки «розпуки зміїне жало» і настирливі думки, що «Так самотній у місті чужім / Я і очі закрию назавжди», але й спроби опису нового світу, країни і міста, де прийшлося жити. У віршах: «Піккаділлі», «Лондон», «Розливи Темзи» проявила себе гострість поетичного зору в схопленні суттєвих деталей побаченого. Він бачить також всесвітні загрози — «Атомний вихор над світом» і «Чорний смерч — глум, ненависть, жадобу» — хворобу, від якої порятунок «Й в еру атома — віра в Христа».

Поряд цього поет усвідомлює й іншу грань реального світу нинішніх днів:

«Прапор часу — протон, електрон,
Без компромісу, ради і звіту,
Математика пише закон,
Безсердечна володарка світу».

Отак у пору творчої зрілості зустрічається в цього поета світ емоцій з раціональним. Відірваний долею від рідної землі, він живе у державі рідного слова, проганяючи сум і втому вольовим — «Ми є. Були, і будемо ми!»

Відкрита на всі голоси світу, на любов і ненависть, на трагічне і смішне, а перш за все на барви і аромати рідного слова, поезія Андрія Легота, добре відома серед української діаспори, може стати й хвилюючим поверненням до читачів в Україні, куди б також повинна потрапити ця збірка.

І збулася б мрія і віра поетова:

«Пронесу крізь вигнання довічне
Рідне слово, крізь дим і туман».

Ст. РАДІОН

ДОСЛІДИ ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ В АВСТРАЛІЇ

Українці від перших днів масовішого поселення в Австралії популяризували як могли ім'я України та процеси її визвольної боротьби.

Наукові конференції НТША відбувалися від 1950 року, від часу заснування НТШ в Австралії. Але то були конференції загально-наукового характеру, які тематикою були продовженням наукової діяльності в Україні. Бо членство НТША складалося з покоління, вишколеного й заангажованого в науку ще в Україні. Наукові праці й публіцистика природньо писались українською мовою і були призначені для України, бо там послідовно московсько-советські русифікатори тотально витискали з ужитку українську мову, винищували всіх українських творців науки й літератури, які в своїх творах виявляли українську духовість.

Однак, життя підказало, що треба з загально-наукової тематики НТША переходити на теми з проблемами українських поселенців в Австралії. І це започатковано Першою Конференцією, що відбулася 1-3.4.1983 р. в Сіднеї. Заходи щодо видання доповідей цієї Конференції не увінчалися успіхом. Організатори видання зібрали доповіді, упорядкували — й на тому все заснуло. Доповіді досі десь там у членів КУ НТША вилежуються, ждуть на реалізацію появи.

Коли ж у членство НТША вступили адепти науки другого покоління, то почався процес перемін, процес інтеграції україністики в англословну науку Австралії, щоб таким робом проблеми українознавства стали частиною австралійської науки, одним з елементів вивчення довколишнього світу, вивчення історії і культури України, як одної з країн східної Європи.

Тому Другу Конференцію, присвячену проблемам «Поселення українців в Австралії», заходами голови Осередку Праці НТША на Вікторію, лектора україністики при Монашському університеті д-ра Марка Павлишина зорганізовано і проведено спільно з Департаментом Славістики Монашського університету. Конференція відбулася 5-7.4.1985 р. у приміщенні університету (Менінгса Коледжі) з участю кількох іншоетнічних австралійських науковців з українознавчими темами. Потім усі доповіді англійською і українською мовами вийшли під редакцією М. Павлишина окремими збірками.

Третя Конференція з тією самою тематикою відбулася у Канберрі, не лишивши ніякого сліду по собі: ні виданням доповідей, ні хронікою в пресі.

Четверта Конференція НТША з продовженням дослідження «Поселення українців в Австралії», зорганізована Осередком Праці НТША з Центром Українських Студій при Макворівському університеті в Сіднеї, відбулася 22-24.4.1988 р. у приміщенні Департаменту Модерних Мов

Макворівського університету. Доповіді англійською мовою вийшли збіркою під редакцією директора Центру Українознавчих Студій, старшого лектора університету д-ра Ігоря Гордієва й керівниці — лекторки ЦУС Галі Кошарської:

UKRAINIAN SETTLEMENT IN AUSTRALIA. Fourth Conference, Sydney, 22-24 April 1988. Co-Editors: Ihor Gordijew, Halyna Koscharsky. Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Studies Centre Macquarie University, School of Modern Languages, Sydney, 1989, 105 pp., 23 cm.

Збірка доповідей відкривається Вступом І. Гордієва і Г. Кошарської. Далі йдуть вітання: Р. Микитович, голова НТША, подав характеристику українських поселенців як політичних емігрантів і коротко представив НТШ в Австралії як частину світової наукової організації, чи установи. Прем'єр Нового Південного Велзу Н. Грейнер по куртуазному слові відкрив конференцію. З таким самим словом від Університету Макворі виступив проф. Д. Ербури. Ключевим словом директора ЦУС І. Гордієва закінчено церемонію вітань. Доповнив ключеве слово проф. Ев. Сенета короткою інформацією про велике значення для українських поселенців в Австралії ювілею Тисячоліття Християнства в Україні, який то в Совєтському Союзі обходили не в Києві, а в Москві, як ювілей хрещення Росії.

Доповіді почалися виступом Мирона Даниляка, лектора права, оглядом середньо-шкільного навчання у Новому Південному Велзі. Д-р Ольга Дудинська прочитала дослідження, зроблене молодими науковцями НТША, про будучність, потреби і планування українського шкільництва в Вікторії. Марія Ковальська, вчителька РШ в Аделаїді, прочитала свої досліді про ріст і спад кількості учнів, наслідком процесу асиміляції, у РШ ім. Ів. Франка в Аделаїді. Мгр Галина Кошарська, голова Департаменту Славістики й Українських Студій при Університеті Макворі, прочитала огляд постанови і розвитку українських студій при Макворівському університеті в Сіднеї, висвітлюючи фінансування студій українською спільнотою в Австралії, процес набору студентів, їх категорії і будучність студій. Д-р Марко Павлишин, лектор україністики в Департаменті Славістики Монашського університету в Мельбурні, прочитав доповідь під назвою «Спостереження потенціальності й пріоритетів» у студіях українознавства на університетах у Мельбурні й Сіднеї. Доповідач, розгортаючи панораму своїх спостережень, звернув увагу, що хоч українські поселенці вносять річно 1.5 мільйона дол. податків до каси скарбу, уряд Австралії ні цента не дає на студії українознавства. Тоді як студії інших етнічних груп уповні оплачуються державою. А студії україністики в Австралії є явищем феноменальним і унікальним, тому заслуговують на підтримку не лише українських поселенців, але й всіх австралійців.

Д-р Михайло Лаврівський, проф. Лятробського університету в Мельбурні, у своїй доповіді: «Потреби української спільноти — проблеми, перспективи» зробив аналіз демографічних перемін української спільноти, її організацій, які, щоб розвиватися, мусять перебудуватися на новий лад, пристосований до оточення формами діяльності й керівництва молодим поколінням.

Софія Матіяш, антропологістка, старша урядничка Комісії Здоров'я Південної Австралії, у доповіді «Українці й Суспільна Опіка» висвітлила існуючі багатогранні можливості помочі й догляду за старшими віком і немічними в Австралії.

Андрій Барчинський, службовець Департаменту Соціального Забезпечення Нового Південного Велзу, висвітлив усі проблеми старших віком українців, які не володіють англійською мовою і не знають про можливості опіки, помочі немічним і різні знижки в оплатах за щоденні комунальні послуги.

Джозеф Ло Біяно, голова Австралійської Дорадчої Ради для справ багатомовності й багатокультурності, зробив виклад принципів, на яких побудована політика багатомовності й багатокультурності.

Франка Арена, посолка до Стейтового Парляменту Нового Південного Велзу, прочитала доповідь «Огляд жіночих справ у політиці багатокультурності в Австралії».

Проф. Євген Сенета, професор і голова Департаменту математичної статистики Сіднейського університету, прочитав доповідь: «Українці в переписі населення Австралії у 1986 році». Він зробив аналізу перепису на підставі обліків Статистичного Уряду, порівняв з іншими працями на цю тему й обрахував, що в Австралії є 32, 065 українців. Отже, всі оті уявні числа 40-50 тисяч хай ідуть у забуття. І надалі треба триматися науково виведеного числа понад 32 тисячі.

Лавренс Крос, лектор теології Католицького Педінституту в Кріст Кампусі, Вікторія, прочитав свої теологічні роздуми п. з. «Деякі риси православного й католицького християнства».

Він, видно, зблизька приглянувся до всіх існуючих в Австралії віровизнань і Богослужб у їх церквах. З усіх Богослужб йому найбільше сподобалась, на нього найбільше божественно вплинула кольориста формою і глибока духовністю візантійська Служба Божа в українських православних і католицьких Церквах. Аналізуючи літургії усіх християнських віровизнань, він прийшов до висновку, що тільки Богослужби православні візантійського втілення з українськими особливостями віддають доглибинно істоту святости літургії, охоплювання душі святістю. Тому він вважає, що загальне відродження християнства в Австралії може прийти тоді, як православ'я з найбільше духотворною літургією перетвориться на Австралійське Православ'я і перетворить всі християнські віроісповідання на Православних Австралійців.

Збірка доповідей закінчується характеристикою академічно-професійного статусу доповідачів Конференції.

5.5.1990 р.